

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра історії, археології, інформаційної та архівної справи

Культура і цивілізація

**Методичні рекомендації до вивчення дисципліни ОКР «бакалавр»
усіх спеціальностей**

**Затверджено на засіданні кафедри
історії, археології,
інформаційної та архівної справи**

**Протокол № 1 від
29.08.2025 р.**

Кропивницький - 2025

Культура і цивілізація. Методичні рекомендації до вивчення
дисципліни ОКР «бакалавр» усіх спеціальностей / укладачі
О.Б. Коломієць, О.О. Головата : ЦНТУ, 2025. – 112 с.

Передмова

Дисципліна «Культура і цивілізація» належить до циклу загальної підготовки здобувачів вищої освіти та спрямована на формування цілісного уявлення про закономірності розвитку світової та української культури, особливості цивілізаційних процесів, взаємозв'язок культурних традицій і суспільного поступу людства.

Вивчення дисципліни сприяє розвитку гуманітарного світогляду, критичного мислення, здатності аналізувати культурно-історичні явища, усвідомлювати роль культурної спадщини в сучасному суспільстві та розуміти місце України у світовому цивілізаційному просторі. Особлива увага приділяється формуванню навичок самостійного опрацювання наукової літератури, аналізу культурних процесів та інтерпретації культурних феноменів у контексті глобалізаційних викликів сучасності.

Методичні рекомендації розроблено з метою надання здобувачам вищої освіти допомоги в організації аудиторної та самостійної роботи під час вивчення дисципліни «Культура і цивілізація». Видання містить програму курсу, тематику навчальних занять, рекомендації щодо опрацювання теоретичного матеріалу, питання для самоконтролю, теми індивідуальних завдань, орієнтовний перелік питань до підсумкового контролю та список рекомендованих джерел.

Матеріали методичних рекомендацій спрямовані на підвищення ефективності освітнього процесу, формування загальних і фахових компетентностей, передбачених освітньою програмою підготовки здобувачів вищої освіти, а також на розвиток навичок міжкультурної комунікації та культурологічного аналізу.

Методичні рекомендації адресовані здобувачам освітнього ступеня «бакалавр» усіх форм навчання та можуть бути корисними викладачам під час організації навчального процесу з дисципліни «Культура і цивілізація».

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни денна\заочна форми навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань: 02 «Культура і мистецтво»	Цикл вибіркових дисциплін
	Спеціальність: 029 «Інформаційна,	

	бібліотечна та архівна справа»	
Загальна кількість годин – 90	Освітня програма: «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 3,5	Освітній рівень: бакалавр	Лекції 14 год. Практичні 28 год. Самостійна робота 48 год. Вид контролю: залік

Мова навчання: українська.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета дисципліни: формування системи знань про сутність культури як форми людської діяльності, її різновиди та структуру, роль у формуванні особистості та розвитку суспільства; визначення основних етапів і тенденцій в цивілізаційному розвитку людства на прикладі окремих епох, країн, культурно-історичних явищ і персоналій.

Предметом даної дисципліни є механізми формування й функціонування культури як складного суспільного феномена; своєрідність культурної спадщини світових цивілізацій.

Основним завданням вивчення дисципліни є формування **компетентностей** (загальних, фахових), важливих для особистісного розвитку майбутніх фахівців.

Місце дисципліни в структурно-логічній схемі підготовки фахівця: ефективність засвоєння змісту дисципліни істотно підвищиться, якщо здобувач попередньо опанував та/або повторив матеріал дисциплін «Філософія», «Історія вітчизняної та світової культури», «Культурологія та етнографія», «Країнознавство» тощо бакалаврської програми своєї спеціальності.

Програмні результати навчання.

У результаті вивчення дисципліни здобувач повинен **знати:**

- витоки культури, її місце та роль в історії людства;
- структуру культури та її базові цінності;
- сутність цивілізаційного процесу, логіку становлення, розвитку та занепаду світових цивілізацій;
- культурну спадщину народів світу;

вміти:

- аналізувати основні тенденції в розвитку світових цивілізацій;
- характеризувати особливості історичного розвитку окремих цивілізацій;
- орієнтуватися в сучасному соціокультурному просторі;
- застосовувати знання з історії світових цивілізацій для формування загальної картини світової історії;
- висловлювати й обґрунтовувати свою позицію з питань, що стосуються перспектив розвитку та взаємодії сучасних цивілізацій;
- користуватися науковою термінологією;
- збагачувати власну духовну культуру через самоосвіту.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Теоретичні аспекти розвитку культури та цивілізації

Тема 1. Вступ до курсу «Культура і цивілізація»

Предмет і завдання курсу.

Принципи та методи культурологічних досліджень.

Специфіка сучасного культурологічного знання.

Тема 2. Феномен культури

Витоки культури, її місце та роль в історії людства.

Походження та сутність поняття "культура".

Функції культури. Структура культури.

Норми і цінності культури.

Знаки і символи культури.

Традиції і новації в культурі.

Тема 3. Співвідношення культури та цивілізації

Зв'язок культури та цивілізації в генетичному плані.

Поняття «цивілізація» в теорії культури. Найбільш поширені підходи до визначення цивілізації.

Структурні зв'язки культури та цивілізації. Причини і наслідки можливих конфліктів між культурою та цивілізацією.

Тема 4. Цивілізація як суспільно-історичне явище

Вихідні ознаки цивілізації.

Теорії цивілізацій.

Типологія цивілізацій.

Цивілізація як етап розвитку культури.

Діалог культур в сучасному світі.

Тема 5. Техніка, культура, природа людини

Поняття техніки та її зв'язок із сутністю людини.

Особливості зв'язку техніки з культурою. Технічна складова культури та культурна складова техніки.

Культура та техніка в перспективі майбутнього людства.

Тема 6. Кризові явища в культурі

Культура як проблематичне явище.

Форми деструктивних чинників у розвитку культури.

Сучасні процеси глобалізації та культурна самоідентифікація.

Змістовий модуль 2. Цивілізаційний поступ людства

Тема 7. Становлення людської культури та виникнення цивілізацій

Первісна культура та її специфіка.

Стародавні цивілізації Сходу. Формування східного типу цивілізацій.

Держава і суспільство в стародавніх східних цивілізаціях.

Технічний прогрес в стародавніх суспільствах.

Тема 8. Народження європейської цивілізації

Феномен "грецького" дива і значення надбань класичної Греції для світової культури.

Давньогрецький поліс як форма державного упорядкування.

Особливості античної демократії.

Мистецтво як засіб творення світу за законами краси.

Характерні відмінності доби еллінізму.

Римська культура як самобутній етап продовження антично-грецької традиції.

Тема 9. Західноєвропейська цивілізація в епоху Середньовіччя

Антична спадщина в умовах падіння Римської імперії і появи "варварських" держав.

Перемога християнства. Держава і церква.

Західноєвропейське суспільство в середні віки. Формування станово-представницької монархії.

Духовний світ середньовіччя.

В пошуках нової особистості: Ренесанс і Реформація.

Тема 10. Цивілізації в епоху Нового часу (XVII – XVIII ст.)

Новий час: шляхи утвердження капіталізму.

Нова система уявлень про призначення людини.

Формування нової картини світу: наукова революція XVII ст.

Абсолютизм як соціально-політична система передіндустріальної цивілізації.

Просвітництво в європейській культурі. Велика французька буржуазна революція.

Створення Сполучених Штатів Америки.

Тема 11. Доба індустріальної цивілізації (XIX – початок XX ст.)

Перехід від аграрної до індустріальної економіки. Вільна праця і підприємництво.

Науково-технічний прогрес. Урбанізація.

Англійська колоніальна імперія.

Німецький шлях до модернізації.

Громадянська війна в США.

Духовна культура в епоху індустріалізації.

Тема 12. Постіндустріальна цивілізація

Науково-технічна революція та її наслідки.

Зміна соціальної структури суспільства і способу життя населення. Суспільство споживання.

Розширення сфери інформації. Культура в умовах інформатизації суспільства.

Глобальні проблеми сучасності: екологія, демографія, політика.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Денна/заочна форма				
	усього	у тому числі			
		л	п	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6
Тема 1. Вступ до курсу "Культура та цивілізація"					
Тема 2. Феномен культури					
Тема 3. Співвідношення культури та					

цивілізації					
Тема 4. Цивілізація як суспільно-історичне явище					
Тема 5. Техніка, культура, природа людини					
Тема 6. Кризові явища в культурі					
Тема 7. Становлення людської культури та виникнення цивілізацій					
Тема 8. Народження європейської цивілізації					
Тема 9. Західноєвропейська цивілізація в епоху Середньовіччя					
Тема 10. Цивілізації в епоху Нового часу (XVII – XVIII ст.)					
Тема 11. Доба індустріальної цивілізації (XIX – початок XX ст.)					
Тема 12. Постіндустріальна цивілізація					
Усього годин	90				

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ до курсу "Культура і цивілізація"	
2	Феномен культури	
3	Співвідношення культури та цивілізації	
4	Цивілізація як суспільно-історичне явище	
5	Техніка, культура, природа людини	
6	Кризові явища в культурі	
7	Становлення людської культури та виникнення цивілізацій	
8	Народження європейської цивілізації	
9	Західноєвропейська цивілізація в епоху Середньовіччя	
10	Цивілізації в епоху Нового часу (XVII – XVIII ст.)	
11	Доба індустріальної цивілізації (XIX – початок XX ст.)	
12	Постіндустріальна цивілізація	

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Специфіка культурологічного знання	
2	Еволюція поглядів на культуру	
3	Джерела і методи культурологічних досліджень	
4	Сутність поняття "культура", її структура та функції	

5	Сучасні концепції культури	
6	Українська культурологічна думка	
7	Співвідношення понять "культура" і "цивілізація"	
8	Типологія цивілізацій	
9	Роль культурних орієнтацій у розвитку суспільства	
10	Ідея рівноправності культур у сучасному світі	
11	Форми існування прадавніх культур	
12	Значення первісної культури для подальшого розвитку культури	
13	Порівняльний аналіз грецької і римської античності	
14	Роль християнства у розвитку середньовічної культури Європи	
15	Особливості переходу від Середньовіччя до перед індустріальної цивілізації	
16	Людина і світ в європейській культурі Нового часу	
17	Науково-промислова революція XIX ст., її вплив на світову цивілізацію	
18	Масова культура в індустріальній цивілізації	
19	Інформаційні технології і сучасна культура	
20	Глобальні проблеми сучасної цивілізації	
	Разом	

Практичні завдання до курсу

Тема 1. Вступ до курсу «Культура і цивілізація»

Предмет і завдання курсу.

Принципи та методи культурологічних досліджень.

Специфіка сучасного культурологічного знання.

Практично виконати:

Написати есе на тему: «Цивілізація - це влада над світом; культура - любов до світу».

Мета: визначити сутність понять «культура» і «цивілізація»; з'ясувати який зв'язок існує між цими поняттями; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки; розширювати міжпредметні зв'язки.

Поняття «культура» і «цивілізація»

Існує дві точки зору щодо предмета культурології. Згідно з першою, культурологія виступає тільки складовою частиною інших гуманітарних дисциплін: соціології культури, філософії культури та інших. Більш прогресивним є другий підхід. Він відокремлює культурологію і присвоює їй статус самостійної системи знань.

Дійсно, предметом культурології є аналіз культури в її безпосередніх проявах, в яких вона виступає як унікальний спосіб самого буття людини. Таким чином, культурологія вивчає не тільки конкретні форми культурних проявів, а й виділяє загальні принципи функціонування і розвитку культури.

Предметом курсу «Культура і цивілізація» є механізми формування й функціонування культури як складного суспільного феномена; своєрідність культурної спадщини світових цивілізацій.

Термін «культура» (лат. culture) перекладається як «обробіток, оброблення, розвиток, шанування» і первісно означав цілеспрямований вплив людини на природу (обробляння ґрунту тощо), а також виховання і навчання самої людини.

Поняття «цивілізація» (лат. civilis - громадянський, державний) з'явилося у французькій мові в рамках теорії прогресу у XVIII ст.

Із точки зору найбільш поширеного підходу культура розглядається як специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, репрезентований у продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і закладів, у духовних цінностях, у сукупності ставлень людей до природи, до самих себе, стосунків між собою; як особливість свідомості, поведінки і діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя (культура праці, побуту, художня, екологічна, політична культура).

Цивілізація може бути визначена як власне соціальна організація життя, що характеризується загальним зв'язком індивідів на основі відтворення, що забезпечує її буття і розвиток суспільного багатства.

Сучасна цивілізація постає як суспільство, що ґрунтується на ідеалах «розуму», «справедливості», «поваги прав людини», використання досягнень науки і техніки, які гарантують безпеку і комфорт у житті людини.

Цивілізація обмежує вроджений егоїзм людей. Цивілізована людина — та, яка не завдає неприємностей іншому, бере його до уваги, при цьому є чемною, ввічливою, тактовною, уважною, поважає особистість. Культура полягає в суспільній цінності людини, а також у набутті нею здатності целепокладання. Найвищий ступінь розвитку культури полягає в розвитку здібностей і моральній досконалості людини, яка виникає з поваги до морального закону, а не тільки через емпіричну схильність дотримуватись його.

Проте культура і цивілізація органічно пов'язані. Генетично цивілізація «виростає» з культури, вона певною мірою культура, проте не сама по собі, а така, що втілюється в емпіричних і рухомих етносоціальних, економічних і політичних структурах. Іншими словами, цивілізація постає як відчужена в інституційних, загальнозначущих процесах культура. Цивілізація є сукупністю умов, що рятують людей від втрат часу індивідуального життя на пересічне природне виживання. Матеріальні ресурси сучасної цивілізації дозволяють забезпечити буття індивіда, завдяки чому дух отримує значно більше можливостей зайнятися тим, що відповідає

його сутності. Тому цивілізація, будучи результатом культури, не протистоїть їй.

Методи культурологічних досліджень вивчає прикладна культурологія. До числа найбільш традиційних способів викладу явищ, факторів, подій світової та вітчизняної культури належить **діахронічний метод**, тобто хронологічна послідовність їх появи та існування. Однак діахронічний метод грає підлеглу роль: адже факти потрібно не тільки викласти, але й насамперед узагальнити, проаналізувати, оцінити. Тому даний метод сполучається з іншими, зокрема з синхроническим.

Синхронічний метод полягає в сукупному аналізі двох або декількох культур протягом певного часу їх розвитку, з урахуванням існуючих взаємозв'язків і можливих протиріч. Якщо діахронічний метод можна представити як вертикальну лінію, на якій відкладаються потрібні дати, то синхронічний графічно міг би виглядати у вигляді горизонтальної лінії, що перетинає кілька вертикалей, кожна з яких уособлює історію культури якої-небудь однієї країни.

Більш універсальні можливості в цьому сенсі являє **порівняльно-історичний метод**. Його суть полягає в тому, що він дозволяє порівнювати в історичному розрізі багато на перший погляд виняткові або самотні явища культурного комплексу і проникати в їхню сутність. Так, при вивченні Стародавнього Сходу на перший план виступає масове обожнювання природних явищ: сонця, зірок, води, тварин і т.д. Той же факт вельми оригінально проявляється в іншу епоху і у зовсім іншого народу - слов'ян - і виявляє світу їх унікальну язичницьку культуру. Однак у подібних випадках мова йде не про формальне, а про сутнісному (стаціональному) порівнянні, коли забезпечується можливість порівнювати різні об'єкти.

Еволюційний метод з'явився разом із зародженням культурології і пов'язаний з іменами Е. Тайлора і Л. Леві-Брюля. Цей метод дозволяє розглядати динаміку культури як послідовний ланцюг безперервних змін, враховуючи різкі скачки в її розвитку. Дослідження структури культурної системи, а також взаємозв'язків між її елементами здійснюють за допомогою **структурного методу**.

Функціональний метод допомагає досліджувати функції даної культури чи її форми. Даний підхід інтерпретує кожен культуру як внутрішньо-самодостатню цілісну систему, що складається з функціонально пов'язаних між собою елементів. Функціональний метод використовується при вивченні загальних для всіх культур функціональних законів, які могли б пояснити будь-який культурний феномен і елемент.

Структурно-функціональний метод полягає в розкладанні досліджуваного об'єкта культури на складові частини і у виявленні внутрішнього зв'язку, обумовленості, співвідношення між ними. Цей метод традиційно застосовується, наприклад, при аналізі сутності, структури, функцій культури. Культуру кожного народу як єдине ціле допомагає вивчати **системний метод**: при подібному підході всі елементи культури

пов'язані між собою і створюють такі властивості, які є тільки у системи в цілому.

На підставі структурно-функціонального та системного аналізу можна підійти до встановлення внутрішнього подібності досліджуваних явищ культури. Це становить суть ще одного - **типологічного** - методу, спрямованого на виявлення різних типів культур. За допомогою цього методу можна виділити етнічні та національні, східні й західні типи культур і ін. Н.Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі дотримувалися **історичного методу** в аналізі розвитку культур. Порівнюючи і зіставляючи феномени і явища окремих культур, вони виявили сутнісні характеристики та морфологічні особливості різних культур.

На думку деяких фахівців в галузі теорії та історії культури (А.С. Мильніков та ін.), Культурологія з успіхом може використовувати й інші методи:

- **Семіотичний** метод;
- **Психологічний** метод (особливо при вивченні особливостей національної культури);
- **біографічний** метод (аналіз життєвого шляху діяча культури з метою краще зрозуміти його внутрішній світ);
- метод **моделювання** (створення моделі певного періоду в розвитку культури, щоб виявити найбільш істотні риси).

У культурології використовуються **методи, пов'язані з розуміючим входженням в культуру, вживанням у внутрішній зміст її явищ і цінностей**. Серед них особливу значимість набувають **методи польової етнографії** (опис, класифікація, метод переживання та ін.), **спостереження, відкриті інтерв'ю в психології та соціології, методи історичних наук**, зокрема порівняльно-історичний, **аналіз текстів**. Під **другій групі методів**, навпаки, **основне завдання - відшукування законів і принципів, що дозволяють від загальних закономірностей перейти до розуміння приватних явищ**. У цьому випадку використання тих чи інших методів більшою мірою спрямована на пізнавальне з'ясування функцій культури, виявлення об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків всередині неї, критичне осмислення духовних явищ культурного життя. У цьому напрямку широко застосовуються **структурно-функціональний підхід, типологізація, факторний і компонентний аналіз, моделювання із застосуванням математичного аналізу, масове опитування, вивчення текстів методом контент-аналізу** та ін.

Культурологія, як і інші гуманітарні науки, не обмежується поясненнями. Тому для осягнення свого предмета вона потребує розуміння, тобто у набутті цілісної, інтуїтивно-смысловий причетності суб'єкта до осягається явищу. У культурології розуміння передуює поясненню, доповнюючи його і в той же час заглиблюючись в нього і коректуючи ім.

Завдання культурології - здійснення діалогу культур, в ході якого ми долучаємося до іншим смысловим світів, але не розчиняємося в них. Тільки таким шляхом відбувається взаємозбагачення культур. Отже, культурологію

можна зводити лише до системи знань. Культурологія володіє не тільки системою раціонального знання, але і системою нераціонального розуміння, які внутрішньо узгоджуються між собою.

М. Вебер вважав, що науки про суспільство та культуру повинні користуватися одночасно і методом **розуміння**, і методом **пояснення**. Процедуру, яка з'єднала б їх воедино, М. Вебер називав "**пояснює розумінням**".

Культурологія як самостійна наука використовує **різні принципи вивчення культури**. Назвемо два найбільш значущих. **Принцип культурно-історичного підходу** є найважливішим в системі культурологічного знання. Він означає, що всі явища, події, факти культурного процесу потрібно розглядати в контексті того часу і тих умов, в яких вони відбувалися. Всяка спроба "вилучення" з відповідної епохи і перенесення в світ сучасних критеріїв і оцінок цих явищ минулої культури загрожує спрощенням, нерозумінням, а то й просто вульгарним спотворенням історико-культурних процесів.

Принцип цілісності полягає в тому, що вивчення будь-якого періоду у розвитку світової і вітчизняної культури має включати в себе все різноманіття явищ, подій, фактів культури. Абсолютно неприпустимо довільне замовчування і вже тим більше спотворення справжньої картини подій. Цей принцип особливо важливий при вивченні політично гострих і злободенних проблем культури того чи іншого суспільного укладу, коли починають не домінувати наукові інтереси, а політичні та світоглядні амбіції і пристрасті.

Початковий етап аналізу культури будь-якого народу чи історично віддаленого періоду носить в основному описово-емпіричний характер. На даному етапі використовуються ті методи, які дозволяють дослідникам зняти бар'єр нерозуміння іншої епохи або чужої культури. Використання різних аналітичних методів спрямоване на виявлення пояснюючих фактів і досягнення теоретичного рівня. При цьому розробляються **класифікаційна і дескриптивна моделі пізнання культури**, що припускають опис культурних конфігурацій або культури як целостностей без виявлення каузальних і функціональних зв'язків між досліджуваними феноменами.

Наступний етап використання культурологічних методів-підходів - **зіставлення різних культур**, що вимагає використання більш широкого спектру спеціальних дисциплінарних аналітичних засобів і понять. При цьому культуролог частіше всього звертається до методів філософії, логіки, соціології, мовознавства, психології, семіотики, історії, а також до аналітичних процедур міждисциплінарного плану: структурно-функціональному підходу, методу моделювання; на цьому рівні аналізу окремі характеристики і опису культури в силу своєї неоднорідності ще залишаються хіба відокремленими один від одного. При цьому розробляються такі пізнавальні моделі культури, як **асоціативна і функціональна**.

Ще один етап культурологічного аналізу пов'язаний з **виявленням синтетичних, "ведучих",** тобто визначальних, **особливостей культури:** її основний лад і стійкість, найважливіші структури і зразки (світоглядні особливості, традиції, інститути та ін.). На наступному рівні аналізу культури виникає необхідність розробки **системних, а також динамічних моделей пізнання культури.**

3. Культурологія як тип соціальної теорії. Школи, напрями і культурологічні концепції. Актуалізація проблем збереження духовності та культурних цінностей у останній чверті ХХ ст. зумовила звернення різних наук до вивчення сутності та функціонування такого феномена, як культура. Вдаючись до історії проблеми, слід зазначити, що на Заході дослідження в галузі культури були пов'язані, передусім, із досвідом таких окремих наук, як етнографія, історія, мистецтвознавство, що знайшло свій вияв у пріоритеті **антропологічного, або функціонального, підходу** до вивчення культури. Згідно з цим підходом **виникнення і розвиток культури пов'язується з потребами людства.** Взагалі, важливим елементом культурології як системи знань є **культурантропологія, що вивчає конкретні цінності, форми зв'язку, реальні результати культурної діяльності в їх динаміці, механізми передачі культурних навичок від людини людині.** Тому, хто вивчає культурологію важливо зрозуміти, що стоїть за фактами культури, які потреби виражають її конкретні історичні, соціальні й особистісні форми. Історичний розвиток уявлень про культуру сам по собі не "підводить" до культурології, це робить культурантропологія.

Складовими частинами формування цього підходу можна вважати теорії представників **еволюційної культурологічної школи** – англійців **Герберта Спенсера, Едуарда Тайлора** та американця **Льюїса Моргана.** Еволюціоністи вважали, що **культура розвивається по прямій висхідній лінії, від простого до складного, і цей процес є безперервним.** Вадою їхніх міркувань виступала абсолютизація принципу неперервності історичного розвитку.

Плідним напрямом у межах антропологічного підходу можна вважати **циклічну концепцію** (її розробляли німецький філософ **Освальд Шпенглер,** англієць **Арнольд Тойнбі**). Згідно з циклічною теорією **культура представлена окремими локальними типами, які розвиваються циклами, тобто проходять аналогічні стадії виникнення, зростання, зламу і розкладання.** **Культура розвивається шляхом коловороту згаданих локальних типів, що приходять на зміну один одному.** Зокрема, теорія **О. Шпенглера,** викладена у його знаменитій праці "Занепад Європи", трактує кожен культуру як "живий організм", що має свою історію. Він заперечував існування загальнолюдської культури, доводячи, що **всесвітня історія складається з історії восьми замкнених у своєму розвитку великих культур.** До таких культур учений відносив китайську, індійську, єгипетську, аполлонівську (греко-римську), візантійсько-арабську, західноєвропейську (фаустівську) і культуру майя. На історичну арену виходить російсько-сибірська культура, яка перебуває у стадії становлення.

Кожна культура, на думку науковця, має свою долю і живе приблизно 1000 – 1500 років. Потім культура вмирає, і сліди від неї залишаються у формі цивілізації. Позитивним у цій теорії є те, що філософи циклічної школи намагалися розкрити проблеми типології культури, але вони робили акцент на дискретності (перервності, стрибкоподібності) культурного розвитку.

До антропологічного підходу в поясненні процесів розвитку культури вдавалися як представники раціоналістської школи, так й ірраціоналісти. **Раціоналістичну школу** в культурології започаткували ще французькі просвітителі, які *трактували культурність майже як синонім розумності і пов'язували розвиток культури із досягненнями в сфері науки, мистецтва й просвітництва*. Своєї вищої форми розвитку раціоналістичний напрям досяг у **Георга Гегеля** – видатного німецького мислителя. Його ідеї про роль розуму в розвитку культури правомірно називають “надраціоналістичними”. Він побачив логіку в усій сукупності культурно-історичних процесів і вважав культуру характеристикою зрілості людського розуму.

Серед наукових праць представників **антропологічної концепції** ХХ ст. найдосконалішими постають дослідження поляка **Б. Малиновського**, американців **А. Кребера** і **Ф. Клакхона**. Так, зокрема, **Б. Малиновський** пов'язував виникнення і розвиток культури із задоволенням людських потреб (*первинних* – тобто спрямованих на продовження роду та забезпечення його життєдіяльності, *похідних* – пов'язаних із виготовленням і вдосконаленням знарядь праці, та *інтеграційних*, що проявляються у необхідності згуртування і об'єднання людей).

Ірраціоналістичні уявлення про сутність культури сформувались у теорії “філософія життя” німецького науковця **Фрідріха Ніцше**, француза **Анрі Бергсона**, працях екзистенціалістів – німця **Карла Ясперса**, французів **Жана Поля Сартра**, **Альбера Камю**. Наприклад, **Ф. Ніцше** *всі процеси, що відбуваються в світі, розглядає як різноманітні прояви “волі до влади”*. На його думку, світ, людина й історія її розвитку, а також культура є ірраціональними за своєю природою. Центральне поняття всієї філософії Ніцше – життя. Життя розуміється то як біологічне явище, то як суспільне діяння, то як суб'єктивне переживання. Основою життя є воля, а життя є проявом волі до влади. “Волю до влади” Ніцше розглядає як космічне начало, основу і рушійну силу світового процесу, в тому числі й культури.

Структуралістська теорія культурології формувалася як антитеза екзистенціальній спрямованості науки про культуру і базувалася на методах сучасного мовознавства та *семіотики* (вивчення соціокультурних процесів як системи висловлювань, культурних текстів і культурних мов, яке здійснюється лінгвістичними методами). Структуралізм базується на таких уявленнях: *культура є сукупністю знакових систем і культурних текстів*. Саме так трактує культуру французький структураліст **Клод Леві-Строс**, який розробив структуральний метод для дослідження формальних структур людської ментальності. Для досліджень культури він застосував теорію інформатики та методи структурної лінгвістики. Основну увагу Леві-

Строс приділив вивченню процесу виділення людини з природи і переходу її до культури. Тому об'єктом його дослідження стала культура первісного суспільства. Леві-Стросу належить також *теорія про два типи культур: відкриті або “гарячі” й закриті або “холодні”*. Суспільства, що легко всотують у себе впливи інших культур, досягли високого рівня розвитку техніки, Леві-Строс називає відкритими (“гарячими”), вони орієнтовані на максимальне споживання. Закриті („холодні”) спільноти людей майже не сприймають впливів інших культур, слабо розвинені в індустріальному плані, задовольняються переважно тим, що дозволяє їм вижити, і не прагнуть зростання життєвого комфорту.

Естонський вчений **Юрій Лотман** застосував методи вивчення мови для дослідження творів мистецтва як знакових систем. Він зміг реалізувати пізнавальні можливості семіотичного підходу шляхом тлумачення значень і смислів окремих культурних феноменів за допомогою їхньої внутрішньої будови і зв'язку з соціокультурним контекстом існування. Представниками структуралізму у культурології також є французькі вчені **М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барт**.

У сучасній західній культурології значного поширення дістав **соціологічний напрям**, який *ставить за мету розробку системного підходу до аналізу культури шляхом співвідношення останньої з іншими соціальними явищами*. Поняття культури в межах цього напрямку охоплює не все життя суспільства, а лише одну з його сторін. Найяскравішим представником цієї теорії є французький філософ і соціолог **Еміль Дюркгейм**. Він вважав, що соціальне домінує в людині над індивідуальним, переважає його. Воно складає особливу соціальну реальність, яку Дюркгейм пізніше ототожнював з Богом. Суспільство він уявляв як інтегроване ціле із підпорядкованими і взаємопов'язаними частинами. Особливу увагу він надавав проблемі дослідження ролі, призначення, форм і соціальних функцій колективної свідомості. Ключова проблема – солідарність, яку він вважає найбільш значимою цінністю. Дюркгейм намагався осмислити зв'язки, що об'єднують людей, і вважав, що якщо в архаїчному суспільстві солідарність була механічною через низький культурний рівень людини, то сучасне суспільство, засноване на диференціації суспільних функцій, створює передумови для виникнення органічної солідарності. Він вірив, що створення соціальних корпорацій і впровадження у соціальне життя нових культурних норм – шлях до вищої солідарності.

Витоком, який зумів об'єднати різні погляди на розкриття сутності культури, став **діяльнісний, або технологічний, підхід**, котрий дав змогу створити різноманітні моделі культури як цілісної системи. Згідно з цим підходом *культура трактується як процес і наслідок людської діяльності*. Першими цей напрям почали розвивати зачинателі **натуралістичної теорії** у XVII – XVIII ст. Його представники (**Ж.-Ж. Руссота** ін.) *розуміли культуру як результат діяльності людей, спрямованої на обробку і перетворення того, що дано безпосередньо*

природою. Пізніше в межах цього підходу утворилося багато напрямів, найпоширенішими серед яких є дві концепції.

Представники однієї з них (**М.С.Каган, Н.С.Злобін**) розглядають культуру як процес творчої діяльності, в межах якої відбувається не тільки духовне збагачення суспільства новими цінностями, але й самостворення людини як суб'єкта культурно-історичного процесу. При такому підході увага акцентується на тому, що за допомогою культури відбувається ніби друге народження людини. Адже за законами природи людина народжується як біологічна істота, тоді як за законами культури відбувається народження людини як суб'єкта діяльності, праці, пізнання.

Адепти іншої орієнтації (**Е.С. Маркарян, В.Є. Давидович, Ю.О. Жданов**) бачать у культурі специфічний засіб людської діяльності, що забезпечує збереження і відтворення цивілізації в умовах мінливості навколишнього світу. Досить цікавою є також точка зору, що описує культуру як суспільну практику, спосіб буття людини (**В.П. Іванов**).

Найбільш значимою концепцією культури у межах діяльнісного підходу є **психологічна**, що ґрунтується на *ідеї психологічної обумовленості культуротворчості людства*. Її представники – австрійський психоневролог **З.Фрейд**, швейцарський психолог **Карл Густав Юнг**. Так, **З.Фрейд** розглядав культуру як систему норм і заборон, що знімає психологічний конфлікт між устремліннями людини до індивідуальної свободи і стримуючими ці устремління заради інтересів соціуму культурними нормами. *Культура тлумачиться* у праці “Тотем і табу” *як спосіб приборкання людської агресивності й деструктивності, пов'язаних із дією природного потягу до задоволення*. Відповідно, прогрес культури, на його думку, не впливає на людину позитивно, навпаки, він “невротизує” особистість, негативно впливаючи на її психічне здоров'я. Сублімація як переключення частки статевої енергії на культуротворчість розглядається як її джерело.

Карл Густав Юнг увів у науку поняття *колективного несвідомого* як загальнолюдського досвіду пам'яті про минуле, що є фундаментом формування психіки. Колективне несвідоме має культурне походження, проте успадковується біологічним шляхом. Воно зберігається у вигляді *архетипів* як його первісних структур. Архетипи становлять фундаментальні переживання людської психіки. Вони позбавлені предметності та є психічними смислами в чистому вигляді, що неусвідомлено організують і направляють життя людської душі. Колективне несвідоме в концентрованому вигляді зафіксоване у міфології, релігії і проявляє себе у художній творчості людини.

Культурна діяльність – це діяльність людська, і тому вона характеризується насамперед доцільністю. Ставлячи перед собою мету, людина керується не тільки особистими потребами, а й інтересами, які є вираженням залежності задоволення потреб від соціальних умов буття. Мета діяльності безпосередньо залежить, таким чином, від рівня соціального розвитку людського суспільства. Від даного рівня залежить і

щабель розвитку культури. У цьому плані можна вважати, що розвиток культури має соціальні засади.

У культурології є ще один підхід до вивчення питання сутності культури, який називають **ціннісним, або аксіологічним** (від грецьк. *axia*—цінність *ilogos*— знання, вчення про цінності). **Цей підхід припускає певну ієрархію культурних цінностей**, поза якою саме поняття цінності позбавляється змісту. Аналіз аксіологічної сутності культури передбачає врахування того, що першорядним значенням культури постає її здатність виступати специфічним людським способом пристосування до навколишньої дійсності, який полягає у тому, що людина сама змінює цю дійсність. Культура певною мірою включає в себе ті засоби, за допомогою яких людина виживає в цьому світі, бореться, долаючи перешкоди, за своє людське існування. В цьому відношенні культура виступає функцією людського роду. Мета культурної діяльності — збереження цього роду. Зазначена мета визначає і головну цінність — людину. Таким чином, *сама людина, людський рід виступають абсолютною культурною цінністю*.

Ціннісний підхід до проблеми культури зумовлюється тим, що культурі протистоять не тільки природні, а й соціальні явища. В тому разі, коли ці явища байдужі до вищої культурної цінності (людини як родової істоти), а також до інших цінностей у культурній ієрархії, вони (ці соціальні явища) не можуть бути віднесеними до світу культури. Якщо певні соціальні явища мають спрямування на руйнування системи культурних цінностей або на руйнування елементів цієї системи, то такі явища відносяться скоріше до світу антикультури.

Представлені культурологічні парадигми вплинули на розвиток української культурологічної думки, яка має свою славу історію. Вітчизняна класична література завжди була уважною до культурних універсалій буття свого народу, сприяючи формуванню національної свідомості. У творах **І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки** відображено глибоке проникнення в українську душу. Важливим виявом національного самопізнання стало дослідження **М. Костомарова** “Книга буття українського народу”, нарис **І. Нечуя-Левицького** “Світогляд українського народу”. Наукове вивчення проблеми українських культурних універсалій активізували вчені-українознавці, що гуртувалися навколо Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, очолюваного **М. Грушевським, Ф. Вовк, В. Гнатюк, Ф. Колесса, М. Возняк, С.Томахівський**. Заглибленням у світоглядні цінності української культури стали розвідки **Я.Яреми** “Українська духовність в її культурно-історичних виявах”, **І.Мірчука** “Головні риси українського світогляду в українській культурі”, **Д.Донцова** “Дух нашої давнини”, **О. Кульчицького** “Світовідчуження українця”, **М. Шлемкевича** “Душа і пісня”, **Є. Маланюка** “Нариси з історії нашої культури”, **І. Огієнка** “Українська культура”. Їхні традиції продовжують розвивати сучасні українські культурологи **В.Горський, О.Забужко, С. Кримський, А. Макаров, Ю. Павленко, М. Попович, В.Скуратівський**, які зараховують українську

традицію до світового загальнокультурного простору, віднаходячи в цьому діалозі неповторну значущість вітчизняної духовності.

Отже, культурологія посідає особливе місце в системі гуманітарних наук. По-перше, вона не повинна обмежуватись лише філософським рівнем розгляду проблем культури, хоч без філософського аналізу неможливе розроблення культурології як науки. Прогрес теорії культури базується на узагальненні досягнень часткових культурознавчих дисциплін – історії культури, соціології культури, етнографії, літературознавства, мистецтвознавства й ін. По-друге, теорія культури може розвиватись лише у процесі взаємодії з іншими гуманітарними, а також природничими та технічними науками. По-третє, теорія культури повинна бути пов'язана з різними сферами соціально-управлінської практики суспільства. Практичне застосування знань з галузі теорії культури спрямоване на виховання в людині цивілізованості, високої культури мислення, гуманізму, моральності.

Доля людської культури і знань про неї залежить від того, чи зуміє людство скористатись закладеним у надрах культури творчим потенціалом і зупинити натиск вандалізму, моральної розбещеності, тоталітаризму, щоб спрямувати суспільне життя в русло всебічного розвитку та соціальної справедливості.

На початку ХХІ ст. можна говорити про культурологічний підхід як такий, що визначає контекст сучасних принципів організації змісту навчання. Усе виявляється не стільки в загальній гуманізації процесу навчання, а насамперед в урахуванні єдності онтогенетичних та філогенетичних процесів. Відповідно, система навчання має стати відтворенням ситуації зростання особистості в культурі і разом з культурою, повторенням процесу культурогенезу на індивідуальному рівні.

Практична робота 2.

Практична робота №2 Тема Феномен культури

Витоки культури, її місце та роль в історії людства.

Походження та сутність поняття «культура»

Функції культури. Структура культури.

Норми і цінності культури.

Знаки і символи культури.

Традиції і новації в культурі.

Практично виконати: написати есе на тему:

1.«Порівняльний аналіз цінностей культури українців з цінностями культури європейців.

2.«Наслідки новацій в українській культурі».

Цивілізація - це певний етап розвитку культури. Для неї потрібні певні умови - центр культури місто, письмо, форми державного устрою. Якщо цих умов не вистачає тоді культурний процес відстає назавжди. Поняття "цивілізація" було відоме з античних часів як протиставлення античного суспільства варварському оточенню. У добу Просвітництва (XVIII ст.)

поняття "цивілізація", як правило, використовували для характеристики суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті.

Концепція Шпенглера. Кожний з виділених ним культурних світів має ідентичний життєвий цикл, що нагадує життєвий цикл організму: зародження, зростання, розвиток, занепад і загибель. Тому у кожній культурі виділяють – *дитинство* (варварство первісного суспільства), *юність* (початок розвитку політичної організації, мистецтва й науки), *зрілість* (розквіт усіх важливих сфер суспільного життя) і *старість* з її неодмінним супутником - *смертю*. Кожна фаза в будь-якій культурі Шпенглера автоматично переходить у наступну, як тільки настає її час. **На його думку, кожна культура є "живим організмом" і має свою історію.** Він заперечував існування загальнолюдської культури, доводячи, що всесвітня історія складається з історії восьми замкнених у своєму розвитку великих культур. До таких культур вчений відносив *китайську, індійську, єгипетську, аполлонівську, візантійсько-арабську (магічну), західноєвропейську (фаустівську)* і культуру *майя*. На історичну арену виходить *російсько-сибірська культура*, яка перебуває у стадії становлення. *Кожна культура, на думку вченого, має свою долю і живе приблизно 1000-1500 років. Потім культура вмирає і сліди від неї залишаються у формі цивілізації.* Концепція долі є основоположною у філософії культури О. Шпенглера. Загрозу земній історії О. Шпенглер вбачає в надміру раціоналізованій і вкрай прагматизованій діяльності людей.

Цивілізація для Тойнбі - це самоідентифікація культури, що досягла своїх меж.

Послідовником О. Шпенглера в поглядах на культуру був відомий англійський історик і соціолог А. Тойнбі. Як прихильник концепції історичного коловороту у розвитку локальних культур, він розділив історію людського суспільства на окремі цивілізації. Їх дослідженню вчений присвятив 12-томну працю "Дослідження історії". Спочатку А. Тойнбі виділив для аналізу 21 цивілізацію, потім скоротив їх перелік до 13 найрозвинутіших. Цивілізації, що раніше розглядалися самостійними, були віднесені до цивілізацій-супутників. Згодом перелік було ним звужено до п'яти діючих, а саме **західної, іспанської, індійської, китайської та православної.**

У розвитку кожної цивілізації вчений виділяє й аналізує чотири фази: *виникнення, ріст, надлам і розпад*. Після загибелі цивілізації її місце займає інша. Якщо на перших двох фазах рушійною силою виступає творча меншість, що є носієм "життєвого пориву", то останні дві фази пов'язані з "виснаженням життєвих сил". По сусідству з цивілізацією з'являється "зовнішній пролетаріат" - це народи, які з тих чи інших причин не змогли піднятися до рівня цивілізованості. А. Тойнбі гостро критикував західну цивілізацію за втрату духовності і надмірний розвиток меркантильних інтересів та споживацької психології. Нестримна індустріалізація і гонка озброєнь, на думку вченого, приведе до загострення екологічної кризи й посилення боротьби за сировинні ресурси. Індустріальні країни зустрінуться

з ворожою позицією технічно відсталих країн, що неминуче завершиться глобальним конфліктом, і в кінцевому підсумку настане економічний занепад. Концепція А. Тойнбі цікава ще й тим, що в ній є досить чітко сформульовані критерії визначення цивілізаційної ідентичності. Він називає релігію, історію, мову, звичаї та культуру. Особливе значення А. Тойнбі надає релігії, яку вважає "цільною й спрямованою в один бік порівняно з різноманітною й повторюваною історією цивілізацій".

Культура вивчається багатьма науками, як конкретними і прикладними, так і філософськими. Кожна з наук відтворює образ культури у відповідності до своїх завдань і методів.

В культурології є близько 500 визначень. Однак можна надати узагальнене визначення, - **це сукупність матеріальних і духовних цінностей які людина виробила протягом всього життя**. Існує багато концепцій, теорій щодо вивчення культури. Прихильники концепції ноосфери вважають, що всі культури світу мають однакові закони, звичаї, ритуали.

У житті людей культура виконує цілий ряд функцій. Головною функцією культури, на думку багатьох вчених, є людинотворча, або гуманістична. Всі інші функції так чи інакше пов'язані з нею і навіть впливають з неї.

Однією з найважливіших функцій будь-якої культури є передача соціального досвіду. Тому її називають **інформаційною**. Культура виступає єдиним механізмом передачі соціального досвіду від покоління до покоління. Адже, крім культури, суспільство не має інших способів передачі досвіду, нагромадженого попередниками. Саме через це культуру не випадково вважають соціальною пам'яттю людства, а розрив культурних зв'язків між поколіннями призводить до її втрати (феномен "манкуртизму") з усіма негативними наслідками.

Іншою провідною функцією є **пізнавальна**. Вона тісно пов'язана з першою і впливає з неї. Культура, яка концентрує в собі кращий соціальний досвід багатьох людських поколінь, набуває здатності створювати сприятливі умови для його пізнання і засвоєння. Наприклад, через казки людина розвиває здатність сприймати і переживати уявне та дійсне, вчиться розрізняти добро і зло, правду і кривду.

Регулятивна функція культури пов'язана, перш за все, з визначенням (регуляцією) різних сторін, видів суспільної і особистої діяльності людей. У праці, побуті, міжособистісних відносинах культура так або ж так впливає на поведінку людей та їхні вчинки, на вибір тих чи інших матеріальних і духовних цінностей. Регулятивна функція культури спирається на такі нормативні системи, як мораль і право.

Семіотична, або знакова (семіотика – вчення про знаки), функція також досить важлива для розвитку культури. Являючи собою певну знакову систему, без оволодіння якою досягнення культури стають неможливими. Так, мова – засіб спілкування людей; літературна мова –

важливий засіб оволодіння національною культурою. Специфічні мови потрібні для пізнання особливого світу музики, живопису, театру.

Ціннісна (ціннісно-орієнтаційна) функція відображає важливий якісний стан культури. Саме система цінностей формує у людини певні ціннісні потреби і орієнтацію. За характером і якістю цих потреб і духовних орієнтирів особи роблять висновки про рівень її культури. Моральні й інтелектуальні потреби і запити виступають основним критерієм відповідної оцінки серед людей.

Комунікативна функція зводиться до передачі історичного досвіду через культурні набутки та формування на цій основі різноманітних способів і типів спілкування між людьми.

Інтегративна функція виражається в здатності об'єднувати людей незалежно від їх світогляду та ідеології, національності і певні соціальні спільноти, а народи – в світову цивілізацію

Гуманістична (полягає в адаптації та життєстверджувальній ролі культури для кожної людини у сприянні формування гуманістичних цінностей та ідеалів).

Ці функції розмежувати не можливо бо вони як єдине ціле у культурному розвитку.

Термін "культура" з'явився в Стародавньому Римі. У перекладі з латинської він означав **догляд, поліпшення, обробку, обробіток, удосконалення**. Спочатку термін "культура" означав цілеспрямований вплив людини на навколишнє середовище: обробіток ґрунту, обробіток землі, землеробську працю. У своєму первісному значенні термін "культура" був близький до сучасного слова "агрокультура". З часом його значення розширюється. Процес культурного перетворення стали зв'язувати не лише з природою, а й з людиною, її внутрішнім світом.

Структура та функції культури

Зазвичай культуру поділяють на матеріальну і духовну, відповідно до двох основних видів виробництва - матеріального і духовного. Матеріальна культура охоплює всю сферу матеріальної діяльності та її результати (знаряддя праці, предмети побуту, одяг, засоби транспорту і зв'язку). Духовна культура охоплює сферу свідомості, духовного виробництва (пізнання, моральність, виховання й освіта, включаючи право, філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, міфологію, релігію). Гармонійний розвиток культури природно передбачає органічну єдність матеріальної і духовної культури.

Культура містить не тільки предметні результати діяльності людей (машини, технічні споруди, результати пізнання, твори мистецтва, норми права і моралі), а й суб'єктивні людські сили і здібності, реалізовані в діяльності (знання й уміння, виробничі і професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного і морального розвитку, світогляд, способи і форми взаємного спілкування людей у рамках колективу і суспільства).

Культура, якщо її розглядати в широкому плані, охоплює як матеріальні, так і духовні засоби життєдіяльності, створені людиною.

Матеріальні і духовні реальності, створені творчою працею людини, називаються артефактами, тобто штучно створеними об'єктами. Таким чином, артефакти, будучи матеріальними або духовними цінностями, мають не природне походження, а замислені і створені людиною, хоча зазвичай людина використовує для цього як вихідний матеріал об'єкти, енергію або сировину природи і діє у злагоді із законами природи. Унаслідок того, що людина за своєю природою - істота духовно-матеріальна, вона споживає як матеріальні, так і духовні артефакти. Для задоволення матеріальних потреб вона виробляє і споживає їжу, одяг, житло, техніку, матеріали, будівлі, споруди, дороги. Для задоволення духовних потреб вона створює художні цінності, моральні й естетичні ідеали, політичні, ідеологічні та релігійні орієнтири, науку і мистецтво. Тому діяльність людини поширюється всіма каналами як матеріальної, так і духовної культури. Ось чому можна розглядати людину як вихідний системотворчий фактор у розвитку культури.

Людина створює і використовує світ речей і світ ідей, який обертається навколо неї, і її роль - це роль деміурга, роль творця, а місце її в культурі - це місце центру світобудови артефактів, тобто центру культури. Людина творить культуру, відтворює і використовує її як засіб для власного розвитку. Вона - архітектор, будівельник і житель того природного світу, який називається культурою, «другою природою», «штучно створеним» житлом людства. Це той світ реальностей, що на планеті Земля до людини не існував, а виник, живе і розвивається разом із людиною і буде існувати доти, доки існуватиме людство.

«Культура» і «цивілізація», проблема співвідношення понять

Цивілізацію часто ототожнюють із культурою. Однак це не завжди синонімічні поняття.

Цивілізацію розуміють у двох значеннях.

- У першому випадку цивілізація позначає історичну епоху, яка заступила добу варварства.
- У другому випадку цивілізацію пов'язують із географічним місцем, маючи на увазі локальні, регіональні і глобальні цивілізації, наприклад східну і західну.

Вони розрізняються економічним укладом і культурою, куди входить специфічне розуміння сенсу життя, ролі праці, дозвілля. Східна і західна цивілізації різняться саме цими принциповими ознаками. Вони спираються на специфічні цінності, філософію, принципи життя й образ світу. А в межах таких глобальних понять формуються конкретні відмінності людей у поведінці, одязі, типах житла.

Слово цивілізація походить від латинського *civilis* - громадянський, державний. Згодом його значення розширилося. «Цивілізованою» почали називати людину, що вміє добре поводитись, а «цивілізувати» стало позначати - робити вихованим і ввічливим, товариським і люб'язним.

Тривалий час культуру і цивілізованість ототожнювали. Першим розмежував ці два поняття Іммануїл Кант, а на початку XX ст. інший

німецький філософ, Освальд Шпенглер, у своїй відомій праці «Занепад Європи» взагалі протиставив ці два поняття. Цивілізація постала в нього вищою стадією культури, на якій відбувається її остаточний занепад. «Культура - це цивілізація, яка не досягла своєї зрілості, свого соціального оптимуму і не забезпечила свого зростання». Поступово в європейській свідомості утвердилося уявлення про цивілізацію як вершину технічних досягнень людства, пов'язаних з освоєнням космосу, впровадженням комп'ютерних технологій і нових джерел енергії.

Із цивілізацією асоціюються матеріальні успіхи, а з культурою - духовний світ людини.

Цивілізація почалася в епоху писемності і землеробства. Вона стала вершиною соціального прогресу людства. Виникнення землеробства 10-12 тис. років тому позначилось суттєвими змінами в соціальному і культурному розвитку. Обробляння землі стало більш систематичним і ретельним. Різко збільшилась продуктивність праці й обсяги додаткового продукту, що зумовило якісний стрибок у розвитку інституту торгівлі. Саме з виникненням землеробства торговець став головним економічним і культурним агентом людського суспільства. Бізнес перетворився на найважливішого творця сучасної цивілізації, якщо таку розуміти як сукупність не тільки духовних, але й матеріальних, науково-технічних досягнень людства.

Вважається, що бізнесу ми зобов'язані виникненням писемної мови, оскільки існувала нагальна потреба реєструвати постачальників зерна, час, обсяг, належність майна, ведення ділової документації та управління державою.

Поза цивілізацією опинились, зокрема, примітивні суспільства Полінезії та Океанії, де досі існує первісний спосіб життя, відсутні писемність, міста і держави. Склався певний парадокс: культура в них є, цивілізації немає (там, де немає писемності, немає цивілізації). Таким чином, суспільство і культура виникли раніше за цивілізацію. За всю історію існування людство в умовах цивілізації живе не більше 2 % часу.

Цивілізація - певний ступінь розвитку культури. Більшість дослідників припускає розвиток інтелекту і моралі, ступінь і рівень олюднення народів. Прогрес культури відбувається від варварства до цивілізації.

Культура, як форма діяльності, в кінцевому підсумку призначена для збереження і розвитку свого власного змісту, тобто людини. Роль культури, яку вона відіграє в людському житті, виражена в її функціях. Усі функції здійснюються заради людини як суспільної істоти. Чи вчиться людина опановувати світ, чи намагається захистити природу, чи вірує вона в Бога, чи сповідує високі ідеали гуманізму - все це вона робить заради себе самої.

Засвоєння культури здійснюється через навчання. Культура створюється, її навчаються. Вона не набувається біологічним шляхом, кожне покоління відтворює її і передає наступному поколінню. Цей процес є основою соціалізації. У результаті засвоєння цінностей, вірувань, норм,

правил та ідеалів відбувається формування особистості дитини і регулювання її поведінки. Культура формує особистості членів суспільства і цим значною мірою регулює їхню поведінку.

Під культурою стало розумітися виховання, освіта, вдосконалення людини, її здібностей, знань, умінь, навичок. Засоби такого вдосконалення античні мислителі бачили перш за все у філософії, науці та мистецтві. У цьому значенні термін "культура" вперше був застосований **Цицероном** (106-34 рр.). Цицерон писав про те, що "культура душі це філософія". При цьому він мав на увазі не стільки стан душі, скільки спосіб її вдосконалення. Однією з своїх головних життєвих цілей Цицерон вважав філософське просвітництво римлян. Таким чином, термін "культура" спочатку вживається у поєднанні з чимось конкретним, на що був спрямований процес вдосконалення, обробітку, культивування: культура ґрунту, культура рослин, культура розуму, культура мови.

Стародавні греки термін "культура" не застосовували. У них був у чомусь схожий термін - **пайдейя**. Терміном "пайдейя" стародавні греки позначали *вихованість, освіченість* людини. Осередком освіченості вважалося місто. У зв'язку з цим городянин як людина культурна протиставлявся жителю села. Якщо перша була, згідно з уявленнями греків, носієм освіченості і культури, то остання асоціювалась у них з невіглаством і дикістю, тобто з відсутністю культури. Слід зауважити, що ціннісна координата "культура – відсутність культури" в давній римській історії була перенесена в іншу площину - "римлянин – не римлянин". Римлян тут відносили до культурного народу, не римляни удостоювалися лише оцінки "варвари".

Стародавні греки використовували і такий термін, як "калогатія". Він висловлював такий аспект культурного начала в людині, як *гармонію фізичної і духовної краси*. Ідеалом античного суспільства була гармонійно розвинена особистість, в якій досягалася єдність, рівновага фізичного і духовного початку. Грецькі мислителі вперше в історії культури висунули ідею всебічно розвиненої особистості як мети культурного розвитку. Культурна людина, повинна була володіти такими якостями:

- вона повинна бути патріотом – захисником поліса. Тому від нього вимагалися військові вміння.
- вона повинна брати активну участь у політичному і громадському житті поліса: знати його закони, вміти добре, красиво говорити – бути оратором, володіти навичками державного управління.
- культурна людина повинна бути естетично досконалою.

На формування цих якостей була спрямована вся система грецької освіти і виховання. Освіту становлять єдність *гімнастичного і музичного*.

Гімнастична освіта – це заняття спортом, фізичною культурою. Гімнастичні дисципліни сприяли розвитку тіла.

Музична освіта – це навчання мистецтвам. Потрібно було оволодіти мистецтвом віршування, основами музичного виконавства, знати твори літератури, перш за все поеми Гомера і Гесіода, володіти ораторським

мистецтвом, філософією. Музичні дисципліни формували душу, свідомість, розум.

Головними моральними якостями, якими повинна володіти культурна людина, вважалися **мудрість, мужність, вміння володіти собою, почуття міри**. За визначенням давньогрецького філософа *Аристотеля*, **чеснота** – це мудра середина між крайнощами. Наприклад, **мужність** – це середина між боягузством і божевільною відвагою, **щедрість** – середина між скупістю та марнотратством. Моральна людина у всіх відносинах повинна уникати крайнощів, надмірностей. Аристотель звертав увагу на те, що якщо міра порушується, чеснота може переходити у свою протилежність (доброта в безвольність, вимогливість у прискіпливість, обережність в боягузтво).

У період античності поняття "культура" було тісно пов'язане з поняттями "**гуманізм**" і "**цивілізація**". Перше з них означало *людський, людяний, друге – цивільний, суспільний, державний*. Поняття "цивілізація" вживалося для характеристики суспільного життя як організованого і впорядкованого цілого. Цивілізація протиставлялася варварству як більш низькому ступені культурного розвитку. Відомий римський історик **Корнелій Тацит** (55-120 рр.) як головні ознаки цивілізації виділяє:

- високий рівень матеріального стану;
- виникнення держави;
- поява писемності.

Матеріальна сторона є провідною при визначенні цивілізації. Від Тацита йде традиція розуміти цивілізацію як більш високу, ніж варварство, ступінь суспільного розвитку. Тацит звертає увагу і на те, що перехід від варварства до цивілізації був пов'язаний не тільки з придбаннями, але і з втратами. Тацит показує, що багатий і культурний Рим з високим рівнем розвитку політичної, правової, інженерно-технічної, художньої культури характеризується занепадом і розбещеністю моралі. У той же час, описуючи спосіб життя древніх германців-варварів, Тацит відзначає, що їх неграмотність, примітивність їх суспільна та військова організація поєднується з фізичним і моральним здоров'ям. Це виявляється і у вихованні юнаків, і у відносинах членів сім'ї між собою. Таким чином, Тацит зазначає у германців позитивні риси, які були відсутні у римлян, що знаходяться на вищому ступені культури. Римський історик піднімає проблему суперечностей культурного прогресу.

Епоха прагне до цілісного сприйняття культури людства, розуміючи її як продукт діяльності людського розуму. У ряді праць поняття "культура" і "природа" протиставляються. Так, **Жан-Жак Руссо** вважає природу продуктом довершеного божественного розуму, а *культуру* – недосконалим людським розумом, та негативно ставиться до культурного прогресу. Усуненню опозиції "культура"- "природа", пошуку шляхів їх гармонічного поєднання присвячені роботи **Іммануїла Канта**. За Кантом *причиною виникнення культури є суспільна сутність людини*. Філософ виділяє дві реальності: **світ природи** (тваринного начала, зла, жорстокості) і **світ свободи** (людини, культури, моралі). В етиці Кант вводить категоричний

імператив, тобто обов'язкове і безумовне моральне правило, всезагальний закон поведінки, який долає і виключає будь-яке зло.

До другої половини XVIII ст. належить діяльність німецького філософа й історика **І.Г.Гердера**. Для Гердера *культура є наслідком здатності людини до творчої і розумової діяльності, яка знаходить вираз у мові, науці, ремеслі, мистецтві, державі, релігії, сім'ї*. Гердер вперше визначив культуру як необхідну і невід'ємну реальність людського суспільства, стверджуючи, що некультурних народів взагалі не існує. Є більш культурні і менш культурні народи. Рівень культури філософ пов'язує з прогресом освіти. У роботі “Про походження мови” (1772 р.) Гердер пов'язує появу мови з фізіологічно закладеною в людині здібністю до мислення, у розвитку мови вбачає прогрес культури. Він одним з перших зацікавився вивченням національних культур як форм існування світової. Гердер виділив етапи, через які проходить національне відродження:

- вивчення історії, етнографії;
- формування національної літературної мови;
- виникнення національних політичних організацій, боротьба за незалежність.

Остаточно опозиція “природи” і “культури” знімається в філософії **Георга Фрідріха Вільгельма Гегеля**, (1770-1831), для якого “культура є звільнення і робота вищого звільнення”, що розуміється як поетапний рух від природної безпосередності до вищої духовності. Історія людства за Гегелем це сходи вгору, по яким людина, звільнюючись, підіймається шляхом пізнання абсолютного духу. Гегель зводить культуру до духовного розвитку людства, розуміючи творчість як діалектичне сходження духу.

Значну роль у суспільно-культурному житті України кінця XVI - першої третини XVII ст. відігравали **братства** – національно-релігійні організації православного населення українських міст. У філософуванні братчиків доволі помітні традиції ще києворуського візантинізму: філософія розуміється як шлях осягнення істини через містичне єднання з Богом, доводиться актуальність духовних цінностей княжої доби, висловлюються містично-аскетичні ідеї. При цьому активно обстоюється ідея використання старослов'янської мови, яка наділяється майже чудодійною силою і сакральним сенсом. Що стосується розуміння сенсу та тенденцій розвитку культури представниками братських шкіл цього часу, то тут переважають ідеї перетворення старозаповітної, перейнятої земними пристрастями і бажаннями людини на людину нового - духовного, або "внутрішнього", типу. Такими ідеями пройняті твори Герасима Смотрицького, Ісаї Копинського, Клірика Острозького, Івана Вишенського, Йова Княгиницького, Віталія з Дубна та ін.

Приблизно до 1615 р. у братській традиції простежується виразно негативне ставлення до культурних надбань латинізованого католицького Заходу. Але із заснуванням Київського братства, членами якого стали чимало випускників західноєвропейських університетів та колегій, ситуація поволі змінюється. Посилюються тенденції до розвитку типово західних

гуманістичних ідей, з'являється зацікавленість натурфілософською проблематикою, логікою. Пріоритет побожності все більше замінюється на пріоритет освіченості та розуму. Приходить усвідомлення необхідності синтезу досягнень вітчизняної та європейської теоретичної думки. На цьому етапі розвитку філософської культури братських шкіл активно виступають із своїми ідеями Мелетій Смотрицький, Йов Борецький, Касіян Сакович, Кирило Транквіліон-Савроговський, Хома Євлевич та ін. Ці мислителі дивилися на людину вже не тільки в етичному ракурсі, а й у гносеологічному та природничому.

Новий етап формування української культурологічної думки почався із заснуванням у 1632 р. **Києво-Могилянської академії**. Саме цей навчальний заклад започаткував не тільки традицію української вищої освіти, а й традиції вітчизняної науки в її сучасному розумінні. Розвиток філософської думки в стінах Києво-Могилянської академії сприяв значному піднесенню натурфілософії, психології, права і загалом підвищенню рівня теоретичного мислення. До видатних представників Києво-Могилянської наукової школи належать Йосип Кононович-Горбацький, Інокентій Гізель, Йоасаф Кроковський, Стефан Яворський, Георгій Кониський, Амвросій Дубневич, Георгій Щербацький, Іоанікій Галятовський, Лазар Барановський, Григорій Сковорода та багато інших відомих діячів української культури.

Звернення до специфічно культурологічної проблематики стало характерною рисою української філософської думки XVIII ст. **Григорій Сковорода** (1722-1794), безперечно, був найвизначнішим українським мислителем цього часу. Його філософські погляди, в тому числі з культурологічної проблематики, викладені насамперед у трактатах та діалогах. Сковорода сповідує ідею "трьох світів": *макрокосмос* (всесвіт), *мікрокосмос* (людина) та *особлива символічна реальність*, яка поєднує мікро - та макрокосмос і відтворює їх в ідеальній формі. Хоча Сковорода, звісно, не вживає слова "культура" (як відомо, воно з'явилося в українській лексиці майже за століття по тому), але поняття його ідеального світу є дуже близьким до пізніших культурологічних трактувань світу культури як простору смислів і значень. За Сковородою, що був близький до "внутрішнього" християнства (духовна течія, що виводиться найчастіше від містики ренесансної доби, заперечує абсолютний авторитет церкви та прагне до алегоричного тлумачення Святого Письма), найдосконалішим зразком цього ідеального світу є Біблія.

Християнська культура у світогляді Г. Сковороди безперечно домінувала, та йому не була чужою й антична філософія (насамперед платонізм). Г. Сковорода вбачав основною метою філософування досягнення людиною стану щастя й блаженства, гармонії з навколишнім та внутрішнім світом.

Погляди Шевченка на культурно-історичний розвиток українського народу

Т. Г. Шевченко(1814-61). Він є символом України. Його життя і творчість завжди в центрі уваги. Він народився в сім'ї кріпака, свободу отримав в 24 р. Він унікальна особистість, оскільки його життя сформувалось будучи кріпаком-стає вільною людиною, маляр-академіком. Як творча людина - художник. Всесвітню славу він здобув як літератор, прозаїк, драматург. Йому поставлено більше 600 пам'ятників.

Трагічно важкий шлях Шевченка до творчих висот визначив в образній формі І. Франко: «Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, свіжі і вільні шляхи професорам та книжним ученим». Революційна творчість Шевченка була одним із головних чинників формування національно-політичної свідомості народних мас України. Впливи Шевченка на різні сторони духовно-національного життя нації відчуються до сьогодні.

Шевченкове послання «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» - вдумливий поетичний аналіз тогочасного суспільно-політичного і національно-культурного життя в Україні, що мала служити дороговказом на шляху національного, соціального і культурного відродження українського народу. Ліричний герой послання звинувачує у байдужості до розвитку освіти і національної свідомості. Закликає співвітчизників зупинитись, замислитись і дбати про свою освіту та культуру.

В українській новій літературі Тарас Шевченко був першим, хто закликав українців не цуратися самих себе, не виступати у ролі придуркуватих провінціалів чи хитрецького малороса, доводив, що самоствердження України має історичні та соціальні виміри. Створивши українську літературну мову, українську літературу як чинник національної самосвідомості, могутню зброю у розвитку культури українського народу, освічуючи його у дусі вільнодумства, гуманізму та патріотизму, Тарас Григорович спростував великодержавне твердження про те, що українська мова загалом не існує, так і погляди русифікованого "освіченого" пануючого класу і його прибічників на українську мову як на мужицьке "наречіє". Збагативши рідну мову, розглядав її як культурне надбання, найбільшу духовну цінність народу, виступав проти її засмічування, за подолання примітивізму та лихословлення, закликаючи навчатися чужого і не цуратися свого.

Наукова та культурна діяльність М. Грушевського.

Грушевський народився в інтелігентній родині, де саме батько привив любов до української мови, традицій, звичаїв. Саме він був представником, видатним діячем українського національного відродження. Завдяки йому український рух перетворився на частину європейського суспільного процесу.

Наукова і публіцистична творчість Михайла Сергійовича поставила твердий фундамент під наукове українознавство і розвиток української національної історіографії.

Волею долі йому довелося жити й творити на зломі двох століть і двох епох в історії українського національного відродження, ділити себе між двома частинами порізнених державними кордонами українських земель.

Початок науково-організаційної діяльності Грушевського, власне, й припадає на час його переїзду до Львова в зв'язку з призначенням у 1894 р. на посаду професора історії у Львівському університеті.

Українофільські погляди М.Грушевського притягували українське студентство. На лекції до молодого професора записалися всі, хто зачисляв себе до українства. М.Грушевський прагнув, щоб курс вітчизняної історії зайняв належне місце й у підготовці майбутніх народних проповідників. Відвідування лекцій М.Грушевського, безперечно, послужило згуртуванню української молоді у Львівському університеті.

Титанічна праця М.Грушевського на ниві національно-культурного відродження Галичини зосереджувалася навколо проблем розбудови національної науки та культури. Вона охоплювала науково-організаторську, видавничу та культурно-просвітницьку діяльність.

Особливе значення для творчого зростання Грушевського як дослідника та вченого мало Наукове товариство ім. Шевченка. Саме тут особливою мірою проявився його блискучий талант наукового організатора, який мав не тільки підрядне значення для його досліджень, але також в цілому глобальне значення для формування національної науки.

За пропозицією Грушевського 18 квітня 1906 р. Було засноване видання, яке отримало назву "Українсько-Руський архів". Став ініціатором створення і першим редактором "Українсько-руської видавничої спілки", що відіграла величезну роль на ниві національного усвідомлення і культурного піднесення в Україні. Грушевський домігся в 1898 р. реформи тижневика "Зоря", на базі якого започатковано видання славетного "Літературно-Наукового Вістника".

Михайло Грушевський був твердо переконаний в тому, що наука покликана служити народові та народним інтересам. Ця ідея наскрізна у його творчості та діяльності. Він випередив багатьох дослідників свого часу, здобуваючи щораз більші наукові висоти і водночас підносячи українську науку до небувалого рівня. Свої праці він постійно насичував глибоким соціологічним змістом, спирався на найрізноманітніші джерела, прагнучи досягти максимальної об'єктивності.

Коло його наукових зацікавлень надзвичайно широке. Та насамперед М.Грушевський визначний історик. Величезне значення Грушевського як історика безпосередньо пов'язане з національно-культурним відродженням української нації в першій чверті XX ст.

Без усякого сумніву вершиною наукового доробку вченого протягом львівського періоду, та й навіть усього його життя, була "Історія України-Руси", яку він розпочав у Львові у 1897 р. "Сю роботу я уважав задачею свого життя". 10-томна "Історія України-Руси" М.Грушевського стала культурно-науковою цитаделлю українського національного і наукового відродження. Михайло Сергійович приєднувався до традицій "Київської

держави Володимира Великого, що була найбільшою українською державою, яку пам'ятає наша історія" і тому українська демократична держава зовсім правильно за державний герб взяла "старий знак Володимира Великого, ставить його на своїх грошах, як ставився він колись.

Основні концепції та погляди на розвиток культури в сучасних умовах Проголошення незалежності України викликало високе піднесення національного духу, нові сподівання. У цей період було досягнуто значних успіхів у поширенні української мови як державної, було прийнято Закон про мови та інші важливі акти.

Основним змістом українського культурного оновлення і відродження була самовіддана праця багатьох дослідників. В архівах, музеях, бібліотеках України створюються спеціальні відділи, де поширюється інформація про українську культуру в зарубіжних країнах.

Було дано значний імпульс розвитку національної культури шляхом зняття обмежень на її поширення, дозволу підприємницької і комерційної діяльності в сфері культури, що особливо виразно виявилось у розширенні видавничої діяльності, появі нових часописів, в інтенсивному розширенні й насиченні радіотелевізійного ефіру конкуруючими програмами національно-культурного змісту.

З'явилися нові нетрадиційні форми культурної діяльності не тільки в державних закладах культури, а й у комерційно створюваній мережі. Значного розвитку набула діяльність «Товариства шанувальників української мови» та «Просвіти» - не тільки з виконання закону про мови, а й щодо поширення та пропаганди цінностей національної культури, організації недільних шкіл тощо. Політичні партії різного спрямування починають у своїх програмах дедалі більше увагу приділяти проблемам розвитку національної культури.

У той самий час зростають вимоги до національної культури, до ширшого розкриття спектра її функцій - особливо в сучасній ситуації, коли вона прагне посісти гідне місце у світовому співтоваристві.

У суспільстві дедалі більше усвідомлюється загальна потреба в культурі як підоймі, що здатна вплинути на поступ суспільства в цілому. Культура все ґрунтовніше починає розумітись як найважливіший здобуток нації, її достоїнство і сутність, бо культура - це те, що зберігає й утверджує не тільки особистісне, а й національне існування.

Базовим буттям людини є її буття у світі культури як певному культурному (національному) життєвому світі, а тому важливим показником розвитку самої культури є стан культурної самосвідомості та вектора потреб її громадян.

Перспективність розвитку української культури залежить від готовності її представників до культурної активності, яка в значній мірі залежить від стану їхнього менталітету. У ньому як характерну рису українця багато дослідників називають комплекс меншовартості, утрату національної гідності.

Однак за даними дослідження Міністерства культури, яке відображає структуру населення дев'яти основних регіонів України, українським громадянам (за їх самооцінками) притаманний досить значний рівень самоповаги (3,8 бала за п'ятибальною шкалою), що свідчить про потенціал не розтраченої сум'яттям перебільшеної самокритики української особистості.

Основою всіх змін у культурі є стан духовних потреб громадян.

Передумовою розвитку української культури є зростання в багатьох її сферах національної культурної самосвідомості, реального освоєння культури.

Сьогодні основним засобом в освоєнні здобутків української культури є засоби масової комунікації (радіо, телебачення, преса, кіно), позитивний вплив яких відзначає три чверті громадян. Більшість громадян важливим здобутком національної культури останніх років вважає насамперед «зрушення в оволодінні громадянами державною мовою», яке закладає основи подальших позитивних змін.

Образ своєї культури громадяни також пов'язують з тією її складовою, питома вага якої в умовах науково-технічного прогресу та урбанізації щодалі зменшується - національні звичаї, побут, предметне середовище, спосіб життя.

Менше значення в системі національної культури надається громадянами релігії та рисам національного характеру.

Якщо в Західній Україні при більшій насиченості релігійними організаціями рівень релігійності зростає значно швидше порівняно з загальноукраїнським (як і фольклоризація населення), то Східна (індустріально-урбанізована, зросійщена) Україна характеризується більшим зростанням потягу до світської культури, відвідування дискотек, відеосалонів, театрів, інтересом до розважальних телепередач, читання художньої літератури.

У Східній Україні залучення до національної культури відбувається значно повільніше, долаючи на своєму шляху істотні перепони.

У сфері художньої культури відбуваються найбільш радикальні зміни, супроводжувані специфічними суперечностями. Очевидним є творче піднесення української поезії та симфонічної музики. Урізноманітнилися постмодерністські пошуки в театральному мистецтві.

Українська культура в цілому все ще переживає період свого нового становлення, національного утвердження нових цивілізаційних цінностей.

Структура понять „культурна спадщина”, „культурні цінності”

Слід зазначити, що поняття „культурна спадщина” є суб'єктивним. Вона існує доти, доки живе людство. Без людини антична амфора стане посудиною, а собор – печерою. Матеріальна культурна спадщина віддзеркалюється в духовному полі індивідів. За відсутності цього поля все, що залишили попередні віки, стає просто предметами праці, що створені „людиною розумною”, але не духовно багатою.

Сучасне розуміння культурної спадщини є досить одностороннім, прагматичним, утилітарним. В ньому відсутні головні елементи: творець спадщини та її споживач.

Ми не можемо до кінця зрозуміти культурну спадщину таких цивілізацій, як майя, інків, ацтеків й ін. Адже ми мислимо іншими категоріями. Відвідуючи їх храми, ми думаємо не так, як думали вони. Ми живемо в іншому культурно-просторовому і часовому вимірі. Культурна спадщина того часового виміру формувалася на етнічно-родовому рівні, коли тотеми, талісмани становили особливу життєво необхідну цінність та поступово формували усвідомлену потребу зберігати речі попередніх поколінь. Поступово складалась певна традиція бережливого ставлення до речей (культ речей), яка, багато разів повторюючись, накладалась на весь спосіб життя, формувала аналогічне ставлення до природи. Цікавий той факт, що у багатьох народів світу, які зберегли залишки первісно-родових форм співжиття, перш ніж убити звіра, мисливець просив у нього на це дозволу. Іншими словами, потреба зберігати все, що оточує людину, сягає своїми коренями у первісно-общинні відносини.

Культурна спадщина – це спадщина для всієї спільноти. Важливо зазначити, що в історичному розвитку це був важливий етап суспільного усвідомлення значущості набутого. Для індивіда було складним процесом переступити межу, де набуте стало суспільним. Цей етап був пов'язаний із розвитком перших міст, становленням міфологічного світогляду. Як зазначено в попередніх темах, міф не мав початку і кінця. Міф був як саме життя. Люди жили як боги, а боги як люди. Людина була вписана в природу. Змінювалися покоління. Залишалася природа, будівлі, речі. У свідомості це викликало відчуття вічності навколишнього середовища, магічної значущості предметів, наявності в них магічної сили попередніх поколінь. Цей процес особливо рельєфно прослідковується при зіставленні життя спільнот розвинутих територій і варварських племен, що межували з ними.

В історичному плані проблему збереження культурної спадщини слід розглядати на двох рівнях: рівень буденного і рівень теоретичного усвідомлення. Кожний із цих рівнів виконує певні функції, створюючи нове системне утворення.

На сучасному рівні культурна спадщина асоціюється зі світською та сакральною архітектурою попередніх століть, збереженими творами і виробами художньої культури, предметами матеріальної культури. Оцінка їх значимості нерідко не носить художнього змісту. Вона в більшості випадків сформована засобами масової інформації на споживацькому рівні й оцінюється на міжнародних аукціонах. Термін „неоціненні пам'ятки” в буденній свідомості не завжди окреслений чіткими критеріями. У значній частини населення планети побутує байдуже ставлення до спадщини. За різними оцінками, більше половини населення сучасних високорозвинутих країн тільки чуло про світові пам'ятки, але жодного разу їх не бачило. Щодо країн, що розвиваються, то тут ця цифра перевищує 80 відсотків.

Красномовним свідченням цього стало масове пограбування (2003 р.) музеїв, фізичне знищення експонатів в Іраку населенням самого Іраку. Знищені шедеври минулого дійсно неоціненні, бо на території нинішнього Іраку проживали народи, культура яких була „колискою” для багатьох культур світу.

Слід зазначити, що наведена вище характеристика є статичною, а отже, не відображає реальної ситуації в суспільстві. Для суспільних процесів основною характеристикою виступають такі складові, як темпи процесів та тенденції їх розвитку.

Понятійний апарат, що стосується проблем збереження культурної спадщини, сформувався у XX столітті. Тому сьогодні вже можна чітко окреслити його основні терміни.

Спочатку чітко визначеним міжнародно-правовим поняттям було поняття *культурних цінностей* (Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаага 14 травня 1954 р.).

Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, що прийнята в 1972 р., визначила зміст поняття „культурна спадщина”, виділивши в ньому три рівні: а) пам’ятки; б) ансамблі; в) визначні місця. Формально поняття *культурні цінності* і поняття *культурна спадщина* відрізняються лише тим, що друге стосується лише статичних (нерухомих) об’єктів.

Національні законодавства більшості країн світу поклали в основу типологізації культурної спадщини і культурних цінностей нормативно-правові документи ЮНЕСКО. Зокрема, Закон України „Про охорону культурної спадщини” поділяє її за **типами** (споруди, комплекси, визначні місця), **видами** (археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні об’єкти). Отже, така класифікація враховує історичну особливість залишеної нам спадщини.

Практична робота 3.

Тема 3. Співвідношення культури та цивілізації

1. Зв’язок культури та цивілізації в генетичному плані.
2. Поняття «цивілізація» в теорії культури. Найбільш поширені підходи до визначення цивілізації.
3. Структурні зв’язки культури та цивілізації.
4. Причини і наслідки можливих конфліктів між культурою та цивілізацією.

Зв’язок культури та цивілізації в генетичному плані

В мовному арсеналі сучасності, а не лише в гуманітарному та соціологічному знанні, терміни "культура" та "цивілізація" є одними із найбільш вживаних. Вони, а також похідні від них терміни, досить часто

використовуються як синоніми: ми кажемо "культурність", але так само можемо сказати й "цивілізованість", "культурний" - "цивілізований" та ін.

Саме слововживання підказує нам, що ці явища дуже тісно пов'язані між собою.

Спільні риси культури і цивілізації

Найперша схожість цих термінів полягає в тому, що вони фіксують явища однієї сфери дійсності: і культура, і цивілізація характеризують процеси суспільного життя. Ми вживаємо слова "культура", "цивілізація" не тільки для позначення певних реалій, але й вкладаємо в них позитивний змістовий наголос: бути культурним, або ж: цивілізованим краще, ніж перебувати за межами культурності та цивілізованості. Тобто, ми вважаємо, що культура - це не безладний та не примітивний стан справ в суспільстві, а стан, порівняно високий: те ж саме стосується й терміну "цивілізація".

Ці терміни вказують і на певні соціальні цінності: в громадській думці безумовно панує пріоритет відносно того, що треба зберігати та нарощувати культуру, поширювати цивілізаційні норми життя та інші стани культурності та цивілізованості насуваються лише в історичному прогресі суспільства, на певних його рівнях розвитку та історичних етапах.

Суспільство і людина можуть мати, але й можуть не мати таких якостей, які позначаються даними термінами, а, відповідно, культуру та цивілізацію слід здобувати, зміцнювати, зберігати.

Отже, навіть при найпершому наближенні означені терміни багато в чому проявляються як споріднені, такі, що діють в тій самій сфері пізнання та оцінки дійсності.

Більш суттєва спорідненість культури та цивілізації проявляється в генетичному плані, тобто тоді, коли ми розглядаємо їх історичне виникнення та формування. Ранні прояви культури, як ми вже знаємо, пов'язані із таким втручанням людини в природні процеси, при якому вона надає природному матеріалу нових форм, нового впорядкування, а також: функціонування в межах над-вітальних (таких, що виходять за межі простих життєвих) потреб людини, внаслідок чого вже за часів "сивої давнини" виникають "артефакти", що мають особливе призначення: вони створюються зовсім не для задоволення фізіологічних потреб організму та забезпечення його простого виживання. До таких найдавніших артефактів відносять статуетки, різноманітні малюнки, позначки на кістках та камені, складні та витончені знаряддя праці з каменю та кістки, примітивні види житла, посуд з глини та ін. Проте до такого періоду історії, на якому вперше починали з'являтися та функціонувати такого роду артефакти, поняття цивілізації, як правило, не застосовується.

Сам термін "цивілізація" пов'язаний із латинським словом "civitas", що означає "місто", "міський". Проте вже за часів Римської імперії це слово позначало цілий спектр ситуацій та якостей, пов'язаних із громадянством та державністю. Це свідчить про те, що поняття цивілізації найбільш органічно пов'язане із проявами особливого типу організації колективного людського життя: цивілізація значно більшою мірою, ніж культура, передбачає та має

своїм змістом соціальні, міжіндивідуальні дії та взаємодії високого рівня складності та організованості. Цей важливий момент із достатньою очевидністю засвідчується появою міст.

Спільне проживання великої кількості людей в містах вимагає принципово нового (у порівнянні із попередніми формами організації життя) способу впорядкування та організації людської життєдіяльності, а саме:

- розвиненого розподілу праці, а також ті кооперації, взаємного узгодження та доповнення;
- централізованого управління, оскільки велику кількість людей треба було підпорядкувати якомусь встановленому для всіх однотипному порядку;
- довготривалого планування спільних людських дій;
- запровадження складних видів діяльності (наприклад, транспортування, будівництво, водопостачання та ін.);
- запровадження різноманітних форм узгодження людських інтересів, забезпечення умов їх співжиття та ін., таких, як судочинство, навчання, медична допомога, встановлення норм успадкування майна та ін.

Отже, в цілому йдеться про високий рівень організації спільного проживання людей, який врешті передбачає існування держави. Відповідно, поняття цивілізації некоректно застосовувати до тих спільностей людей, які були пов'язані із первинними родинними зв'язками, займались однорідною діяльністю, переважно збиральницькою, жили в печерах - наданих самою природою оселях, вирішували питання спільного життя на засадах авторитету старійшин роду та ін.

Отже, цивілізація базується на культурі та певних культурних надбаннях. Але, виникнувши, вона постає як активний, важливий та в чомусь якісно інакший чинник культурної еволюції; цивілізація суттєво стабілізує процеси суспільного життя, надає суспільству більш надійних та життєздатних форм існування, вищого рівня організованості та впорядкування всіх процесів суспільної життєдіяльності. В генетичному плані цивілізація постає дітищем культурного процесу та його підсилювачем.

Проте питання про генетичний зв'язок культури та цивілізації означеними аспектами не вичерпується. Більше того, цей зв'язок багато в чому постає проблематичним. Справа в тому, що сам процес виготовлення артефактів, таких, як знаряддя діяльності, посуд, житло, найперші вироби мистецької діяльності не приводить автоматично до ускладнення форм людської взаємодії та вищих форм суспільної організації життя. Внаслідок того ціла низка культурологів вважає за потрібне шукати в історичних початках суспільства такі чинники, які були би чинниками прямої дії у відношенні до суспільної інфраструктури (кооперації праці, комунікації, обмін продуктами та навичками діяльності), а не опосередкованими, як от виробництво артефактів.

Слід поставити та вирішити питання: одне лише продукування культурних артефактів саме по собі може спонукати до ускладнення форм суспільного життя чи не може? Це питання, спровоковане увагою до вивчення соціальних процесів сивої давнини та спрямоване, відтак, у минуле, має тим не менше й суто сучасний наголос. Справа у тому, що сучасне суспільство переважно є суспільством технізованим, навіть - технократичним (таким, в якому панують інтереси нарощування технічної потужності суспільства). У ньому на першому плані перебувають питання технічних новацій, технології, інженерного прогресу та ін. Сучасна гуманітарна інтелігенція дуже занепокоєна якраз тим, що на тлі технічного прогресу спостерігається не просто гальмування духовного сходження сучасного людства, а й навпаки, певний занепад, перманентна криза духовності.

Серйозне занепокоєння станом духовності, як і станом культури, за умов стрімкого технічного прогресування сучасного суспільства висловлювалося такими визнаними філософськими авторитетами ХХ ст., як М.Бердяєв, Е.Гуссерль, М.Хайдеггер, А.Бергсон, Х.Ортег Гасет, М.Шелер, Р.Гвардіні та ін. Все це свідчить про те, що між технічними завданнями культуротворення та прогресом в галузі людських взаємин та людської духовності не існує не лише ідентичності, а й прямого чи автоматичного зв'язку. Цей суттєво важливий при обговоренні співвідношення культури та цивілізації момент в наш час опиняється в епіцентрі даної теми: людство досить інтенсивно рухається в напрямі нарощування зручностей життя, облаштування побуту, оптимізації витрати життєвих зусиль на забезпечення різних видів життєдіяльності, проте питання духовного пошуку та вдосконалення, питання виявлення та задіяння потенціалу людської духовності залишаються на периферії цивілізаційного процесу, в своєрідному резерві, "так, про всяк випадок".

Серед різних негативних наслідків сучасних способів життя найбільше філософів непокоїть зникнення моральності як основи міжлюдських стосунків. Метафізична суперечність необхідності та свободи отримала в сучасному суспільстві наступну конкретну форму: оскільки економічна, науково-технічна, інформаційно-комунікативна системи, що раніше виконували службові функції, стали автономними, остільки соціальні рішення приймаються виходячи із внутрішньої логіки розвитку даних систем, а не із інтересів людей, що проживають спільно. Людська поведінка все далі відходить від системи норм, сформованих на моральних засадах, і все сильніше інтегрована в саморегульовані системи типу "людина - машина"*Марков Б. В.*

Розходження між культурою та цивілізацією в генетичному плані в історії людства взагалі проявляється в тому, що спостерігається й розходження у фазах історичного колювання в розвитку культури та цивілізаційних форм суспільного життя. Культурний злет може спостерігатись за умов занепаду політики, права, соціального порядку, за умов дестабілізації життя, як і навпаки - соціальна організація життя, форми

організації праці можуть бути на високому рівні, але при тому культурне життя, духовні здобутки можуть бути незначними.

Отже, генезис цивілізованих форм життя, напевне, зумовлений не лише культурним розвитком, а й іншими та інакшими соціальними потребами, зокрема потребами:

створенні стабільних форм людських взаємин;

узгодженні інтересів великої кількості людей, їх потреб і прагнень;

винайденні та запровадженні оптимальних форм людського співжиття, які б надавали можливість якомога більшій кількості людей досягати реалізації своїх життєвих цілей за умов спільної життєдіяльності.

В культурних здобутках знаходять вияв ті людські душевні прозріння, які врешті приводять до перетворення людини із частини живої природи на особливе єство із особливими, в тому числі та переважно духовними потребами.

Культуротворчість врешті-решт постає формою самовиявлення, самореалізації людини незалежно до того, чи буде це приносити будь-яку прагматичну користь, чи ні.

Культура - це прагнення людини прояснити таємницю свого буття, дати суто людську відповідь на виклик самого факту людського свідомого існування.

Цивілізація ж більше стурбована суспільними умовами та результатами такого існування, вона опікується ефективністю використання людської життєвої енергії, пошуками форм, що забезпечували би стабільність та виправданість прийнятих форм людського співжиття, опікується прибутками, надлишками, здобутками. Творці культури та духовності, як відомо, часто схильні задовольнятися в житті дуже скромними умовами, полюбляють жити й творити на самоті, в той час як в цілому людська соціальна життєдіяльність може бути тільки суспільною. Та й здобутки творців можуть бути оціненими лише в людських спільнотах.

Отже, культура і цивілізація постають двома сторонами людського реального буття: людина шукає опори для своїх душевних актів в тому, що здатне відгукнутись на душевні поривання, але людина не може жити позаявністю умов для її фізичного існування. Ясно, що десь та якість прагнення культури та цивілізації перехреснюються, накладаються одні на одних, підсилюють та знесилюють одне одного, але це є відмінні прагнення, відмінні, проте - невіддільні. В цьому проявляється одна із драм людського буття взагалі та культурно-історичного процесу людства зокрема.

Вихідні ознаки цивілізації

Із розглянутого генетичного зв'язку культури та цивілізації, здавалося б, впливає однозначний висновок: вони є явищами одного порядку, спорідненими, такими, що повинні взаємно стимулювати одне одного. Такий висновок тим не менше був підданий сумніву. Поступово науковці з'ясували, що зв'язок культури та цивілізації є досить суперечливим. Для того, щоби прояснити докладніше, в чому полягають відмінності між культурою та цивілізацією, чому вони можуть вступати не лише в

злагоджені, а й в напружені та конфліктні стосунки, звернемося до поняття "цивілізації".

Як вже зазначалось, цивілізація передбачає досить високим рівень організації суспільного життя. Проте цим значенням не вичерпується використання даного поняття в соціальному пізнанні. В одному сучасному підручнику з культурології подано такий перелік його використання.

Поняття цивілізації може означати

- історичний процес вдосконалення життя суспільства (П. Гольбах);
- спосіб життя суспільства після виходу його із первісного, варварського стану (Л. Морган);
- матеріальну, утилітарно-технологічну сторону суспільства, що протистоїть культурі як сфері духовності, творчості та свободи (Г. Зіммель);
- останню, завершальну фазу еволюції певного типу культури, епоху смерті даної культури (О. Шпенглер);
- будь-який окремий соціально-культурний світ (А. Тойнбі);
- найширшу соціально-культурну спільність, що становить найвищий рівень культурної ідентичності людей (С. Хантінгтон).

Наведені значення можна звести до трьох основних:

1. цивілізація становить якісно високий стан суспільно-історичного процесу;
2. цивілізація постає характеристикою особливостей впорядкованого та організованого суспільного життя;
3. цивілізація постає перш за все та переважно явищем технологічним та прагматичним, на відміну від культури як явища духовно-творчого.

В наш час, у зв'язку із виходом людства на новий рівень міжнародної інтеграції, із поширенням тенденцій до глобалізації соціальних явищ та процесів питання про сутність цивілізації, її ознаки, її вплив на суспільство та людину постає особливо актуальним. Це зумовлене ще й тим, що людство очевидно дедалі більше технологізується, активно втягується в інформаційні способи організації своєї життєдіяльності та технологічну революцію. А це значить, що цивілізаційні процеси так чи інакше починають домінувати в сучасному суспільстві.

Що готує людству такий поворот історії? Чи можна передбачити його найважливіші наслідки та за можливості уникнути найбільш небезпечних? Для відповіді на ці питання необхідно звернутись до з'ясування суттєвих рис цивілізації як явища людської історії.

Самий термін "civitas", як вже зазначалось, має латинське походження; він широко вживався в давні часи. Проте похідне від нього слово "civilisation" набуло того значення, яке ми сьогодні вкладаємо в нього, лише в XVII - XVIII ст. Відомий сучасний німецький соціолог Н. Еліас, дослідивши історію входження терміну "civilisation" в громадську європейську думку та науковий обіг, дійшов висновку, що воно початково (із часу виходу в світ у 1530 р. твору Еразма Роттердамського "Про пристойність дитячої поведінки", де термін "civitas" набув значення

"пристойності"; французький аналог - слово "політес") застосовувалось для позначення належної в культурному людському середовищі поведінки. Саме в значенні належної поведінки, гідної людини та людського середовища, цей термін фігурував у XVIII ст. в творах просвітників. Наприклад, Гольбах в праці "Соціальна система" (1774) писав: "Людський розум ще недостатньо розвинутий, цивілізація народів ще не завершилася; нескінченні перепони донині заважали прогресу корисних знань..."

У 1774 р. у Словнику Рейналя цей термін вже подавався як досить поширений. Н. Еліас, підсумовуючи свій історичний екскурс у функціонування термінів "цивілізація" та "цивілізованість", робить висновок: "У понятті "civilisation" ніби сплавлені два уявлення. З його допомогою відбувається протиставлення себе іншій сходинці розвитку суспільства, стану "варварства" ... Проте у буржуазії та прихильників реформ ці уявлення розширюються до ідеї про те, як із наявного суспільства створити суспільство цивілізоване, тобто цивілізувати державу, конституцію, виховання, а тим самим і широкі верстви населення... Цивілізованість це не стан, а процес, який необхідно вести далі. В цьому й полягала новизна поняття "civilisation".

В історії дослідження цивілізації фігурує досить багато імен видатних мислителів Франції, Німеччини, Англії, Росії.

Зверніться будь ласка до оглядових досліджень, як: Ерасов Б. С. Цивілізація: Универсалии и самобытность. - М.: Наука, 2002; Февр Л. Цивілізація: зволюція слова и групы идей Февр Л. Бон за историю -М.: Наука, 1991; Ламберг-Карловски К., Саблов Дж. Древние цивилизации. Ближний Восток и Мезоамерика. - М.: Наука, 1992.

В той же час зазначимо, що позиції деяких авторів обминати не можна внаслідок того, що їх ідеї перебувають в основі сучасних поглядів та підходів. До них належить, перш за все, французький історик XIX ст. Франсуа Гізо, який прочитав у Сорбоні у 1828 та 1829 роках лекції із красномовними назвами: "Цивілізація в Європі" та "Цивілізація у Франції". Гізо висловлює думки, згідно з якими, саме цивілізація постає одним із найперших виявлень реальної історії, а тому її слід досліджувати. Існують окремі народи, а, відповідно, окремі цивілізації, проте існує і єдина цивілізація як вияв єдності людської історії.

Згідно з Гізо, цивілізація включає у свій зміст два основні елементи:
певний рівень соціального розвитку;
певний інтелектуальний рівень.

Поєднання цих елементів дає "матеріальне благополуччя, добру організацію соціальних відносин, більш справедливий розподіл між людьми як прав, так і благ, створюваних колективами".

Приблизно в цей же час з'являються праці, присвячені цивілізації і в Англії: у 1857 --1861 рр. Бокль видав працю "Історія цивілізації в Англії".

У 1873 р. у "Словнику", виданому у Франції Літтре, зазначалося: "Цивілізація є станом того, що цивілізоване, тобто сукупністю поглядів та

звичаїв, що встановлюється в результаті взаємодії та взаємних впливів виробничої діяльності, релігії, мистецтв та наук".

Отже, цивілізованість постала певною соціальною якістю, протиставленою варварству та зумовленою суспільним розвитком та взаємодією внутрішніх елементів суспільства.

Основні положення праці Л. Морган "Первісне суспільство.

Дослідження прогресу людства із дикого стану у варварський та із варварського до цивілізації" (1877)

Розвиток людської культури йшов повсюдно майже однаковим шляхом. Зародки найперших інституцій та технічних мистецтв розвинулись вже у той час, коли люди були ще дикунами.

Досвід наступних періодів варварства та цивілізації був спрямований у досить значній мірі на розвиток цих початкових понять.

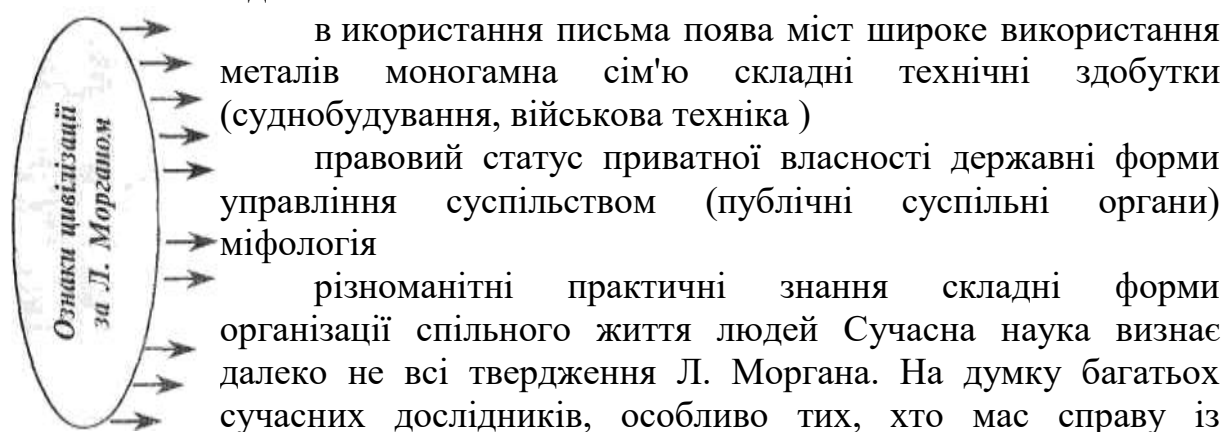
Період (дикунства) починається станом дитинства і закінчується споживанням риби та використанням вогню, винаходом луку та гончарного мистецтва...

Використання гончарного мистецтва є точною ознакою для встановлення межі між дикунством і варварством.

Приручення диких тварин у східній півкулі, культивування рослин за допомогою зрошення у західній, а також використання для будівлі домів неопаленої цегли та каменя - середня стадія варварства. Обробка заліза, винахід звукової абетки та використання шрифту для літературних творів — цим починається цивілізація.

Певні теоретичні міркування саме під таке розуміння цивілізованості підвів американський соціолог та культуролог Л. Морган в праці "Первісне суспільство. Дослідження прогресу людства із дикого стану у варварський та із варварського до цивілізації" (1877).

Намагаючись окреслити ознаки саме цивілізованого життя, Л. Морган зазначав, що використання письма постає найпершою та найпевнішою ознакою цивілізації, хоча до її проявів він також зараховував й інші ознаки. Слід сказати також і те, що Л. Морган намагався відрізнити давні (перші) цивілізації від сучасної цивілізації, яка базується на наукових знаннях та технічних досягненнях, передбачає високий рівень культури, релігійної свободи, демократичних прав, правового регулювання міжнародних відносин.

археологічними дослідженнями, твердження Л. Моргана не підтверджені безперечними фактами, а постають свого роду дещо спрощеними ідеалізаціями реальних історичних процесів. В той же час його поділ давньої історії на епохи дикунства, варварства та цивілізації, хоча й з певними критичними зауваженнями, широко використовується, так само, як і його окреслення ознак цивілізації.

Інтерес до цивілізації як явища та до виявлення змісту її як поняття особливо зростає у XX ст. Найбільш відомими в цей час стають концепції О. Шпенглера, А. Крьобера, А. Тойнбі та П. Сорокіна. Досить резонансною та багато в чому пророчою постала книга Освальда Шпенглера "Занепад Європи", в якій цивілізація розглядалась як трагічна, але неминуха сторінка в розвитку будь-якої автентичної культури: вичерпавши внутрішні потенції до самовиявлення, творчості, незацікавлених духовних прагнень, культура починає консервуватись, втрачати гнучкість та динамізм, прагнути вже не самовиявлення, а ефекту, масовості. Все це і постає симптомами цивілізації, яка, врешті, і позначає занепад та загибель культури.

Дещо несподівано (хоча О. Шпенглер мав своїх попередників) прозвучали ці тези про винятково негативний характер цивілізації. Американський антрополог культури Альфред Крьобер в своїй праці "Конфігурація культурного росту" (1944) розглядав цивілізації як "природно дані в історії одиниці". А. Крьобер розробив вчення про цивілізацію на основі створення теорії її моделі.

Будь-які цивілізації можуть бути осмисленими лише як комплексні системи, що складаються із так званих "чистих систем", до яких слід віднести мову, мистецтво, релігію, науку, етику та їй *А. Крьобер*

Така методологія дослідження надала можливість застосовувати до аналізу цивілізацій методи кількісних оцінок, що, врешті, дозволило побачити в різних елементах цивілізації різні характеристики динаміки, стану та ін. Найбільш важливим є те, що підхід А. Крьобера дозволив поєднати теоретичні побудови із емпіричними дослідженнями. Сам автор віддавав перевагу останнім, вважаючи, що будь-які теоретичні пояснення ґрунтуються лише на описуванні культурних моделей.

Досить авторитетними та фундаментальними постали дослідження ходу історії та її складових англійським дослідником Арпольдом Тойнбі. Він також виходив із положення про те, що саме цивілізації постають основними одиницями історичного процесу. На відміну від О. Шпенглера, який приймав до уваги лише 8 цивілізацій, А. Тойнбі нараховував їх 21. Кожну цивілізацію він розглядав в якості досить складного, але внутрішньо органічно єдиного утворення, яке виникає і функціонує на основі "відповіді" людської спільності на "виклик" природного та історичного середовища.

А. Тойнбі, розглядаючи внутрішню будову цивілізації, зробив два важливі висновки:

консолідація всіх елементів суспільного життя в цивілізаційне утворення відбувається, на основі певної релігії; в цьому сенсі виникнення світових релігій постає умовою кращої консолідації людства

всі цивілізації мають схожу за вихідними елементами будову, а. тому саме поняття цивілізації дає нам можливість зрозуміти історію як єдиний закономірний процес.

Американський соціолог російського походження П. Сорокін є одним із найбільш відомих та продуктивних соціологів ХХ ст. Його основна увага була зосереджена на понятті культури, а цивілізацію він вважав свого роду конгломератом різних культурних надбань або ж мегасистемою культури. Перш за все. П. Сорокін повстав проти поширення на суспільні процеси біологічних циклів народження та вмирання.

Суспільство існує як культура, а в культурі на першому плані перебувають значення, норми та цінності, які не можна перевести на мову біологічних процесів.

Криза сучасної цивілізації, на думку П. Сорокіна, зумовлена не тим, що культура перетворилась на цивілізацію, а принциповою зміною засад культурного процесу. В історії людства він виділяє три провідні надсистеми культури: чуттєву, ідеаційну та ідеалістичну.

Чуттєвий тип панує там, де емпіричним та практичним цінностям надається провідного значення. Ідеаційний тип - це панування надприродних цінностей та істин. Нарешті, ідеалістичний намагається збалансовувати знання та віру. Чуттєвий тип культури, що був характерним для Західного світу в епоху Нового часу, себе вже вичерпав, що й спричинило сучасну цивілізаційну кризу. Оскільки в соціальних взаємодіях на першому плані перебувають когнітивні (свідомі, засновані на знаннях) дії, то слід так само, свідомо, працювати на утвердження нових інтегральних цінностей, працювати в напрямі розвитку та поширення знань, освіти, мистецтва, спрямованих до утвердження істини, добра та краси.

Отже, в найбільш показових для ХХ ст. концепціях цивілізації остання подається в якості соціально-історичного та культурного утворення, хоча співвідношення цивілізації із культурою та історією окреслюються складними, проблематичними та неоднозначними.

У зв'язку із тим, що наприкінці ХХ ст. кількість праць, а разом із тим і кількість нових трактувань цивілізації суттєво зросла, інколи робиться в цілому виправданий висновок про те, що поняття цивілізації в сучасній науці ще не набуло достатньої визначеності та певного статусу Деякі видання намагаються узагальнити існуючі підходи та виділити дещо усталене в сучасних трактуваннях поняття "цивілізації". Отже, звернемось до таких видань.

Відомий англійський словник Вебстера нараховує сім основних значень терміну цивілізація: ідеальний стан людської культури, що характеризується відсутністю варварства, оптимальним використанням людських фізичних, духовних та моральних ресурсів; певний спіш або ж стадія у розвитку культури; ступінь культурного розвитку, пов'язаний із

писемністю та технологіями; насильницьке запровадження особливого типу культури серед народів, які вважаються такими, що не відповідають критеріям культурності; нормативна поведінка або нормативне мислення; територія із високим рівнем культури; міський комфорт.

У словнику "Соціальна філософія" в контексті тих підходів, які ми вже розглянули, дається таке визначення: "Цивілізація - поняття, що склалося наприкінці XVIII ст. в Західній Європі та на даний час набуло статусу способу ідентифікації сучасного людства в його багатовимірному відношенні до природи, соціуму, культурі та духовному розвитку людини". В цьому словнику подаються чотири типи визначень цивілізації: історичний (як сходинка у суспільному розвитку), соціально-політичний (певний тип суспільного порядку), Фетнокультурний (як синонім культури) та Факсіологічний (як сукупність цінностей). Проте, слід зазначити, що визначення, подане у словнику, не підпадає під жодний із виділених типів, оскільки воно постає суто функціональним, тобто таким, що передбачає конкретизацію в процесі використання. До такого ж, функціонального, визначення, можна віднести і наступне: "Цивілізація - міжетнічна, культурно-історична спільність людей, засади та критерії виділення якої як правило, відрізняються в залежності від контексту та цілей застосування цього терміну".

Ще одне питання, що виявилось при дослідженні явища цивілізації, полягає в тому, як слід вживати цей термін: в однині чи в множині.

... Люди все частіше говорили про цивілізації у множині. Це означало відмову від визначення цивілізації як одного із ідеалів або одного-єдиного ідеалу та відхід від припущення, ніби існує єдиний стандарт того, що саме можна вважати цивілізованим...*Самюель Хантингтон*

Цивілізація знеособлює людську історію, постає деяким , спільним для всіх суспільств стандартом, у той час як культура є самотньою у кожного народу *М.О. Бердяев*

3. Структурні зв'язки культури та цивілізації. Причини і наслідки можливих конфліктів між культурою та цивілізацією

Розвиваючи тему співвідношення культури та цивілізації, необхідно також торкнутися питання про їх структурне співвідношення. Мається на увазі поставити та прояснити перш за все питання про аспекти тотожності та нетотожності цих найважливіших характеристик та складових соціальної історії. Якщо вважати, що ці явища просто тотожні, то зникає сенс досліджувати їх співвідношення. Але так само, якщо припустити, що між ними немає нічого спільного, умови їх порівняння будуть знищені.

Відзначимо, що в сучасній філософській та культурологічній думці існує ціла низка досить авторитетних дослідників, які прагнуть довести тотожність культури та цивілізації; до них належить, наприклад, згадуваний раніше *С. Хантінгтон*.

Цивілізація позначає культурну цілісність усюди, окрім Німеччина Німецькі мислителі XIX ст. провели чітку грань між поняттями "цивілізація", яке включало в себе техніку, технологію і матеріальні

фактори, і "культура", яке мало змістом цінності, ідеали і вищі інтелектуальні, художні та моральні якості суспільства. Цей поділ досі прийнятий у Німеччині, але більше ніде. *С. Хантінгтон*

Перш за все зазначимо, що насправді розведення культури та цивілізації простежується не лише в Німеччині, а й, наприклад, в Росії, Польщі, Іспанії.

По-друге, якщо міркувати так, стає зовсім незрозумілим, чому ці терміни мають різну історичну траєкторію свого виявлення: термін культура так чи інакше використовувався з часів римської філософії (в працях М. Т. Ціцерона), а термін цивілізація, як засвідчує історичний екскурс, з'являється значно пізніше і в дещо відмінному від терміну "культура" значенні.

По-третє, цікаво зазначити, що й сам С. Хантінгтон вважає за потрібне вводити деякі нюанси у співставлений даних термінів, що мимоволі засвідчує доцільність їх розрізнення. Так, він пише: "...цивілізація означає культурну цілісність..."; "...цивілізація -це явно виражена культура...". Придивимось до цих нюансів. Термін "культура" не включає автоматично в свій зміст значення "культура даного суспільства", в той час як "цивілізація" безумовно передбачає саме суспільство.

Коли ми кажемо про культуру, ми так чи інакше уявляємо творчого індивіда, хоча й чудово усвідомлюємо, що таким, тобто здатним творити культурні цінності, індивід може бути лише в суспільстві, в певній людській спільності. Саме людський індивід є єдино можливим джерелом продукування предметів культури, при цьому, як засвідчує історія культури, такий індивід-творець може бути анахоретом, може свідомо протиставляти себе суспільству, традиції, навіть здобутому вже досвіду культуротворчої діяльності.

Все перераховане постає абсолютно неможливим тоді, коли ми ведемо мову про цивілізацію: її не можна творити наодинці, у протиставленні окремої людини спільності людей, у протиставленні цивілізаційної діяльності попередньому досвіду людства.

Нарешті, по-четверте, яке суспільне значення можуть мати ті чи інші духовні та творчі прориви певних індивідів, залежить не тільки від їх натхнення і навіть не тільки від характеру їх творів, а від стану суспільства, його організації, динаміки, мобільності та ін. Саме в цьому, мабуть, полягає характерна обмовка С. Хантінгтона: "цивілізація - це явно виражена культура"; тобто передбачається, що може бути культура й виражена неявно, непевно, невиразно.

Окрім того, навряд чи можна заперечувати значення прогресу знань та технологій на процеси культуротворення, проте навряд чи хтось може взяти на себе сміливість стверджувати, що саме ними визначаються духовний стан суспільства, його відданість вищим моральним цінностям, ідеалам творчої самовіддачі, прагненню творчої самореалізації безвідносно до соціального стану та престижу. В той же час цивілізація безсумнівно передбачає складні та високі технології, ефективні методи продукування,

збереження та передавання знань, певне культивування зручностей та комфорту. Знову-таки, звернемо увагу на те, що певна кореляція між названими сторонами реальної людської суспільної життєдіяльності незаперечна, але тут немає прямої тотожності.

Врешті-решт, можна стверджувати, що культура передбачає максимальне виявлення духовного потенціалу людини незалежно від будь-якого заздалегідь встановленого масштабу, а тому і незалежно від того, чи буде це збільшувати зручності та комфортність масового життя. Якоюсь мірою річ тут у протилежному: творці культури досить часто постають людьми занепокоєними, готовими ризикувати собою, престижем, зручностями життя. Тому навряд чи більшість із них поставить знак рівності між життєвим комфортом, ефективністю діяльності та творчістю, творчою самовіддачею.

Духовні знахідки, озаріння, самоодкровення - все це є найпершою та неодмінною умовою творення культури. Ясно, що зміст таких знахідок так чи інакше пов'язаний із дійсністю, реальними, чуттєво наявними формами життя людини, суспільства, природи, космосу, але витoki - тільки і тільки в духовних пориваннях. Проте людина живе не лише духовними інтересами - вона є реальна матеріально-фізична річ серед інших речей. Вона є живим організмом, має матеріальні, фізичні, вітальні потреби, потреби у дозвіллі, відпочинку, гігієні, екологічних умовах життя та ін. Все це не є прямим та першим предметом прагнень творців культури, проте поза цим нормальне життя людини не можливе, а отже, навряд чи буде можливою і нормальна культуротворча діяльність. Знову наголосимо: останнє міркування не повинно підштовхувати нас до ототожнення культуротворення із створенням нормальних (чи оптимальних) умов соціального співжиття людей, хоча ці явища і процеси впливають одне на одного, перехреснюються, взаємодіють. Соціальний простір людської життєдіяльності створюються цивілізаційними процесами, творчі спалахи людського духу втілюються у культуру.

Власне, саме в цьому пункті з'ясування співвідношення культури та цивілізації виникає питання про те, що і чому додається до спалахів культурного творення тоді, коли виникають цивілізаційні процеси.

- це суспільство осіле, міське та письменне скупчує великі кількості людей

вимагає запровадження форм управління суспільством опікується забезпеченням не лише фізичної, але а духовної та психологічної єдності своїх членів

Всі зазначені моменти, необхідні для фіксації присутності цивілізаційних форм життя, безумовно, не існують від перших кроків людського спільного життя. А це свідчить про те, що цивілізаційні форми, а відповідно також і "явно виражена культура" постають продуктом деякого попереднього культурно-історичного процесу.

Ознаки цивілізаційного життя, названі вище, за даними сучасних досліджень, проявляються вперше на Близькому Сході в процесі та як результат " неолітичної революції (приблизно за 7 - 5 тис. рр. до Н. Х.).

Що спонукало людей перейти до міського життя? Які чинники піднесли на новий рівень духовні потреби суспільства? Чому відбувся перехід від примітивних магій та ритуалів до відправлень яскраво виражених а складних релігійних культів? На всі ці питання сьогодні не існує чітких та певних відповідей, а вони могли би пролити світло на те, що додає цивілізаційний процес до процесів функціонування культурних артефактів, і що саме та як постає в якості провідних чинників появи цивілізації.

Але зазначимо, що саме із названими вище ознаками сучасні дослідники пов'язують явище цивілізації. Якщо належною мірою осмислити окреслені вище ознаки появи цивілізації, то необхідно буде визнати: цивілізація знаменувала собою дуже вагомий та важливий крок людства на шляху свого розвитку. Адже саме цивілізоване життя сприяло появі таких потреб, які далеко виходили за межі не лише окремих індивідуальних потреб, але й потреб окремих родів.

Це були потреби: у спеціалізації за видами діяльності; у створенні громадських та державних органів та приміщень; у гарантуванні безпеки осілого суспільства; у накопиченні, збереженні та історичній трансляції соціальних знань та соціального досвіду; у зацікавленні вдосконаленням усіх форм соціальної життєдіяльності; у виробленні форм духовної консолідації суспільства та ін. Соціальні форми, норми, стандарти, максимальне забезпечення оптимального режиму функціонування матеріально-фізичних, органічних та соціальних складових людської життєдіяльності - ось найперші спрямування та історичні завдання цивілізаційного процесу. Враховуючи вже окреслені вище реалії людського буття, навряд чи можна заперечувати те, що саме цивілізоване життя є справді гідним людини і що прагнення утверджувати й розвивати цивілізовані форми є одним із найперших завдань соціальної організації суспільства.

Проте, як це не дивно, негативна оцінка цивілізації та критичне до неї ставлення вже давно почалося простежуватись в європейській громадській та науковій думці. Ще в міркуваннях англійського схоласта XIII ст. Іоанна Дунса Скота зустрічається свідоме протиставлення двох видів моральності: аморальність показова, так би мовити, "на людях", у відповідь на вимоги загалу, та аморальність справжня, істинна, яка сповідується за душевним покликанням, а не за примусом та страхом покарання.

Пізніше ця тема обговорювалась просвітниками, в тому числі та переважно - французькими. Так Ж.Ж. Руссо стверджував, що прогрес науки та техніки сам собою не лише не приводить до покращення морального стану суспільства, а, навпаки, сприяє його занепаду.

Наші душі розбещувалися по мірі того, як вдосконалювалися наука та мистецтво. Вони обвивають гірляндами квітів кайдани, що накладаються на людей, заглушають природне почуття свободи.

Ф. Вольтер вважав, що саме суспільні умови життя спотворюють первинні чисті й невинні прагнення людської душі. Протиставлення цивілізованості справжній культурності вже із використанням даних термінів наголошувалося німецькою філософською та громадською думкою.

Завдяки мистецтву та науці ми у вищій мірі культивувались. Ми занадто цивілізувались в сенсі усілякої ввічливості та чемності у спілкуванні. Хоча ідея моральності відноситься до культури, застосування цієї ідеї, якщо вона зводиться лише до подібності чемності через честолобство та любов до зовнішньої і пристойності, створює лише цивілізованість І. Кант

Як вже неодноразово зазначалось, найбільшу гостроту даній проблемі надав О. Шпенглер. Його думки по-своєму проінтерпретував М. О. Бердяєв, зберігши основний пафос: цивілізація та культура несумісні, розвиток цивілізації спотворює та губить культуру.

Наскільки виправдане таке різке, радикальне та очевидно пристрасне протиставлення культури та цивілізації?

З одного боку, слід сказати, що воно не є вигаданим, як вважає С. Хантінгтон. Як ми вже пересвідчилися, існують реальні відмінності між культурою та цивілізацією за суб'єктами їх творення, джерелами та чинниками їх формування, їх прагненнями. Ці відмінності не прирікають культуру та цивілізацію на неминучий конфлікт, проте вони й не забезпечують автоматично їх узгодження.

У кожній культурі після розквіту, ускладнення та витонченості починається вичерпування творчих сил, віддалення та згасання творчого духу. Змінюється усе спрямування культури. Воно спрямовується до практичного здійснення могутності, до практичної організації життя в напрямі все більшого її розширення по поверхні землі. Цвітіння "наук та мистецтв", поглиблення та витончення думки, вищі злети художньої творчості, споглядання святих та геніїв, - все це вже не відчувається як істинне, реальне життя, все це вже не надихає. Народжується напружена воля до самого життя, до практики життя, до могутності життя, до насолоди життям, до панування над життям. І ця занадто напружена воля до життя губить культуру, несе за собою смерть культури... Існує ніби протилежність між культурою та життям. Усі досягнення культури символічні, а не реалістичні. Цивілізація ж намагається здійснити життя... Культура пов'язана із культом, вона із релігійного культу розвивається, є результатом диференціації культу, розгортанням його змісту. Цивілізація є переходом від культури, від споглядання, від творення цінностей до самого життя, шукання життя, віддання себе його стрімкому потокові, організації життя, зачарування життям.

Врешті, ситуація залежить від конкретного стану справ, від особливостей історичного розвитку тих чи інших регіонів людства.

Слід сказати, що занепокоєння станом відношення між культурою та цивілізацією в Європі не були вигаданими, що засвідчили, зокрема, події двох світових воєн. Саме в Європі в Першу світову війну досягнення науки і техніки вперше очевидно були обернені проти людини. Ще жахливішим був досвід Другої світової війни, в ході подій якої фашистські офіцери, які отримали класичну освіту, які нерідко були випускниками ушлявлених європейських університетів, знали філософію, орієнтувались у світовому мистецтві, могли не лише спостерігати за нелюдськими діями катів, а й самі брали в них участь.

Досвід діяльності США у сфері культури також зовсім не безпідставно викликає занепокоєння європейської громадськості. Ступінь цинізму в американському ставленні до культури засвідчує фраза одного із високопосадових чиновників адміністрації США: "Культура Сполучених Штатів, можливо, не є найбільш духовною, проте вона є найбільш прибутковою". Цей вираз яскраво засвідчує те, що цей посадовець не вникав у тонкощі відношення між культурою та цивілізацією та дещо переплутав їхні соціальні функції.

Якщо культуру оцінювати критерієм прибутковості, тоді вона однозначно буде приречена обслуговувати потреби цивілізованого життя, а не відкривати нові горизонти людської духовності та суб'єктивності. Виходячи із завдань цивілізації, можна однозначно стверджувати: підпорядкування культури цивілізаційним потребам означає підпорядкування духовних поривань матеріальним потребам у зручностях, дефективності, комфорті.

Отже, реальні відмінності між: культурою та цивілізацією зумовлюють неоднозначність та складність їх взаємодії. Найбільш виправданий підхід до регулювання таксі взаємодії передбачає врахування особливої сутності як того, так і іншого, а також: пошуки форм і способів їх узгодження, взаємного стимулювання, максимального виявлення своїх можливостей у процесах людської життєдіяльності.

Навпаки, нехтування їх особливостями загрожує деформаціями як культурного, так і цивілізаційного процесів. Наприклад, в наш час переважна частина творів так званої "масової культури" очевидно пристосовується до примітивних смаків публіки, маючи на меті перш за все грошові прибутки. Те ж саме спостерігається в галузі кіномистецтва, драматургії, літературі. Частими є явища, коли внаслідок нещадної експлуатації таланту митців прирікають на знесилення, спустошення, а то й ранню смерть. Все це є проявами негативного впливу цивілізації на культуру. Звичайно, можна навести й прямо протилежні приклади, бо ж саме завдяки цивілізаційним досягненням культурні шедеври краще зберігаються, велика кількість людей отримує можливість прилучитися до їх вивчення, сприйняття, можливість включитися у процеси творення культури та ін.

Література:

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. – Чернівці: Наші книги, 2007.
2. Бокань В. А. Культурологія: навч. посіб. для ВНЗ / В. А. Бокань. – К., 2000.
3. Гаврюшенко О. А., Шейко В. М., Тимашевська Л. Г. Історія культури: навч. посіб. /О.А. Гаврюшенко, В.М. Шейко, Л.Г. Тимашевська; наук. ред. В. М. Шейко. – К.: Кондор, 2004.

Практична робота 4.

Тема 4. Цивілізація як суспільно-історичне явище

1. Філософія культури О. Шпенглера.
2. Концепція "круговороту локальних цивілізацій" А. Тойнбі.
3. Типологія цивілізацій.
4. Цивілізація як етап розвитку культури.
5. Діалог культур в сучасному світі.

Філософія культури О. Шпенглера

Культурологічна концепція *О. Шпенглера* (1880-1936) вважається однією із найяскравіших в системі філософського знання XIX-XX століть. Основна праця О. Шпенглера - *"Присмерк Європи"*. Саме в ній автор виклав основні положення нової теорії культури. Вивчаючи особливості соціокультурної ситуації кінця XIX - початку XX століть, він виступив із різкою критикою європейського раціоналізму та теорії безперервного прогресу людства. Для О. Шпенглера світова історія не є єдиним процесом, що невинно розвивається. В такому загальному вигляді її взагалі важко досягнути. Тому, на думку О. Шпенглера, історія культури може бути представлена лише як сукупність локальних культур, що виникають послідовно. Кожна з них у своєму розвитку підпорядкована чітким закономірностям. Закономірність проявляється в тому, що кожна культура проходить стадії народження, розвитку, розквіту та занепаду. Саме ця ідея складає ядро концепції *історичних циклів*. Таким чином, О. Шпенглер *заперечує лінійно-прогресистський підхід* до розуміння світової історії та пропонує нову модель культурного буття людства. Фундаментальними категоріями в його концепції стають "культура" і "цивілізація", які набувають специфічного звучання: він *розділяє та протиставляє* ці поняття.

Розкриваючи особливості культури, О. Шпенглер підкреслює, що культура - це органічна система духовно-соціальних орієнтирів, що мають здебільшого ціннісну основу, завдяки чому вона здатна піднести людину над буденністю. Існуючи як локальна, кожна культура є унікальною та неповторною, вона має свою національну основу. Локальна культура ізольована від інших локальних культур, її своєрідність визначається присутньою в ній "душею". *"Душа"* - це генетичний код культури, саме вона обумовлює винятковість кожної конкретно існуючої культурної форми.

Культура стає своєрідним символічним вираженням душі, саме через культурні феномени душа може себе реалізувати та проявити.

Визнання локального характеру культури дозволило Шпенглеру зробити висновок про *відсутність загальної спрямованості історичного процесу* та наголосити на абсурдності самого поняття "людство". Життя культури, за Шпенглером, - це безперервний процес народження та загибелі ряду культурних форм, що являють собою своєрідні надбіологічні організми, неповторні та унікальні за своєю сутністю. Кожна локальна культура після народження та розквіту починає вичерпувати внутрішні резерви своєї душі, і на цьому етапі культура переходить у цивілізацію.

Для О. Шпенглера цивілізація є необхідним завершальним етапом розвитку культури. Перехід культури в цивілізацію знаменує собою перехід від творчості до механізму. Основними ознаками цивілізації стають: закостеніння суспільства, послаблення традицій та релігії, урбанізація, засилля техніки, занепад мистецтва, формування масової культури.

Отже, цивілізація - це культура, яка реалізувала свої цілі. У масштабах світової культури О. Шпенглер виділив вісім великих культур, які досягли зрілості: єгипетську, індійську, вавилонську, китайську, греко-римську, візантійську, майя, західноєвропейську. Історія, таким чином, розпадається на низку незалежних, неповторних замкнених локальних культур, які мають виключно індивідуальну долю. Шпенглер відмовився від ідеї європоцентризму, підґрунтям якої була теза про Європу як центр світового культуротворення. Історія культури - це єдність розмаїття усіх проявів життя.

Ідеї О. Шпенглера сприяли розвитку нового напрямку в культурології, саме його теоретичні положення утворюють фундамент для більшості сучасних культурологічних досліджень.

Концепція "круговороту локальних цивілізацій" А. Тойнбі

Англійський історик і філософ А. Тойнбі (1889-1975) розробив інший варіант теорії циклічного розвитку різноманітних культур. Його основна робота - *"Осягнення історії"*, у якій він стверджує, що теза про єдність всесвітньо-історичного процесу є хибною.

Для А. Тойнбі всесвітня історія постає у вигляді сукупності історій самостійних "цивілізацій". У межах світової культури Тойнбі виділив 21 цивілізацію, з яких сьогодні продовжує існувати сім. Цивілізації - це своєрідні "культурно-історичні монади", тобто автономні культурні утворення, що у своєму розвитку проходять стадії виникнення, зростання, надлому та розпаду, після чого вони гинуть, поступаючись місцем новій цивілізації. Проте, на відміну від О. Шпенглера, А. Тойнбі вважав, що в житті цих цивілізацій є спільні моменти, які і забезпечують процес поступального розвитку людської спільноти, її духовного вдосконалення.

Однією із найбільш значимих проблем, які намагається вирішити А. Тойнбі, є пошук механізмів, за допомогою яких здійснюється перехід суспільства із статичного стану в *динамічний рух*, що власне і зумовлює процес народження та функціонування цивілізації. Один із таких механізмів

виражається в законі "Виклик-та-Відповідь". Відповідно до цього закону кожен крок вперед у розвитку цивілізації пов'язаний з адекватною відповіддю на "Виклик" історичної ситуації. Тойнбі констатує здатність людської особистості впливати на перебіг історичних подій тому, що адекватна "Відповідь" за своєю сутністю - досягнення "*творчої меншості*". Саме "творча меншість" стає носієм містичного "*життєвого пориву*". Своєрідність Виклику-та-Відповіді визначає специфіку кожної цивілізації, її ціннісні орієнтири та світоглядні засади.

У випадку, коли творча еліта не здатна вирішити поставлене завдання, вона перетворюється в "пануючу меншість", яка утримує свою владу не авторитетом, а силою. Основна маса населення в цьому випадку стає "внутрішнім пролетаріатом", який і знищує цивілізацію, якщо вона ще не загинула від військових поразок чи природних катаклізмів. Отже, історія будь-якої цивілізації підпорядкована дії закону "Виклику-та-Відповіді", який сягає джерел цивілізації.

Теоретичні положення А. Тойнбі перегукуються із концепцією О. Шпенглера. Проте значним досягненням А. Тойнбі, безумовно, є спроба виявити дієві сили історико-культурного процесу та визначити механізми, що здатні як породити цивілізацію, так і знищити її.

3. Типологія цивілізації

Існування різних підходів до визначення поняття "цивілізація" зумовлене різним змістом, що вкладається в його тлумачення. Відповідно до змістовного наповнення сутності цивілізацій та критеріїв її оцінки, визначається тип цивілізації. У житті дуже часто трапляється термін "тип": типова задача, тип передачі руху, типова ситуація, типова помилка, тип характеру, тип особистості тощо. Отже, тип - це те, що об'єднує за спільністю ознак в одну групу.

У культурології ряд культурно-історичних об'єктів, пов'язаних спільністю рис, елементів, закономірностями розвитку, також можна типологізувати, поєднуючи у певні типи. Зокрема, в 1958 р. в Чикаго відбулася широка дискусія, що мала на меті визначити спільні риси та ознаки цивілізації. При всьому розмаїтті існуючих точок зору на цивілізацію, вчені були однастайні щодо таких її найважливіших характеристик: 1) утворення держави; 2) виникнення писемності; 3) відділення землеробства від ремесел; 4) розшарування суспільства на класи; 5) поява міст. При цьому наявність перших двох ознак практично всі визнають обов'язковою, а необхідність інших нерідко ставиться під сумнів. Якщо навіть узяти до уваги перші три ознаки, то вони вже характеризують цивілізацію як соціокультурний та економічний комплекс.

Поява писемності вказує на можливість фіксувати інформацію, а не зберігати її в пам'яті, та характеризує відокремлення розумової праці від фізичної, що дало змогу зосередити зусилля окремих груп людей на розвитку мистецтва і різних форм позитивного знання. Міста являли собою осередки, навколо яких панували первісні форми суспільного життя кочових племен. Вони виконували специфічні суспільні функції: були

центрами сільськогосподарського виробництва, ремесел, торгівлі, ідеології, ідеологічним форпостом. Саме в епоху перших цивілізацій систематизована й централізована ідеологічна сфера стала справді величезною силою духовного впливу на маси, сформувавши - геоцентричний тип суспільної свідомості. Це підтверджують і пам'ятки монументальної архітектури (величезні палаци, піраміди, зікурати), що свідчать про потужний виробничий потенціал суспільства, яке їх створило. Принциповою позицією вчених радянського періоду було виділення формаційних типів цивілізації: давньосхідних деспотій, рабовласницького, феодального, буржуазного суспільств. Такий підхід відрізнявся від поглядів багатьох західних учених, які в основному спираються на концепцію А. Тойнбі, що пояснювала одночасно хід розвитку всіх людських культур, застосовуючи поняття "цивілізація" до особливостей розвитку народів і культур різних регіонів і країн. В осмисленні цивілізації і формаційний, і локальний підходи мають як сильні, так і слабкі сторони. Перевагою формаційного підходу є висновок про те, що кожний етап цивілізації має свої культурно-історичні епохи. Однак при цьому не враховувалося, що протягом однієї формації може змінюватися духовна атмосфера в суспільстві та існувати декілька культурно-історичних епох. Наприклад, у рамках первісного суспільства існувало два типи культури: 1) культура збиральництва і мисливства; 2) культура раннього землеробства і скотарства. У рамках феодальної цивілізації виділяють періоди раннього християнства, готики, ренесансу, барокко і рококо. Локальний підхід, навпаки, не враховує цілісний характер розвитку окремих культур у конкретно-історичний період.

При семіотичному підході за критерій виділення культурно-історичних епох береться розвиток мови, через яку засобами своєрідної системи знаків моделюється та відображається дійсність. Існують мови з переважно динамічним (дієслівним) зображенням дійсності, але є й мови з переважанням статистичного (іменного) визначення понять. Мовні й навіть алфавітні відмінності накладають значний відбиток на культуру народів у цілому. Такий підхід для лінгвістики досить правомірний.

За основу типології цивілізацій можна брати риси соціально-економічної еволюції: 1) аграрно-традиційний етап розвитку, притаманний рабовласницькому і феодальному суспільствам; 2) індустріальний етап еволюції пов'язаний з капіталізмом. У сучасній літературі активно розробляється ідея, відповідно до якої приблизно з кінця 50-х років XX ст. бере початок третя стадія цивілізації - постіндустріальна. Вона спричинена науково-технічною революцією і високими технологіями, яким відповідає постіндустріальне, інформаційне суспільство.

За типом господарської діяльності можна виділити приморські та континентальні цивілізації (європейська); за типом природно-географічного середовища - закриті та відкриті цивілізації, інтравертні та екстравертні. Деякі вчені пропонують розділити всі цивілізації на два типи: одна з них - техногенна, що характерна для Західної Європи, а друга - психогенна, або традиційна, притаманна східним країнам, наприклад індійська цивілізація

минулого. Іноді до цивілізації відносять матеріальну культуру, а під власне культурою розуміють лише духовну культуру.

Існують і інші типології. Так, залежно від масштабу розгляду цивілізація може бути глобальною, тобто світовою, національною (французька, англійська), регіональною (північноафриканська). Інакше дивляться на типологію цивілізацій учені-сходознавці, які вважають, що споконвічно цивілізація розпалася на два "древа" - Захід і Схід. Ці цивілізації мають свої неповторні шляхи розвитку, з яких "природним" і "нормальним" визнається східний, а західний розглядається як мутація, відхилення. Західна і східна цивілізація відрізняються розумінням сутності людини, природи, влади, особистості та загальнокультурних універсалій. Проте як би не відрізнялись підходи до цивілізацій, вони існують паралельно в часі і разом становлять цілісність сучасного світу.

Тематика наукових доповідей та презентацій

Поняття архетипу в концепції К.Г. Юнга

Релігія як колективний невроз в теорії З. Фрейда

Теорія циклічного розвитку культур О. Шпенглера

Гра як культурно-історична універсалія в концепції Й. Хейзінги

Література:

1. Шейко В.М. Культурологія: навч. посібник. – К.: Знання, 2012. – 494 с.
2. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура. – К.: "Центр учбової літератури", 2010. – 273 с.
3. Культурологія /Під ред. проф.. В. Пічі. - Львів, 2003. – 198 с.
4. Анучина Л.В. та ін. Історія української культури: Навч. посібник . - Х.: ФІНН, 2011.-453с.
5. Абрамович С.Д., Чикарькова М.Ю. Світова та українська культура: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2004. – 344с.
6. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
7. Губерський Л.В., Андрущенко В.П, Михальченко М.І. Культура. Ідеологія. Особистість: Методологічно-світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
8. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – К.: Факт, 2009. – 154 с.
9. Історія світової та української культури: Підручник для вищих закладів освіти / В.Греченко, І.Чорний, В.Кушнерук, В.Режко. - К.: Літера, 2006. - 478 с.
10. Історія світової та української культури. Кредитно-модульний курс: навч. посібник. – Х., НФаУ: Золоті сторінки, 2012. – 520 с.
11. Могильний А.П. Культура і особистість: Монографія. – К.: Вища школа, 2002. – 303 с.
12. Овсійчук В.А. Майстри українського бароко. Жовківський

художній осередок. – К.: Наукова думка, 1991. – 338с.

13. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури: Навч..посібник. 2-е вид., перероб. і доп. – Х.: Основа, 1995. – 336 с.

14. Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 2001. – 728с.

15. Тойнбі А. Дослідження історії. — К.: Основи, 1995. – 614 с.

16. Чижевський Д. І. Українське літературне бароко. – К.: Обереги, 2003. – 575 с.

17. Чорненький Я. Я. Культурологія. Теорія. Практика. Самостійна робота. Навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 392 с.

Практична робота 5.

Тема 5. Техніка, культура, природа людини

1.Поняття техніки та її зв'язок із сутністю людини.

2.Особливості зв'язку техніки з культурою. Технічна складова культури та культурна складова техніки.

3.Культура та техніка в перспективі майбутнього людства.

Культура виступає насамперед духовним виміром цивілізації, її духом, основою та фундаментом людської історії. Під цивілізацією ж розуміється певний етап культурної еволюції людства, що являє собою якісну межу на еволюційному шляху.

Такі вчені, як В. М. Межуєв, Е. С. Маркарян, П. С Гуревич, вважають, що варто дивитися на культуру і цивілізацію не як на ворогів, а як на союзників, адже цивілізація виникає з культури і свідчить про її

нові якісні риси, а тому спроба відірвати культуру від цивілізації перетворює на утопію ідею подальшого розвитку людства. Більш актуально ставити питання про те, що в сучасному світі культура повинна адекватно відповідати умовам розвитку цивілізації, а сама цивілізація - наповнюватися культурним змістом, і навіть зазначають, що культура потребує цивілізації, як душа потребує тіла. Тому неправомірним є ствердження Ф. Шиллера, що відірвавшись від природи, людина опинилась у штучно створеному і замкненому нею світі культури, тобто в цивілізованому світі.

Якщо культура має природне походження і визначається як внутрішній стрижень історичного розвитку людства, який духовно наповнює і збагачує кожну наступну епоху цієї історії, то цивілізація - це тіло культури, її матеріальна оболонка, яка має не природне, а соціальне походження. Отже, цивілізацією можна назвати певний етап розвитку суспільства у єдності соціально-економічних, науково-технічних і культурних виразів.

Цивілізація перебуває в постійному розвитку. її рівень залежить від розвитку техніки, наукового потенціалу, релігії, моралі, рівня добробуту населення, його самосвідомості, сталості духовних цінностей. Тому цивілізація може бути показником зрілості суспільства, або ж суспільство,

яке здатне забезпечити людям нормальний розвиток та існування, і є цивілізацією.

Таким чином, культура виступає як сукупність духовних можливостей суспільства, а цивілізація - як сукупність умов, необхідних для реалізації цих можливостей. Якщо культура визначає зміст і мету суспільного та особистісного буття, то цивілізація забезпечує форми та технічні засоби їх втілення.

Цивілізація - явище об'єктивне, як і об'єктивним є те, що людство застосовує її плоди як засіб створення штучних культурних витворів для задоволення власних матеріальних потреб. Бездуховна цивілізація - жахлива річ, проте й культура, позбавлена своєї фізичної оболонки (цивілізації), - річ неможлива. Людство вже не повернеться до свого первісного природного стану, воно повинно творчо й критично поставитися до набутого попередніми епохами досвіду для свого подальшого розвитку.

Сучасна цивілізація специфічна. Формування масового споживача культури проявляється в стандартизації його життя, у його однобічності. Цивілізоване життя одномірне, шаблонне, орієнтоване не на творчість, а на споживання типових стандартів: нових шаблонних думок, будівель, одягу та зразків для наслідування. Нерідко цивілізована маса чинить опір культурі, тобто творчості, саме тому, що остання ламає певні шаблони буття. На відміну від органічності культури цивілізація має демократичний характер. Її характерною рисою є механістичність. Цивілізація - це сфера переосмислення та повторення вже створеного раніше.

Цивілізація урбаністична: саме в містах уперше виникає потреба масового повторення здобутків культури, в містах створюються й кращі умови для добору і збереження зразків минулих культур. З міст ці твори потім поширюються в сільській місцевості. Тому цивілізація - це своєрідний, актуально діючий музей культури. Несучи свої досягнення з міст до селищної периферії, вона створює місцеву - містечкову цивілізацію, при цьому руйнує витoki побутової народної культури. Проте спостерігається й зворотний процес: носії периферійної культури, намагаючись зберегти її народний, традиційний характер, активно залучаються до здобутків сучасної цивілізації, вони їм цікаві та зрозумілі, - і це також об'єктивний процес. Адже і в наші дні живуть і конкурують, наприклад, наукова медицина, традиційна медицина і знахарство, плуг і трактор тощо.

Х. Ортега-і-Гассет, аналізуючи сучасну цивілізацію, вказує на те, що вона заснована на суперечностях, які знаходяться всередині розвитку самої культури. У своїй книзі "Повстання мас" основною суперечністю він показує суперечність між високою (елітарною) і низькою (масовою) культурами. Обґрунтовуючи виникнення цієї суперечності і розкриваючи її сутність, філософ протиставляє культуру еліти як творця духовних цінностей і культуру мас як споживача культури. У процесі споживання культурних цінностей народ перетворює справжню культуру на "ширвжиток", тобто масову культуру. Остання має утилітарне призначення і

є бездуховною за своїм змістом. Вторгнення масової культури в сферу елітарної розцінюється як наступ "варварства в культурі", або "контркультури".

Аналізуючи внутрішньокультурні суперечності, Х. Ортега-і-Гассет протиставляє культурі науку, яка виявилась найбільш стійкою і живучою серед різноманітних видів духовної діяльності людини. Її істини незалежні від людини, вони в наш час набули великого значення в усіх сферах духовного життя; значно зросли технічні засоби поширення досягнень науки і культури в цілому. Усе це, на думку вченого, призводить до деградації гуманістичної культури.

"Ми занадто цивілізовані, але ще не достатньо культурні", - так на початку XIX ст. оцінював І. Кант стан сучасної йому Європи. На його думку, шлях від цивілізації має вести до вищої культури, пов'язаної з моральною досконалістю кожної людини. "Ми занадто цивілізовані, щоб бути культурними", - заперечував О. Шпенглер, дивлячись на цивілізацію як на смерть культури. Як і О. Шпенглер, А. Тойнбі гостро критикував західну цивілізацію за втрату духовності і надмірний розвиток меркантильних інтересів та споживацької психології. Нестримна індустріалізація і мілітаризація, на його думку, приведе до загострення екологічної кризи й посилення боротьби за сировинні ресурси. Він передбачав зіткнення індустріальних країн з ворожою позицією технічно відсталих країн, що неминуче завершиться глобальним конфліктом, наслідком якого стане економічний занепад.

Будь-яка цивілізація реалістична, це її характерна риса. Сучасна цивілізація - явище об'єктивне. Проте не треба забувати, що існує межа, за якою цивілізація, заснована сучасною культурою, може обернутися непоправним лихом для суспільства. Так, здобутки культури (наукові відкриття, технічні винаходи, нові засоби мистецтва тощо) при перетворенні у факти цивілізації (надмірна індустріалізація, засоби масового знищення, атомні реактори, глобальна інформатизація тощо) завдають шкоди екології і ставлять під знак питання існування світу та людини.

Питання розвитку техніки, її взаємозв'язку з культурою і людиною стало предметом поглибленого інтересу і філософського аналізу порівняно недавно - наприкінці XIX ст. Ця проблема лежить у руслі взаємин між культурою і цивілізацією, оскільки техніка - найхарактерніший атрибут сучасної цивілізації. Для більшості сучасних людей поняття науково-технічного прогресу є синонімом цивілізації взагалі.

Техніка (від грец. *technē* або *technike* - мистецтво, майстерність) трактується як вміння, мистецтво створення будь-якого предмета з досконалістю. Якщо у вузькому розумінні техніка - це певні машини, механізми, пристрої, зокрема такі, як військова, побутова, електронна, промислова техніка тощо, то в широкому - це результат майстерності людини, за допомогою якої вона оволодіває природою. Саме за її допомогою суспільство встановлює стосунки з природою. Для техніки характерні стійка цивілізація, малорухливість, інерція, порядок і

дисципліна. Вона прагне до загальності й універсальності, що особливо помітно виявляється останніми роками, коли на наших очах на основі новітніх технологій створюється єдина всесвітня інформаційна цивілізація.

У деякому розумінні виникнення техніки випереджає появу самої людини, точніше - сучасної людини, оскільки, згідно з теорією еволюції, спочатку з'являється *homo erectus*, тобто мавпа, що ходить на двох кінцівках і стоїть прямо, потім - *homo faber* - людина, що створює, фабрикує певні необхідні для себе речі, тобто техніку, і лише після неї - *homo sapiens* - людина розумна.

Мета створення техніки - досягнення найбільшого результату при найменшій затраті сил. Тут ми маємо на увазі не лише знаряддя праці, чи машини, а й професійні навички, духовні надбання - техніку мислення, живопису, управління і т. ін.

Отже, техніка - це синонім культури. Вона нерозривно пов'язана з виникненням самої культури і сучасної людини. Розвиток техніки прийнято поділяти на ряд етапів. Найтривалішим за часом є стан панування ручних знарядь: від згадуваного вже *homo faber* до кінця XVIII ст. - завершення ери мануфактурного виробництва. Як писав О. Шпенглер у своїй праці "Людина і техніка", до Наполеона техніку не помічали, не надавали їй особливого значення порівняно з мораллю чи освітою. У цей час, на думку філософа, людина була творцем своєї тактики життя, техніка життя людини була свідомою, мінливою, особистісною, винахідливою. Пристрій служив лише одному методу і задуму людини, був знаряддям культури в її руках.

На межі XVIII - XIX ст. відбувся справжній переворот у машинній техніці. Поворотним пунктом вважають створення парового двигуна та електромотора. Протягом трохи більше ніж півстоліття до завершення промислового перевороту (друга половина XIX ст.) техніка стала панувати в цивілізованому світі, забезпечивши велетенський приріст його продуктивних сил і ресурсів.

Технічний прогрес (саме так називають цю стадію розвитку техніки) виявив і різючі контрасти та суперечності в житті суспільства, людини, в культурі. Загострилися суперечності між найрозвиненішими країнами в боротьбі за поділ світу, зростали експансія, мілітаризація виробництва, гостро постали екологічні проблеми, проблеми соціальної і культурної нерівності.

Перші форми протесту проти такого стану помічено ще в середині XIX ст. з-поміж англійських інтелектуалів та митців (Т. Карлейль, Дж. Рескін, У. Моріс, художники "прерафаеліти" та ін.), які закликали відмовитись від машин, повернутися до мануфактурного виробництва, ремесла, очистити повітря Англії від диму та смороду заводів, а душі людей - від визиску та практицизму.

На межі XIX - XX ст. проблему "техніка - природа - людина" не обійшов майже жоден з видатних діячів культури. Окремі твори цій темі присвятили Ф. Ніцше, О. Шпенглер, М. Бердяєв, В. Розанов та ін. У багатьох працях висловлюються песимістичні погляди з приводу залежності

людини від техніки, "диявольської влади" техніки над людською душею. "Техніка, - писав В. Розанов, - приєднавшись до душі людської, дала їй всемогутність. Однак вона ж її і розчавила. Вийшла "технічна душа"... без натхнення творчості".

"Ми стоїмо перед основним парадоксом, - підкреслював М. Бердяєв, - без техніки неможлива культура... однак остаточна перемога техніки в культурі, вступ у технічну епоху веде культуру до загибелі". У розділі "Машина" своєї праці "Занепад Європи" О. Шпенглер змалював символ людської техніки взагалі - це образ сучасного робітника, який стоїть біля розподільчого щита з рубильниками й написами і простим порухом руки спричинює до дії велетенські сили, не маючи про їх сутність щонайменшого поняття. (Як тут не згадати про "експерименти", які здійснювали біля рубильників Чорнобильської АЕС.) Пропонувались і виходи з цього технічного відчуження. На думку Шпенглера, за технікою йдуть гроші, а владу грошей подолає лише меч та кров - тобто насильство і диктатура, загибель цивілізації.

Новий етап розвитку техніки з середини ХХ ст. отримав назву науково-технічного прогресу, або науково-технічної революції (НТР). Сутність НТР в об'єднанні зусиль виробництва з наукою, коли остання стає безпосередньою виробничою силою. Таким чином людство переходить з індустріальної (машинної) в постіндустріальну еру свого розвитку, коли панує не стільки механізм, скільки інтелект, зокрема штучний інтелект. Епоха НТР, особливо нинішня її стадія, коли комп'ютер та Інтернет входять у повсякденне життя мільйонів людей, породжує масу питань і суперечностей.

Роль техніки полягає вже не у вивільненні фізичних сил людини, полегшенні її праці, а у фактичній заміні людських зусиль у галузях інтелектуальної, аналітичної, а, можливо, й духовної діяльності. В останні роки життя академік М. Амосов неодноразово підкреслював, що сучасна наука має вже досить серйозні розробки в галузі штучного інтелекту і, можливо, не за горами його створення. Вже постають питання про етичні норми наукових розробок у галузі комп'ютеризації та генетики.

Ряд видатних учених, що ведуть фундаментальні наукові дослідження, відкрито заявляють, що пошук істини не може бути аморальним, отже дослідження в цих галузях будуть поглиблюватись. Оскільки науково-технічний прогрес розвивається і на приватній основі, то очевидно, що створення біоробота не така вже й фантастична ідея. Але зараз проблема лежить, здається, дещо в іншій площині. У наш час виникає небезпека роботизації людини, організації її матеріального і духовного життя за чисто технічною ознакою.

Інтенсифікація праці багатьох людей, вузька спеціалізація, постійне занурення у світ техніки призводять до фізичного і морального виснаження. У такому стані подекуди починають діяти лише інстинкти. Розвиток засобів масової комунікації, реклами, попкультури показують, що свідомістю багатьох людей вже сьогодні можливо маніпулювати, насаджуючи певні

стереотипи поведінки та психології. Небезпечною тенденцією розвитку суспільства, особливо в розвинутих країнах, є включення людей у процес бездумного споживання матеріальних благ, далеких від реальних потреб. Філософ Р. Емер-сон писав про західну цивілізацію, в якій "речі вскочили в сідло і поганяють людством", як про марнотратство людських сил і матеріальних ресурсів, тоді як значна частина населення земної кулі перебуває за межею бідності.

Чи зможе людство подолати залежність від техніки, згармонізувати її розвиток зі своєю природою та культурою, чи воно приречене на науково-технічний апокаліпсис, що так яскраво зображений у найпопулярніших серед молоді фільмах "Термінатор", "Матриця" та ін.? У згаданих фільмах-застереженнях, як здається, проводиться одна важлива думка: здатен вистояти той, хто має, насамперед, сильний духовний стрижень, хто не втратив у собі людських якостей - віри, стійкості, надії, кохання. "Усе залежить від того, що зробить людина з техніки, чому вона буде служити,.. - писав К. Ясперс. - Все питання в тому, що за людина підкорить її собі, як проявить себе з її допомогою".

На думку вченого, техніка - не самоціль людства, а лише один з елементів його культури, який найдинамічніше розвивається в наш час, забезпечуючи загальний розвиток культури. Нинішнє людство дивиться на науково-технічний прогрес з меншою часткою песимізму, ніж на початку ХХ ст. Правда, надмірний оптимізм з приводу наслідків НТР, що спостерігався в 60-х роках ХХ ст. і був пов'язаний з виходом людини в космос, змінився більш тверезими, реалістичними поглядами. Ера панування технократів та технократичного мислення, здається, відійшла в минуле. Натомість серед науковців, особливо серед молоді, росте інтерес до гуманітарних знань. Трансформується і образ сучасного технократа. Нині - це людина, якій, крім свого фаху, необхідно володіти широким спектром культурних надбань - гнучкістю мислення, вмінням контактувати з людьми, переключатися на різні види суспільної діяльності, бути готовою до перекваліфікації та самоосвіти, інтенсивної розумової праці. Сучасний світ стає все більш комунікабельним, а його здобутки належать кожній освіченій і культурній людині. Отже, суспільство, в якому панують ідеї гуманізму, демократії, національні традиції, творча особистість і духовна еліта, спроможне контролювати техніку, забезпечувати подальший прогрес людства.

Практична робота 6 - 7.

Тема 7. Становлення людської культури та виникнення цивілізацій

1. Стародавні цивілізації Сходу. Формування східного типу цивілізацій.
2. Держава і суспільство в стародавніх східних цивілізаціях.

3. Технічний прогрес в стародавніх суспільствах.

Час існування давніх цивілізацій приблизно з III тис. до н.е. до I тис. н.е. Усі давні цивілізації дуже *несхожі* одна на іншу; у цьому їхня відмінність від первісної культури, що мало розрізнялася по регіонах. Давні цивілізації на основі корінної відмінності матеріальної та духовної культури поділяють на цивілізації Сходу та античну цивілізацію Заходу.

Найбільш характерними *загальними рисами* давніх цивілізацій в економіці і соціальному устрої виступають: перехід від общинного володіння і зрівняльного розподілу до *приватної власності* на засоби виробництва; витіснення кам'яних знарядь металевими; відділення ремесла від землеробства, розумової праці від фізичної; застосування рабської праці; виникнення *міст, централізація* управління громадським життям, поява *держави*.

Не всі ці риси виявлялися в різних регіонах однаковою мірою. Централізація найбільш характерна для тих держав, у яких економіка базувалася на *зрошувальному* землеробстві. Спорудження і функціонування іригаційних систем вимагало погоджених зусиль великих мас людей, що було можливе лише в суспільстві із *сильною централізованою* владою (Єгипет, Китай, меншою мірою - Індія). Економіка ж Давньої Греції базувалася на *дрібному* землеволодінні і торгівлі, тому для Греції характерна була *децентралізація*, полісний устрій із сильними демократичними традиціями.

У деспотичних східних державах із жорстко централізованою системою особливе місце посідав *верховний правитель* (цар, фараон, імператор), який вважався втіленням Бога на землі, сином Неба. Часто правитель здійснював функції і верховного жерця (Єгипет). В античних же державах (у Римі до встановлення імперії) правителі не мали такої повноти влади, були, власне кажучи, *військовими вождями*. Верховна влада в давніх державах спиралася на земельну аристократію, жерців, чиновництво. Інститут *жерців* особливо був розвинений у Єгипті, Месопотамії та Індії. У Китаї функції жерців виконувало численне чиновництво. У Греції і Римі розвинений чиновницький апарат був відсутній, і жерці не відігравали істотної ролі в управлінні державою.

Найбільш важливою подією в розвитку культури давніх цивілізацій стала поява *писемності*. Міфи, перекази, історична хроніка - усе ставало надбанням наступних поколінь без істотних перекручувань. Ще більшого значення поява писемності мала для науки.

Істотною рисою культури давніх цивілізацій стала трансформація примітивних вірувань у *цілісні релігійні системи* з чітко визначеною ідеєю, з розробленим ритуалом, обрядовістю. У цей час виникають релігії, що існують до нашого часу: буддизм, індуїзм, конфуціанство, даосизм, зороастризм, іудаїзм, християнство.

Важливим досягненням епохи давніх цивілізацій було виникнення філософії як самостійної галузі знання, розвиток науки, формування майже

всіх видів мистецтва, що дійшли до сучасності: архітектури, скульптури, живопису, літератури та театру тощо.

У цю епоху *духовна* культура набуває автономності, стає самостійною цінністю: живопис, архітектура, скульптура втрачають своє утилітарно-практичне значення і починають служити вихованню почуття прекрасного, викликають *естетичну* насолоду.

Важливим досягненням давніх цивілізацій стало пробудження духу, формування типу особистості, який існує до нашого часу. Цей період, що охоплював проміжок часу між 800 і 200 роками до н.е., був образно охарактеризований німецьким філософом XX століття К. Ясперсом як "*осьова епоха*", початок дійсно спільної історії людства. У цей період відбувся різкий поворот в історії людства. Почалась епоха *духовної діяльності*, вироблення світоглядів, що визначили основні моральні, релігійні поняття людства аж до сьогодення. В осьовий час майже одночасно формуються чотири осередки культури: Давня Греція, Іран, Китай та Індія. Якщо релігія в архаїчну епоху носила в основному магічний характер, то в осьовий час давня міфолого-ритуальна епоха завершується, починається критична рефлексія над міфом, розуміння божественного трансформується під впливом етичної сторони. Детальну характеристику "осьового часу" див. в уривку "Про світову історію" з роботи К. Ясперса "Смисл і призначення історії". "Осьовий час" є тим масштабом, який дозволяє визначити історичне значення окремих народів. Теорія осьового часу Ясперса дуже цікава і плідна в плані проблем сучасного розвитку людства. Вона допомагає подолати європоцентризм, зрозуміти, що різниця між Сходом і Заходом не носить абсолютного характеру і в той же час віддати належне своєрідності та унікальності кожної цивілізації. Тематично осьові культури *відрізнялися* одна від одної. У Греції розвивалася головним чином філософсько-космологічні вчення, в Китаї - етико-політичні, в Індії основна увага приділялася визволенню душі, а в Персії - боротьбі добра і зла.

Підготуйте питання:

1. Культура Давнього Єгипту
2. Цивілізація Давньої Месопотамії
3. Культура Давнього Китаю та Давньої Індії

Цивілізації Стародавнього Сходу зробили величезний внесок до світової культури. Це були перші, по справжньому тверді кроки на шляху до опанування та осмислення навколишнього світу та усвідомлення свого місця в ньому.

Отже, давньосхідна економіка була прикладом найсуворішої державної централізації, де застосовувалася праця як рабів, так і вільних членів громади. Вивчення економічної структури та соціальних інституцій у давньосхідних суспільствах, де праця рабів не мала великого виробничого значення, дають підставу вважати, що рабовласницьке виробництво на

Давньому Сході носило лише умовний характер, а самі суспільства розглядати як особливий, «азіатський» тип господарства.

Держави, які склалися на базі античної громади (Греція, Рим), набули рис класичного рабства. Становлення античної економіки відбувалося в масштабах невеликих полісів (міст-держав), найчастіше ремісничого типу, які поповнювали нестачу в території та робочій силі у воєнних походах. Більш висока продуктивність праці та темпів економічного розвитку забезпечувались значно ширшим, ніж на Давньому Сході, застосуванням техніки (залізні знаряддя праці у землеробстві, будівництві тощо). Удосконалювались і гірничі справа та металургія. Проте технічний прогрес зачіпав лише ті галузі, в яких, в основному, використовувалася праця вільних людей, а не рабів. Головним центром ремісничого виробництва та торгівлі стали Афіни. Особливо значною стає їх роль у V ст. до н. е. Вони перетворюються не лише на центр освіти Еллади, культурну столицю Греції, але й у важливий господарський центр, де отримали розвиток усі сфери економіки: будівництво, ремесла, торгівля, суднобудування та морські перевезення, текстильне та гончарне виробництво. Отримують розвиток і товарно-грошові відносини. В обіг вводяться золоті, срібні та мідні гроші, з'являються кредитні відносини, поширюється лихварство. В багатьох галузях застосовується праця рабів, головним джерелом надходження рабів стають воєнні походи.

З часом Афіни поступаються Давньому Римові. Земля та землеробство в Римі та Італії з самого початку відігравали визначальну роль. Саме тому землеволодіння стає основою економічного життя Давнього Риму. Поряд з дрібною власністю з'являються великі господарства, що використовують працю рабів. Головною сільськогосподарською культурою стає пшениця. Але розвиток ремесел в Давньому Римі відбувається повільно, адже ремеслом у кожному домі займалися раби, крім того, держава, яка орієнтувалася на земельних власників, не сприяла їх розвитку.

Рабів постачали нескінченні завоюницькі війни. До того ж за їх рахунок римська громада значно розширила свої земельні володіння, внаслідок чого з'явилися нові форми економічної діяльності. Значна частина завойованих та конфіскованих земель була малородючою і як для уряду, так і для селян-колоністів була малопривабливою. Саме через це було відкрито широкий простір для приватного підприємництва: бажаючим надавали можливість розробляти пустки за умови щорічно вносити до казни десятину з посіву, п'яту частину з насаджень та збір з кожної голови худоби, яка виганялася на пасовища. Наслідком цього стає зростання великого землеволодіння, збільшення кількості безземельних, що складали армію наймитів, нарешті, поширення використання праці рабів.

Основним типом рабовласницького господарства стала вілла (площею 25-100 га), де працювало декілька десятків рабів. Господарство її було багатогалузевим, інтенсивним. Вілли розташовувалися поблизу міст, куди збувалася частина врожаю. Як форма організації господарства вілла мала ряд переваг перед дрібним селянським господарством: тут застосовувалася

кооперація праці, вона була краще організована, використовувалися різноманітні знаряддя та застосовувалися передові на той час агрономічні методи.

У II ст. до н. е. в Римі виникають латифундії — великі, головним чином, скотарські господарства римської верхівки, засновані на використанні рабської праці. Разом із тим ішов процес скуповування дрібних володінь та перетворення їх у великі господарства з цілісною економічною організацією.

В цей період у Римі отримало значний розвиток грошове господарство: існувала велика кількість банків, які виконували найрізноманітніші посередницькі функції в різних грошових розрахунках; розвивалася і зовнішня торгівля. Поступово населення охопило бажання до набуття багатства, справою честі вважалося акуратно вести свої грошові справи, примножувати, а не витратити отриманий спадок.

Хоча наприкінці I тис. до н. е. Рим і перетворився у велику світову державу, він уже схилявся до занепаду, адже з розвитком великого землеволодіння, де використовувалася праця рабів, у корені був зруйнований фактор, на який здавна спиралася держава — господарство дрібних землевласників. У всіх галузях діяльності застосовувалася праця рабів, які займалися ремеслом, керували підприємствами своїх панів та банківськими операціями, навчали дітей тощо. Кількість їх була величезна, а життя надзвичайно важким, що призводило до постійних повстань та виступів (як, наприклад, повстання під керівництвом Спартака у 73-71 рр. до н. е.). Проте загроза державі була не з боку бунтівників-рабів, а через падіння класу дрібних власників, яке відбувалося паралельно з посиленням рабства.

Характерною рисою розвитку сільського господарства на початку I тисячоліття стало подальше розповсюдження латифундій, які засновувалися, як вже згадувалося, на примусовій праці рабів. Ефективність господарства латифундій можна було забезпечити лише за умов надексплуатації та жорстокого примусу до праці (під загрозою здоров'ю та навіть життю), а це, у свою чергу, вимагало низьких цін на рабів, що дозволяло би легко замінити вибулого раба на іншого. Але з припиненням великих переможних війн різко скорочується надходження рабів, а ціни на них різко зростають. Рабовласники змушені турбуватися про природне відтворення рабів, змінюючи умови їх життя. Рабам почали надавати ділянки землі, житло, худобу, знаряддя праці (т. зв. пекуліум). Пекуліум не був власністю раба, у будь-який час він міг бути відібраний паном, але породжував деяку матеріальну зацікавленість раба в результатах праці і нерідко ставав матеріальною основою існування його сім'ї.

Той факт, що праця рабів була малоефективною, не залишився поза увагою сучасників. Так, Луцій Колумела (I ст. н. е.) зазначав, що раби погано дбають про врожай та погано випасають худобу, віддають її для роботи в інші руки. Вихід із становища, що склалося, він бачив у використанні праці колонів, якими ставали вільновідпущеники та раби, які

отримали пекуліум. Проте колонами могли стати й особи вільного походження, перш за все орендарі, і навіть дрібні землевласники, які, рятуючись від пограбувань та утисків, вступали під патронат магнатів, перетворюючись на колонів. Праця рабів поступово витісняється зі сфери виробництва.

Таким чином, відбувається поступова феодалізація відносин у Римській державі. В 338 р. відбувається юридичне покріпачення колонів: їм забороняється залишати маєтки. Колонат став важливою складовою частиною феодального устрою, що формувався в Римській імперії.

Остаточне падіння рабовласницької системи в Європі пов'язують із падінням Римської держави, яке було прискорене вторгненнями варварів. У V ст. їх набіги набули загрозливого характеру. В 410 р. Рим був взятий та пограбований вестготами, а в 455 - вандалами. В 476 р. було скинуто останнього римського імператора - Ромула Августа. Римська держава перестала існувати, а на її руїнах у Західній Європі виникли нові ранньофеодальні держави.

Література:

Базова література

1. Абрамович С. Д. Культурологія: навч. посіб. / С. Д. Абрамович. – К.: Кондор, 2005.
2. Багацький В. В., Кормич Л. І. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: навч. посіб. / В.В. Багацький, Л.І. Кормич. – К.: Кондор, 2004.
3. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. – Чернівці: Наші книги, 2007.
4. Бокань В. А. Культурологія: навч. посіб. для ВНЗ / В. А. Бокань. – К., 2000.
5. Гаврюшенко О. А., Шейко В. М., Тимашевська Л. Г. Історія культури: навч. посіб. / О. А. Гаврюшенко, В. М. Шейко, Л. Г. Тимашевська; наук. ред. В. М. Шейко. – К.: Кондор, 2004.
6. Газін В. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-1945): підручник для вузів / В. П. Газін, С. А. Копилов. – К.: Видавничий дім «Слово», 2003. – 472 с.
8. Газін В. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки): навч. посіб. для студ.іст. спец. вищ.навч. закл. / В. П. Газін, С. А. Копилов; ред.. А. О. Копилов. – К.: Либідь, 2004. – 622 с.
9. Гончарук Т. В. Культурологія: навч. посіб. / Т. В. Гончарук. – Тернопіль, 2004.
10. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Ч.І. – Львів, 1999.
11. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки: навч. посіб. – Вінниця: Фоліант, 2003. – 560 с.

12. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посіб. / Л. Т. Левчук [та ін.]. – К.: Либідь, 2000.

13. Корженівський А. С., Смоленський В. І. Культурологія: навч. посіб. / А. С. Корженівський, В. І. Смоленський. – Кам'янець-Подільський, 2001.

14. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу: підручник. – К.: Либідь, 2002. – 592 с.

15. Культурологія: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів I–IV рівнів акредитації / М. С. Кравець [та ін.]; за заг. ред. В. М. Пічі. – Львів: Магнолія плюс, 2003.

16. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посіб. / За ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

17. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства: навч. посіб. – К.: Либідь, 2001. – 360 с.

18. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Погорілий Д. Є. Кредитно-модульний курс культурології: навч. посіб. / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, Д. Є. Погорілий. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

19. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури: навч. посіб. / В. С. Полікарпов. – К.: Знання, 2002.

20. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М. М. Закович [та ін.]; за ред. М. М. Заковича. – К.: Знання, КОО, 2000.

21. Термінологічний словник з культурології. – К.: МАУП, 2004.

Шейко В.М. Культурологія: навч. посібник. – К.: Знання, 2012. – 494 с.

22. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура. – К.: "Центр учбової літератури", 2010. – 273 с.

23. Культурологія /Під ред. проф. В. Пічі. - Львів, 2003. – 198с.

24. Анучина Л.В. та ін. Історія української культури: Навч. посібник. - Х.: ФІНН, 2011.-453с.

25. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Світова та українська культура: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2004. – 344с.

Практична робота 8-9.

Тема 8. Народження європейської цивілізації (4 год).

Феномен "грецького" дива і значення надбань класичної Греції для світової культури.

Давньогрецький поліс як форма державного упорядкування.

Особливості античної демократії.

Мистецтво як засіб творення світу за законами краси.

Характерні відмінності доби еллінізму.

Римська культура як самобутній етап продовження антично-грецької традиції.

1. Антична культура – це тип європейської раціональної культури. В той же час цій культурі притаманне емоційно-естетичне сприйняття світу, струнка логіка та індивідуальна своєрідність у вирішенні соціально-практичних і теоретичних проблем. Цим Античність відрізняється від Сходу, де розвиток культури відбувався у формі коментування стародавніх вчень, які стали канонічними, у формі увічнення традицій. Європейська культура успадкувала від античності не лише форму, але перш за все духовні засади. Як і в античну добу, головною проблемою європейської культури залишається людина в усій складності її матеріального і духовного буття. Особливо велику роль в розвитку культури зіграли успадковані від античності світоглядні принципи. Це, насамперед, раціонально-філософське ставлення до світу, прагнення до пізнання глибинних основ буття.

ГРЕЦЬКЕ ДИВО Суспільство Стародавньої Греції як і суспільства Стародавнього Сходу формувались у період розкладу родової общини тобто були ранньокласовими. Більш того, давньогрецька культура у початковий період свого розвитку багато в чому поступалась культурам Сходу і змушена була запозичувати їх надбання. Однак за дуже короткий строк грекам вдалося здійснити те, чого не вдалося за свою історію людства жодному народу, а саме: практично в усіх галузях культури досягти небачених висот. Це дає підстави говорити про загадку “грецького дива”. Культурологи висловлювали пізні міркування про причини, які обумовили такий бурхливий злет давньогрецької культури. Зверталась увага на особливе географічне положення, грандіозні соціальні зрушення епохи (класичне рабство, система грошового обігу та ринку, поліс як нова форма політичної організації), колонізацію Середземного’я і Причорномор’я, завдяки якій греки поживали зв’язки з народами Сходу, уміле використання чужих культур. Особливе значення надають утворенню нового типу організації суспільства яка втілювалась у формі полісу-міста-держави. В його межах вдало поєднали державну і приватну форму власності, колективний та індивідуальний інтерес. Поліс був самостійною політичною, господарською, культурною одиницею, об’єднанням вільних громадян. З 6 ст. До н.е. у більшості полісів встановилась демократична форма правління, що охороняла права кожного громадянина, робила його активним і свідомим учасником суспільного життя. Майже всі громадяни полісів були грамотні. Сутністю полісного життя була єдність незалежних людей в ім’я суспільного існування, безпеки та свободи. Ці обставини сприяли вихованню в еллінів, а згодом і у римлян патріотизму, розвинутого почуття власної гідності, волелюбності, допитливості, схильності до раціонального осмислення світу. Важливо звернути увагу ще на одну причину, яка обумовила прогрес давньогрецької культури. Історичні долі народів визначаються при інших рівних умовах різноманітністю національних характерів. Кожна нація відрізняється тільки її однієї притаманним сполученням і співвідношенням темпераменту, типу мислення

і світосприйняття. Якими ж були характерні риси національного характеру стародавніх греків, які безперечно пов'язані з розкриттям причин "давньогрецького дива"? В усій історії людства не було народу, більш всього просякненого агональним (змагальним, полемічним) духом в ім'я здобуття слави, ніж стародавні греки. Змагальність складала основу життя еллінів, вона принижувала всі сфери, будь то Олімпійські ігри, диспут, поле бою чи театральна сцена.

2. Поліс (грецьк. polis — місто, держава) - особлива форма соціально-економічної і політичної організації суспільства в античній Греції. Поліс був містом-державою, порівняно невеликою общиною вільних громадян, яка виникла в процесі переходу від первіснообщинного ладу до класового суспільства, зростання товарно-грошових відносин, відділення ремесла від рільництва і боротьби населення з родовою аристократією.

Типова форма поліса — міське або велике сільське поселення як політичний, економічний і культурний центр та сусідня з ним територія (хора). Історичне значення й унікальність поліса полягає в тому, що це перша в історії форма людського співжиття, яку можна визначити як громадську общину (співтовариство вільних громадян). За політичним устроєм давньогрецькі поліси поділялися на аристократичні і демократичні, а за господарським - на аграрні (Спарта), аграрно-ремісничі (Афіни) або торгово-ремісничі (Коринф).

3. Виконавча влада античного світу, що здійснює повсякденне управління життям суспільства і держави, обиралася з числа всіх громадян, що відкривало можливість брати участь в управлінні державою навіть для людей простого походження. Афінська демократія дійсно забезпечувала участь в управлінні державою широкої частини своїх громадян. Виконавча влада була представлена колегіями посадових осіб. Колегії були колективними органами влади - в кожному з них входила група обраних посадових осіб. Все колегії обиралися з числа громадян; в Афінах, наприклад, на посади могли бути обрані всі громадяни, в Римі обрання підлягали найбільш багаті і знатні члени громадянської громади. Всі члени колегій були рівні між собою і приймали рішення колегіально. Термін повноважень колегій був обмежений, як правило, одним роком. Переобрання було можливо, але практикувалося рідко.

Колегії посадових осіб античного світу звітували перед народними зборами про свою діяльність і в разі порушень могли залучатися до відповідальності. Відомі випадки, коли посадових осіб засуджували до тюремного ув'язнення, великих грошових штрафів, навіть стратили.

У грецьких полісах стратеги відали військовими питаннями, дипломатією і керували іншими колегіями. Гімнасіарх спостерігав за станом спортивних споруд - гімнасиев, організовували спортивні тренування дітей, юнаків та чоловіків, а також готували спортивні свята. Жрецькі колегії займалися релігійними справами - здійснювали релігійні церемонії, проводили жертвоприношення, спостерігали за станом храмів і храмового майна. Були й інші колегії, в яких посадові особи відповідали за

міське благоустрій, будівництво, водопостачання, стан торгівлі, стягування мит і ін.

У Римі система колегій виглядала інакше, але самі колегії виконували схожі завдання. Серед посадових осіб в Римі найбільш високе положення займали два консула, яким належала вища військова і цивільна влада. Важливу роль грали народні трибуни, які повинні були захищати інтереси плебеїв - пересічних громадян Риму. Були і інші посадові особи.

Судова влада

Судова влада античного світу належала судовим колегіям або окремим суддям з числа громадян. Судовий процес носив відкритий і змагальний характер. Кожна зі сторін мала можливість виступати і доводити свою правоту.

Судова система в античному світі була недосконалою, не виключала судових помилок, прийняття поспішних рішень, а також вердиктів, прийнятих в політичних цілях.

Жертвами таких упереджених рішень стали деякі видатні діячі. Знаменитий філософ Сократ був засуджений до смертної кари, скульптор Фідій за звинуваченням у крадіжці державних цінностей і в святотатстві був посаджений у в'язницю, де незабаром помер. Переможця персів в морській битві при острові Саламін в 480 р. До н.е. е. Фемистокла звинуватили в прагненні до тиранії, і він був змушений тікати з рідної держави, побоюючись розправи.

Полісний лад

Найважливіші принципи сучасної демократії були вироблені саме в античні часи - поділ влади, виборність системи виконавчої влади, контроль за виконавчою владою з боку народу. Античні громадяни мали реальну свободу слова: вони мали право на вільне вираження своєї думки, на критику діяльності влади. Всі ці принципи лягли в основу сучасних демократій.

Сучасне судочинство і законодавство багато запозичує з античної практики ведення справ; саме древні греки і римляни заклали основи сучасного європейського права і судочинства.

У римському праві були визначені статус громадянина та інших осіб, найважливіші риси приватної власності, принципи сімейного права, права спадкування. У періоди розквіту Римської республіки і імперії її система державного управління стала прикладом ефективного керівництва величезним по території державою, населеним численними народами.

В Афінах з середини V ст. до н.е. до середини IV ст. до н.е. існувала демократична республіка - форма правління, при якій участь в управлінні брали всі громадяни, як багаті, так і бідні.

Антична демократія (від грецького demos (дémос) - народ і cratos (крátос) - влада; народовладдя, панування народу) мала такі особливості:

1. Це була демократія меншини, так як політичними правами володіли тільки повноправні громадяни. Громадяни, за Арістотелем, - це ті, хто бере участь в суді і народних зборах, тобто ті, хто наділений політичними

правами і обов'язками і бере участь нарівні з іншими в управлінні полісом. Верховна влада в полісі належала колективу громадян. Значні групи населення усувалися від участі в управлінні.

В епоху Перикла, за різними приблизними підрахунками, налічувалося від 35 до 45 тисяч дорослих повноправних чоловіків. Разом з членами сімей (дружинами і дітьми) їх було 110-172 тисячі. МСТЕКО було, за приблизними підрахунками, 25-35 тисяч разом з членами сімей. Рабів було приблизно 80-115 тисяч. Фактично з 250-350 тисяч жителів Аттики часів Перикла всією повнотою цивільних і політичних прав користувалися лише афінські громадяни - дорослі вільні чоловіки, що належали до уроджена афінян. Їх налічувалося 35-45 тисяч, не більше однієї восьмої населення.

Афінські громадяни вважали, що вони жили в умовах свободи («елевтерія») і рівності («ісономія»). Формами прояву свободи в умовах демократичної держави вважалися два основні принципи: ісономія (принцип політичної рівності громадян, можливість для всіх їх використовувати свої політичні права) і ісегорія (рівність слова, рівне право на свободу слова, вираження своєї думки; що в рамках народних зборів будь громадянин міг виступити з будь-якою пропозицією, критикувати будь-яку посадову особу, висловлювати свою думку з будь-якого питання, що обговорюється).

Ісономія означала рівність в політичних правах, рівноправність. Всі громадяни, незалежно від свого майнового стану, в рівній мірі і багаті, і бідні володіли однаковими політичними правами. Поліс сприймався афінськими громадянами насамперед як об'єднання громадян, створене для забезпечення їм благого життя.

2. Демократія носила прямий, безпосередній характер. Громадяни зобов'язувалися особисто брати участь в діяльності народних зборів для прийняття законів і рішення державних справ. Вони не обирали депутатів, уповноважених громадянами діяти від свого імені. Давність не знала представницького органу - парламенту. Це безпосередню участь громадян в управлінні можливо тільки тоді, коли всі громадяни знають один одного і здатні безпосередньо обговорювати спільні проблеми. Це можливо тільки в державах з невеликими територіями, в межах одного міста і незначною кількістю громадян.

Пряма демократія за своєю природою не може визнавати принципу поділу влади. Народні збори, рада п'ятисот, гелієя поєднували законодавчу, виконавчу і судову владу. Це призводило до нестійкості демократичного ладу, так як помилки в прийнятті рішень майже неможливо було блокувати.

Так, в 406 р. До н.е. е. афіняни здобули останню велику морську перемогу над спартанцями - в битві при Аргинусских островах, недалеко від берегів Малої Азії. Однак стратегів, які виграли бій і повернулися на батьківщину, очікували не слава і почесні, а швидкий суд і кару. Вони звинувачувалися в тому, що ні підібрали тіла загиблих афінських воїнів для належного поховання. Це вважалося тяжким релігійним злочином. Марно

стратегі доводили, що зробити це не вдалося через буревій, яка розігралася відразу після бою. Народні збори, не вникаючи в суть справи, єдиним вироком засудив їх на смерть. Афінський демос власними руками позбавляв себе тих воєначальників, обезголовлював збройні сили поліса, що не могло ні привести до поразки у війні зі Спартою.

3. Афінська демократія будувалася на експлуатації рабів і союзників. Демократичний лад можливий лише в суспільстві з досить високим рівнем розвитку економіки. Демократія - задоволення для багатих. Бідній державі і суспільству вона просто не під силу. Громадян слід позбавити від важкої фізичної праці, від необхідності витратити всі сили на добування їжі. Це давало б їм вільний час для участі в управлінні державою. Афінська демократична республіка мала більші державними доходами, які ділилися між незаможними громадянами. Це дозволяло значної частини городян - громадян жити без роботи, брати участь в діяльності народних зборів, ради п'ятисот, гелієі.

Афінські громадяни несхвально ставилися до примусових особистим податках, вважаючи їх принизливими для повноправного громадянина. Внаслідок цього оподаткуванню піддавалися зазвичай не громадяни, а Метеки-іноземці. Громадяни платили лише прямий податок на майно. Багаті громадяни зобов'язувалися нести літургії, тобто натуральні повинності, переважно полягали в спорядженні військових кораблів за свій рахунок.

При такому неприхильності афінян до податків державні доходи афінської республіки склалися з доходів від державних земель, гірських промислів, митних зборів - зборів з товарів, привезених і вивозяться морем і сушею, судових мит (за надання правосуддя позивач і відповідач платили суду збір пропорційно сумі позову; такі ж мита існували при перенесенні справи з однієї інстанції в іншу, при апеляції), грошових штрафів, конфіскації майна приватних осіб (вона служила покаранням за кримінальні злочини і застосовувалася при ос ракізме) і особливо за рахунок данини з союзників. Основні доходи приносила експлуатація державного майна і данина з союзників.

Державні майна, особливо срібні рудники, здавалися приватним особам на відкуп під умовою певних платежів або оброблялися державою за допомогою рабів. В Афінах була велика кількість рабів. Праця рабів широко використовувалася в землеробстві, ремеслі, гірничій справі, домашньому господарстві. Раб виступав свого роду заміником машини, виконуючи непривабливу, важку фізичну роботу.

Найрясніший джерело становила данина з союзників. Афінському державі підпорядковувалося понад 200 союзних грецьких міст. Вони платили грошові внески, данина замість поставки кораблів, бо афінський флот захищав союзників від нападу персів. Ця данина стала наслідком політичного переважання афінської держави над іншими розрізненими грецькими полісами. Коли окремі міста, переймаючись таким становищем, робили спроби звільнитися від сплати данини, афіняни оголошували їх

зрадниками і вгамовували силою. У багатьох містах стояли афінські гарнізони-війська, які спостерігали за спокоєм і вірністю союзників. Афінська демократія тим самим проводила агресивну зовнішню політику в своїх інтересах. Демократія застосовувалася у внутрішніх справах, до власних громадян, а агресія, тиранічне нав'язування своєї волі, своїх інтересів слабшим грецьким полісами - у зовнішніх справах.

Таким чином, найважливіші джерела доходів в Афінах були наслідком політичного панування Афін над іншими грецькими містами, тобто в більшості випадків спиралися не на праці громадян, а на випадкових, довільних джерелах.

В Афінської демократичної республіці існував правлячий клас. У реальному політичному житті брало участь лише меншість громадян в якості ораторів, стратегів, фінансових магістратів: вони виступали з промовами в Екклеса, вносили пропозиції, займали виборні посади. У демосу були ватажки, професійні політики. Формально рівні іншим громадянам, вони тим не менше надавали на політику поліса набагато більший вплив, ніж маси пересічних громадян.

4. Античне мистецтво (від лат. antiquus старий, стародавній, старожитність, від лат.ars мистецтво) — це мистецтво Давньої Греції й Давнього Риму. Поняття «античне мистецтво» вперше прозвучало в XV ст. в Італії. Тоді велику цивілізацію Давнього світу було названо Античною. Після певного проміжку часу словосполучення «античне мистецтво» ввійшов у європейську культуру. Підготуйте повідомлення за змістом:

- 1.Міфологія як фундамент античного мистецтва
- 2.Складова античного мистецтва -література античного світу
- 3.Театр
- 4.Антична архітектура
- 5.Живопис
- 6.Фаюмські портрети
- 7.Музика
- 8.Ораторство

5. Еллінізм як об'єднання стародавнього грецького і східного світів

Сутність еллінізму. Межі розповсюдження еллінізму. Періодизація еллінізму. Основні досягнення еллінізму. Культура еллінізму як одне з найголовніших досягнень: особливості елліністичної культури, елліністична релігія, філософія, література, градобудівництво і архітектура, скульптура, елліністична наука

Еллінізм став примусовим, тобто досягнутим в результаті запеклих війн, об'єднанням стародавнього грецького і східного світів, що раніше розвивалися окремо, в єдину систему держав, що мали багато спільного в соціально-економічній структурі, політичному устрої, культурі.

В результаті об'єднання стародавнього грецького і східного світів в рамках однієї системи з'явилися особливе суспільство і культура, котрі відрізнялись власне від грецького і східного суспільного устрою і культури і були синтезом елементів стародавньої грецької і східної цивілізацій, котрий

дав якісно нову суспільно-економічну структуру, політичну надбудову і культуру.

Як синтез грецьких і східних елементів еллінізм мав два корені:

- Першою основою еллінізму став історичний розвиток стародавнього грецького суспільства, а саме криза грецького полісу. Грецький поліс вичерпав всі свої внутрішні можливості і став гальмом історичного розвитку до середини IV ст. до н. е.
- Другою основою еллінізму стала криза стародавніх східних суспільно-політичних структур. В середині IV ст. до н. е. стародавній східний світ, об'єднаний в кордонах Перської імперії (окрім Індії і Китаю), також переносив сильну суспільно-політичну кризу. Застійна консервативна економіка не дозволяла виробничо опанувати широкі простори пустельних земель.

Якщо Греція середини IV ст. до н. е. потерпала від надлишкової активності у внутрішньо-політичному житті, перенаселеності, обмеженості ресурсів, то Перська монархія, навпаки, потерпала від застою розвитку, слабкого використання великих потенційних можливостей, дезінтеграції окремих частин. Таким чином з'явилася задача об'єднання, особливого синтезу цих відмінних, але здатних доповнити одна одну соціально-економічних і політичних систем.

Цим синтезом і стали елліністичні суспільства і держави, що утворилися після розпаду держави Олександра Македонського. В історіографії синтез східних і грецьких початків розуміється як об'єднання деяких елементів культури та релігії.

Межі розповсюдження еллінізму

До елліністичного світу належали малі та великі державотворення від Сицилії і південної Італії на заході до Аральського моря і витоків Нілу на півдні. Отже до елліністичного світу увійшла територія класичної Греції (включаючи Велику Грецію і Причорномор'я) і так званий класичний Схід, тобто Єгипет, передня та центральна Азія (без Індії та Китаю). В цій великій географічній зоні можна виділити чотири регіони:

- Єгипет і близький схід (Східне Середземномор'я, Сирія, Вірменія, Вавілонія, більша частина Малої Азії).
- Середній Схід (Іран, Середня Азія, північно-західна частина Індії).
- Балканська Греція, Македонія, і західна частина Малої Азії.
- Велика Греція та Причорномор'я.

Найбільш характерні риси притаманні еллінізму виявились в Єгипті та на близькому Сході, так що цей район може розглядатися як район класичного еллінізму. В інших районах було більше особливостей соціально-економічного, політичного і культурного розвитку, котрі відрізнялись від класичного еллінізму близького Сходу. Так в Балканській Греції і Македонії, Великій Греції і Причорномор'ї, тобто на території власне Стародавньої Греції, синтезу стародавніх грецьких і східних початків власне і не існувало. Історичний розвиток в цих регіонах проходив на одній

основі, а саме основі стародавньої грецької цивілізації як такої. Але ці регіони стали органічними частинами елліністичного світу.

Це сталося по декільком причинам. По-перше вони стали частиною загальної системи елліністичних держав, як певного соціально-економічного, політичного і культурного цілого. Емігрувавши з Елади, Македонії та інших регіонів Грецького світу елліни та македонці як військові, адміністратори, громадяни багаточисленних грецьких міст стали відігравати значну роль в житті нових суспільств і держав. Відплив населення з Елади на схід на деякий час полегшив гостру соціальну кризу в грецьких містах.

Періодизація еллінізму

Еллінізм почався з походів Олександра Македонського на схід в 334 р. до н. е. і скінчився завоюванням останньої елліністичної держави (Єгипетського царства) в 30 р. до н. е. Тобто період еллінізму становить біля 300 років.

Можна виділити три періоди в розвитку еллінізму:

- 334 - 281 рр. до н. е. утворення імперії Олександра Македонського та її розпад в результаті війн діадохів.
- 280 р. до н. е. - середина II ст. до н. е. період зрілості еллінізму, створення соціально-економічної структури, державності і культури еллінізму.
- Середина II ст. до н. е. - 30 р. до н. е. - пізній еллінізм, розпад елліністичних держав і їх завоювання Римом на заході і Парфією на сході.

Не всі елліністичні країни пройшли через всі три етапи розвитку, але вони характерні для еллінізму як цілісної соціально-економічної, політичної і культурної системи.

Основні досягнення еллінізму

В цілому еллінізм став більш високим етапом історичного розвитку народів класичної Греції і стародавнього Сходу, зробивших крок уперед в економічному житті, ускладненні соціально-класової структури, державного будівництва, культури та релігії. Основою прогресивних змін в епоху еллінізму було взаємозбагачення давньогрецької і давньосхідної цивілізацій як результат їх безпосередньої взаємодії.

Розвиток територіальних рамок елліністичної ойкумени, більш тісна взаємодія різних її частин, що до завоювань Олександра Македонського розвивались в ізоляції одна від іншої, позитивно вплинули перш за все на господарську діяльність. Елліністичні царі відмовилися від традиційних полісної і давньосхідних ізоляцій і вдавалися до рішучих дій щодо заохочення торгових операцій. Однією з форм заохочення стало масове карбування монет з тих запасів дорогоцінних металів, що до того часу лежали у вигляді злитків в підвалах перських царів. Від еллінізму дійшла велика кількість різноманітних монет.

Показником нового етапу розвитку елліністичної економіки є інтенсивне градобудівництво, заснування нових міст. По приблизним розрахункам в епоху еллінізму було засновано більш ніж 170 великих і

малих міст грецького типу. Заснування нових міст стало сильним поштовхом для загального економічного розвитку елліністичних країн. Також це сприяло проникненню до консервативної економічної структури давньосхідних країн рабовласницьких відносин античного типу.

Нові тенденції в соціально-класових відносинах виявились в розгалуженості класових і соціальних відносин в цілому.

Багато нового приніс еллінізм і в державне створення. Замість традиційних типів суверенного грецького полісу і давньосхідної деспотії з'явилася форма елліністичної монархії.

Плідною виявилася і взаємодія грецького і східного початків в області культури і релігії. В епоху еллінізму вона виявилася в бурхливому розвитку точних наук: астрономії, математики, фізики, біології, географії, створенні складних філософських систем (стоїцизму, епікурейства, кінізму), в створенні масової скульптури, розквіті градобудівництва, архітектури, літератури, поезії. Столиці елліністичних держав Александрія Єгипетська, Антиохія на Оронті, Пергам, Родос, Сиракузи, Афіни стали великими культурними і науковими центрами з величезними для того часу бібліотеками, науковими школами, котрі були потужними генераторами наукових ідей і нових напрямів культурного життя. В області релігії взаємодія грецької олімпійської релігії зі складними релігійними системами Єгипту, Вавілонії, Малої Азії, Сирії, Палестини, Ірану і Середньої Азії породила синкретичні релігійні системи, велику кількість нових божеств, нових релігійних ідей, котрі стали поживним середовищем для виникнення християнства.

Культура еллінізму як одне з найголовніших досягнень

Особливості елліністичної культури. Процес культурного розвитку в період еллінізму проходив в нових умовах і мав значні особливості в порівнянні з попередніми часами. Ці нові умови створювались в розширеній окуймені, в тій частині земель де жила людина елліністичної епохи. Якщо до того людина відчувала себе перш за все жителем невеликого полісу в Греції або сільської общини на Передньому Сході, то в епоху еллінізму посилювалось переміщення і змішування населення.

Розширення оточуючого людину світу, знайомство з новими умовами життя і місцевими, часто дуже давніми, традиціями розширювали ментальний світогляд, розвивали творчі задатки кожної людини, створювали сприятливі умови для культурної творчості.

В період еллінізму спостерігається подальший розвиток господарства, зростання суспільного і особистого багатства соціальних прошарків і окремих людей. Елліністичні суспільства мали добрі матеріальні здібності, частина яких могла бути витрачена на фінансування культури.

Змінилася і роль держави в розвитку культури. Елліністичні монархи, маючи величезні матеріальні ресурси намагалися направити процес культурної творчості в потрібне їм русло, виділяючи значні кошти на це. Особливо вони намагалися перетворити столиці і свої резиденції на важливі культурні центри. Вони запрошують до себе видатних митців і вчених. Такі

колективи були утворені в Антіохії, Пергамі, Сіракузах, Афінах та в інших містах. Але найбільший культурний потенціал був зосереджений в Александрії при царському дворі Птолемеїв.

Так засновник династії Птолемеїв Сотер заснував особливу установу, присвячену дев'яти музам, і назвав її музеєм. Музей був сукупністю приміщень де жили, навчалися і працювали науковці. В кінці III ст. до н.е. Александрійська бібліотека налічувала понад 500 тис. папірусів, більша частина яких була зосереджена в бібліотеці Музею. На утримання музею гроші виділялися з царської казни. Завдяки підтримці царської династії Музей перетворився на щось на зразок міжнародної академії, потужний науковий та культурний центр.

Елліністична культура стала синтезом грецької полісної та давньосхідної культур, в котрому переважала грецька культура. Визнаною мовою була грецька мова у формі загальногрецької мови койне, на якій спілкувались всі освчені прошарки елліністичного суспільства і на якій була написана більшість книг.

Взагалі елліністична культура була закономірним продовженням і розвитком тих напрямів, жанрів та ідей, що виникли у Греції в V-IV ст. до н.е. Вплив давньосхідної культури на розвиток елліністичної культури виявив себе в основному не в загальному плані, а у внесенні до елліністичної культури ряду нових ідей і досягнень.

Елліністична релігія. Для елліністичної епохи характерне підвищення ролі релігії у всіх частинах суспільного і культурного життя. Греки і македонці, що розселилися на всьому Близньому Сході, принесли з собою культу олімпійських божеств. Але на нових місцях традиційні культу зазнали значних змін. Так культу грецьких богів Зевса, Аполлона, Гермеса, Афродіти, Артеміди набувають нових рис, що характерні для давньосхідних божеств Ормузда, Мітри, Атиса, Кибели, Ісиди і. т. д.

Серед грецького населення також стає популярним східний культ Великої Матері Богів, але особливо популярною стає єгипетська богиня Ісіда, яка і стає універсальним культом жіночого божества.

Характерним для релігійного синкретизму є не тільки змішування існуючих культів, але і виникнення нових божеств. Найбільш яскравим прикладом є культ Сарапісу в Єгипті. Нове божество було проголошено єдиним верховним богом еллінів і єгиптян. Цей культ широко розповсюдився у всіх неєгиптянських володіннях Птолемеїв, а потім і в Малій Азії, особливо в Іудеї.

Також були обожнювали такі речі як фортуна, доброчинність, здоров'я, щастя та ін.

Елліністичні правителі для зміцнення своєї влади активно впроваджують свій культ серед населення.

Поширюються ідеї месіанства, тобто віра в приход месії-спасителя, котрий врятує всіх пригнічених. Особливо популярними ці ідеї стають серед населення Іудеї.

В цілому елліністичний період характеризується активним пошуком нових форм релігії, тяжінням до монотеїзму і етичних сторін релігійних вчень. В релігійних пошуках з'являлись деякі релігійні ідеї, котрі згодом увійдуть до християнства.

Філософія еллінізму. Якщо в V-IV ст. до н.е. основою світогляду багатьох прошарків населення грецьких полісів був патріотизм, то в період еллінізму, в умовах постійного руху великих мас населення, зв'язок окремої людини з її рідним містом втрачався. Як наслідок - послаблення позицій колективізму і зміцнення почуття індивідуалізму, адже поняття вищої цінності громадянського обов'язку відходило на задній план.

Глибокі зміни в світогляді елліністичних людей спричинили значний вплив на стан філософії як науки про світосприйняття. Центром елліністичної філософії стали Афіни, де сперечались декілька впливових філософських шкіл. Перш за все це школи учнів великих філософів Платона і Аристотеля. Але поступово ці школи втрачають свою популярність і стають закритими елітарними групами з обмеженим впливом на розвиток філософської думки.

Значно впливовішими стали нові філософські системи: філософія стоїків, епікурейців і кініків.

Філософія стоїків (засновник - Зенон із міста Кітія, Кипр) -була найбільш популярною, згодом розпалася на три частини: фізику (вчення про організацію та розвиток світу), логіку (вчення про те як правильно мислити і зрозуміло висловлювати свої думки) та етику (вчення про людину та його поведінку).

Філософія Епікура (341-270 рр. до н.е.) це вчення також ділиться на три частини: фізику, логіку та етику, але на відміну від стоїків, у яких найбільше була розвинена етика, у епікурейців найбільш структуризованою і найбільш розробленою стала фізика. Епікур був матеріалістом і не був так сильно захопленим релігією як стоїки, він вважав богів не здатними втручатися у життя природи і людини.

Філософія кініків (засновник - Антисфен). Це вчення було створене ще в класичну епоху але популярним воно стало саме в епоху еллінізму. На відміну від епікурейства і стоїцизму філософія кініків була більш доступною для неелітарних прошарків суспільства, саме тому вона і стала такою популярною.

Загалом елліністична філософія була новим великим кроком уперед у розвитку філософської думки, вона збагатила світову філософію глибокими і оригінальними ідеями.

Література. Літературний процес епохи еллінізму, з одного боку, відтворював значні зміни в загальній соціальній та духовній атмосфері тієї епохи, з іншої - продовжував ті традиції, які вже оформились в літературі класичних часів.

Значно збільшилась кількість авторів. З елліністичних часів збереглися імена більш ніж 1100 авторів. Збільшення загальної кількості авторів свідчило про зростання значення літератури серед населення.

Як і в епоху класики театр мав великий вплив на стан літератури. Елліністичне місто не можна було уявити без театру. Зазвичай театр вміщував до половини всього міського населення.

Зміни в театральному дійстві були спричинені новими смаками елліністичного глядача. Продовжувалися ставитись трагедії, виникає так звана “комедія нравів” або нова комедія. Центром нової комедії були Афіни.

Центром поезії стала Александрія, адже вчені Музею приділяли поезії багато уваги. Навіть виник новий, специфічний, александрійський стиль, котрий передбачав ерудованість і освіченість читача в різних науках, особливо в міфології.

Також стає популярним жанр штучного епосу. Типовим елліністичними літературними жанрами, що відтворюють суспільні настрої, стають жанри буколичної поезії або ідилії і соціальні романи-утопії. Серед прозаїчних жанрів найбільш поширеними були історичні твори.

Загалом елліністична література відрізнялась від класичної художньо-ідейною спрямованістю і жанровим розмаїттям. Інтерес до форми і неглибокий ідейний зміст, дослідження внутрішнього світу окремої людини і ігнорування суспільних потреб були характерними для протирічливої елліністичної літератури.

Градобудівництво і архітектура. Скульптура. Період еллінізму був часом заснування багатьох нових та покращення старих міст. Зрозуміло, що цей процес став стимулом для розвитку градобудівництва та архітектури. Нові міста будувалися по чіткому плану, план забудови міста був довгостроковим. Зазвичай місто розбивали на рівні квартали, вулиці, що перетинались, були перпендикулярні.

Старі міста перебудовувались, вулиці розширювались, з'являлись все більш грандіозні споруди. Храм втратив звання основної будівлі елліністичної культури. Тому основою розвитку елліністичної архітектури стали будівлі суспільного та утилітарного призначення.

Однією з самих грандіозних будівель не тільки елліністичної епохи, а і всіх стародавніх часів є Александрійський Маяк, висота якого становить 120 метрів. Він був побудований у 280 р. до н.е. на о.Фарос архітектором Состратом.

Загалом для елліністичної архітектури характерні такі речі як потяг до грандіозності, розкіші, помпезності і масштабності.

Аналогічні напрями художніх пошуків простежуються і в розвитку одного з найрозвиненіших в грецькому мистецтві жанрів - скульптурі. Велика кількість статуй і монументів була характерна навіть для невеликих міст. Але великий попит на статуї перетворював мистецтво на ремесло, тому більша частина всіх скульптур не є художніми цінностями.

Найбільш відомими скульптурними школами були пергамська та родоська школи. В Александрії скульптура майже не розвивалась.

Елліністична наука. Бурхливий розвиток гуманітарних і природничих наук є характерною особливістю елліністичної епохи. Правителі фінансували наукові колективи заради подальшого практичного

використання науки у військовому ділі, будівництві, мореплавстві тощо. Саме тому особливістю еліністичної науки є її практична спрямованість. Швидкий розвиток науки і її практичне використання сприяли відокремленню науки від філософії.

Спостерігається диференціація і спеціалізація наукових дисциплін. Найбільших успіхів було досягнуто в математиці і астрономії. Найвидатнішими математиками були Евклід, Архімед та Аполоній. Самими Видатними вченими-астрономами були Аристрах, Ератосфен та Гіппарх. Засновником науки про рослини вважається Теофраст. Великих успіхів було досягнуто в медицині. Тут досягнення грецьких вчених V-IV ст. до н.е., особливо відомого Гіппократа і східні традиції доповнивши одні інших дали дуже вдачі результати.

Література:

Шейко В.М. Культурологія: навч. посібник. – К.: Знання, 2012. – 494 с.

26. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура. – К.: "Центр учбової літератури", 2010. – 273 с.

27. Культурологія /Під ред. проф.. В. Пічі. - Львів, 2003. – 198 с.

28. Анучина Л.В. та ін. Історія української культури: Навч. посібник. - Х.: ФІНН, 2011.- 453с.

29. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Світова та українська культура: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2004. – 344с.

Практична робота 10

Практична робота № 10 Цивілізації в епоху Нового часу (XVII – XVIII ст.)

1.Новий час: шляхи утвердження капіталізму.

2.Нова система уявлень про призначення людини.

3.Формування нової картини світу: наукова революція XVII ст.

4.Абсолютизм як соціально-політична система передіндустріальної цивілізації.

5.Просвітництво в європейській культурі. Велика французька буржуазна революція.

6.Створення Сполучених Штатів Америки.

1. Новий час: шляхи утвердження капіталізму.

Кінець середніх віків і початок Нового часу охопила епоха Відродження і Реформації, перехідна за своєю природою. Оформлення й поширення культури власне Нового часу припадає на XVII-XVIII ст. Цей період знаходиться між революціями: його відкривають революції в Нідерландах (перемогла в 1608 р.) і Англії (почалася в 1640 р.), а завершують війна за незалежність англійських колоній в Америці (1775-1783 рр.) і Французька революція (1789-1793 рр.).

Упродовж цих двох віків остаточно утверджуються національні держави. При збереженні загальних закономірностей, взаємовпливу, певної моди чітко окреслюється культура кожної країни. Неповторна своєрідність

пов'язана з національною мовою, традиціями, історією, а також з економічним, політичним устроєм.

Найбільший вплив на європейський культурний процес в цей час справляють, кожна по-своєму, дві країни - Англія і Франція. Англійська буржуазія, утвердившись в економіці, раніше починає політичну боротьбу. Після перемоги ж швидко йде на компроміс, встановлюється конституційна монархія (владу короля обмежує парламент). Франція - країна класичного абсолютизму (абсолютизм - необмежена монархія).

Його вершина - остання третина XVII ст., роки правління "короля-сонця" Людовіка XIV, автора знаменитої формули: "Держава - це я". У XVIII ст. королівська влада перетворюється на реакційну силу. При зростаючій економічній кризі і невдоволенні народу дворянство продовжує зберігати зовнішній блиск. Не менш відомий афоризм фаворитки Людовіка XV маркізи Помпадур: "Після нас - хоч потоп".

Ці історичні особливості знайшли своє відображення у сфері культури. В Англії раніше складаються прогресивні буржуазні політичні і філософські погляди, але повнішого розвитку і рішучого вираження набувають вони у Франції в ході ідеологічного протистояння з абсолютизмом. Саме Франція стає класичною країною Просвітництва, звідси його ідеї розповсюджуються по всій Європі. У Франції головну увагу приділяють соціальним теоріям, етичним концепціям, в Англії ж розробляється класична політична економія.

Розвиток культури у XVII ст. і розвиток культури у XVIII ст. має свої особливості. У сучасників та у науці більш пізнього періоду не випадково не склалося узагальненого визначення культури XVII ст. Наприклад, початок цього сторіччя в Англії багато в чому ще пов'язаний з Ренесансом, а в Італії Відродження вже пішло в минуле, в Швейцарії домінує Реформація. Головна межа культурного процесу - нестійкість, дуже швидкі зміни. З XVIII же сторіччям пов'язана досить суцільна історико-культурна епоха - епоха Просвітництва. Причому, що характерно, такою її усвідомлювали вже сучасники: термін використали самі просвітники. У XVII ст. увагу активних мислячих людей було насамперед зосереджено на науковому поясненні явищ природи, у XVIII ст. - на проблемі суспільного устрою.

Революція в природознавстві. Раціоналізм

Розвиток природознавства в XVII ст. продовжує традиції Відродження. Власне, на відміну від мистецтва, тут практично неможливо провести чітку межу між епохами.

Завершується розробка геліоцентричної системи в астрономії, почата М.Коперником. Німецький астроном І.Кеплер встановив, що планети рухаються по еліпсах і що швидкість руху планет збільшується по мірі наближення до Сонця. Своє відкриття він сформулював у вигляді законів, які носять його ім'я. В кінці століття про геоцентричну систему всерйоз ніхто вже і не говорив.

Англійський медик В.Гарвей, який працював в Італії, відкриває велике коло кровообігу і створює суцільну теорію кровообігу - основу подальшого розвитку фізіології людини.

Винаходиться і застосовується в дослідженнях мікроскоп. З його допомогою А.Левенгук відкриває мікроорганізми, в тому числі бактерії, М.Мальпігі вивчає будову шкіри, легень, нирок, тим самим створює мікроскопічну анатомію.

У математиці оформляється, по суті, сучасна знакова система (до цього дії описувалися громіздкими фразами), складаються перші логарифмічні таблиці.

Переворот у фізиці пов'язаний насамперед з ім'ям Галілео Галілея. Після видатних відкриттів (винахід телескопа, фізична природа Місяця, супутники Юпітера) судом інквізиції йому було заборонено займатися астрономією. Тоді Галілей зацікавився питанням про вільне падіння тіл. Хрестоматійною стала розповідь його біографа: Галілей скидав кулі різної ваги з високої вежі і вимірював час падіння, потім повторив виміри в дерев'яному жолобі. За отриманими результатами було складене рівняння рівномірно прискореного падіння. У сучасного науковця це не викликає здивування, для свого ж часу Галілей застосовував абсолютно новий підхід: планування і проведення експерименту, а потім математичну обробку результатів.

Значні досягнення, отримані природничими науками, викликали необхідність і одночасно створювали можливість їх філософського осмислення. Протягом всього середньовіччя головним джерелом пізнання проголошувалися віра і божественне прозріння, в схоластиці панував метод формально-логічних доказів, непорушність авторитетів. Філософське обґрунтування нових методів у науці пов'язане передусім з двома іменами - англійця Френсіса Бекона (1561-1626) і француза Рене Декарта (1596- 1650).

Ф.Бекон обґрунтував емпіричний метод вивчення природи (від грецького - дослідний). Основа істинного знання - тільки досвід. Вчений зобов'язаний виконати спостереження, перевірити їх точність, а потім шляхом узагальнення (індукції) цих спостережень робити загальні висновки. О.І.Герцен так оцінив історичну роль цього мислителя: "...явилася людина, яка сказала своїм сучасникам: "Подивіться вниз: подивіться на цю природу, від якої ви силитеся відлетіти кудись; зійдіть з вежі, на яку піднялися і звідки нічого не бачите; підійдіть ближче до світу явищ - вивчіть його".

Філософська система Р.Декарта інша, він - родоначальник раціоналізму (від грецького - розум). Декарт був видатним математиком, основоположником аналітичної геометрії (до речі, саме він ввів в алгебрі звичні для нас позначення невідомих - x , y , z). Головним у пізнанні він вважав не досвід, а розум - раціональний, суворе логічне міркування. Зразком для всіх наук Декарт вважав математику з її суворими доказами. В ясності і чіткості думки, а не в практиці Декарт бачив критерій істини, головний шлях до якої - наукова гіпотеза. Знамениті його вислови: "Мислю

- значить існую", "У всьому сумнівайся". Декарт вважав навколишній світ, який складається з постійно рухомих найдрібніших часток, матеріальним.

Найбільших результатів досягали вчені, які з'єднували експеримент і наукову гіпотезу, спостереження і математичне узагальнення. Такий підхід відзначає класичний труд І.Ньютона (1630-1677) "Математичні начала натуральної філософії". Закон всесвітнього тяжіння, закони руху пояснювали всі попередні відкриття в астрономії, фізиці, механіці, зводили їх в струнку систему. Ньютон і, незалежно від нього, Г.Лейбніц відкривають диференціальне та інтегральне числення.

Спираючись на такий фундамент, природознавство у XVIII ст. швидко просувалося вперед. Вражає навіть неповний перелік зроблених відкриттів. Х.Гюйгенс створює хвильову теорію світла. Р.Бойль і Е.Маріотт відкривають головний закон теорії газів. Ш.Кулон ставить експерименти в галузі електростатики. А.Вольта конструює першу електричну батарею. А.Лавуазьє пояснює природу горіння і окиснення, складає перший перелік хімічних елементів. К.Лінней розробляє класифікацію рослин. Додамо: І.Гізель, ректор Києво-Могилянської академії, в 40-х роках XVII ст. формулює, а у XVIII ст. А.Лавуазьє та М.Ломоносов експериментально доводять принцип збереження матерії і руху. Все нові і нові сфери освоюються наукою.

Взагалі можна сказати, що найважливішим підсумком розвитку дослідного природознавства і математики став переворот у всьому світогляді. Вже в кінці XVII ст. торжествує раціоналістична картина світу. Під природою розуміють все суще, включаючи людину. У ній все підпорядковано загальним закономірностям. Ці закономірності, що загалом не змінюються, можуть бути пізнані людським розумом, виражені в математичних законах. Такий світогляд визначають як механіко-матеріалістичний.

Зближення науки і практичних потреб людини, яке намітилося ще в епоху Відродження, в кінці XVIII ст. виходить на якісно новий рівень. Так, якщо раніше медицина вирішувала завдання ефективного лікування, то створена Е.Дженнером вакцина проти віспи дозволяла взагалі уникнути хвороби. Наукові відкриття, втілені в техніці, починають використовуватися у виробництві. Винахід механічної прядильної машини і ткацького верстата поставив питання про універсальний двигун. У 1784 р. була запатентована парова машина Д.Уатта. Причому Уатт відразу ж зрозумів значення свого винаходу для всієї промисловості, а не для приватних цілей. Англія, таким чином, відкриває еру промислового перевороту.

Новий погляд на суспільство. Епоха Просвітництва

Перемога нових методів у природознавстві, нового погляду на природу примушувала задуматися над роллю самої людини, людського суспільства. Філософія, як ніколи, приковує суспільну увагу, стає символом століття. Загальним для просвітників було схиляння перед людським розумом, віра в його перетворюючу силу. У звільненні від нецтва бачився шлях до справедливого суспільства. Про те, яким же буде це справедливе

суспільство, які методи допустимі в боротьбі за нього, висловлювалися різні погляди - від цілком помірних до найбільш радикальних.

Основу політичних переконань Просвітництва склала теорія так званого “природного права”. Вона була розроблена в XVII ст. англійськими мислителями Т.Гоббсом і Дж.Локком. Центральне поняття їх теорії - поняття “природи людини”. Кожна людина від природи володіє незмінними “природними” правами. Насамперед це - право на власність і свободу. На ранніх стадіях історії люди жили відповідно до цих прав, тобто існував “природний порядок”.

Гоббс вважав, що це був час війни “всіх проти всіх”, оскільки люди - егоїстичні, заздрісні. Дж. Локк думав, що природний стан був свого роду “золотим віком”, який він протиставляв сучасності. Громадське суспільство і його основний елемент - держава - створюються шляхом “суспільного договору”. Люди добровільно передають турботу про дотримання своїх “природних прав” державі. При цьому зберігається “народний суверенітет”, народ має право змінити державу, якщо вона не виконує свої обов'язки. Повстання проти тирана буде законним.

Рушійна сила прогресу - розум: якщо всі зрозуміють необхідність “природного порядку” - він настане. У порівнянні з віками панування доктрини “божественного походження” королівської влади, її одвічності, незмінності такий раціоналістичний підхід був величезним кроком уперед. Ідеї про природні права, рівність людей від природи, про народний суверенітет, про договірне походження держави - в різних поєднаннях, з різними висновками - зустрічаються у всіх просвітників.

До числа ініціаторів просвітницького руху у Франції належить Вольтер. Він відіграв виняткову, в багатьох випадках першорядну роль. Історія його життя і діяльності являє неначе концентроване відображення віку Просвітництва з усіма його етапами і протиріччями.

Франсуа Марі Аруе (1694-1778), який увійшов в історію під ім'ям Вольтер, народився в сім'ї, що належала до третього стану. Його батько піднявся до становища нотаріуса, мав високопоставлену клієнтуру, дав сину добру освіту. Зв'язки батька, обдарованість, яка рано виявилася, принесли Вольтеру популярність в аристократичних колах. Однак досить швидко його сатирична поезія стала викликати і невдоволення: одинадцять місяців він провів у Бастилії, пізніше один з ображених вельмож наказав побити його палицями, після чого за розпорядженням уряду Вольтер був висланий до Англії.

Перебування в Англії розширило його науковий кругозір, познайомило з іншим політичним устроєм. З Англії він привозить “Філософські листи”, які порівнюють англійські і французькі порядки, не на користь останніх. Тираж був арештований і спалений. Сам Вольтер, справедливо побоюючись подальшого переслідування, покинув Париж. Лише незадовго до смерті він повернувся в столицю, де був зустрінутий як тріумфатор.

Спадщина Вольтера величезна: вірші, повісті, романи, п'єси, наукові праці. Література для нього була знаряддям боротьби за краще майбутнє. Кожний твір підкоряється головному завданню - звільненню людського розуму від тяжіючого над ним неучтва. Центральне місце в цій просвітницькій пропаганді займає боротьба проти забобонів, пов'язаних з релігією і церквою.

У боротьбі з церквою Вольтер не шкодував ані часу, ані сил. Він аналізував і зіставляв історичні джерела християнського вчення, виявляв його внутрішні логічні протиріччя, яскравими, часом грубими мазками зображав злочини церкви - інквізицію, релігійні війни, суди над "єретиками", нетерпимість і жорстокість. Його улюбленою і вигостреною зброєю була насмішка - тонка, уїдлива, знищувальна. Щоб сьогодні краще зрозуміти крайню різкість Вольтера в його антицерковній полеміці, потрібно враховувати, що більшість з памфлетів написані як прямий відгук на серію релігійних юридичних процесів, які закінчувалися смертними вирокami.

Проте Вольтер не був атеїстом. З розумності навколишнього світу він робив висновок про існування його розумного творця. Він вважав, що "якби Бога не було, його треба було б вигадати" - як стримуюче начало і для низів суспільства, і для правителів. Ось декілька висловлювань, що розкривають його позицію: "Атеїст бідний і лютий, який вірить в безкарність, буде дурень, якщо не уб'є вас, щоб привласнити ваші гроші. Чернь стане ордою розбійників"; "Я хочу, щоб государи і їх міністри вірили в Бога, який карає і прощає. Без цієї вузди вони будуть представлятися мені тваринами, які прагнуть крові".

Справедливе суспільство бачилося Вольтеру таким, в основі якого лежать принципи рівності, свободи і необмеженої приватної власності. Рівність розумілася насамперед як відсутність станових привілеїв, майнова нерівність не тільки не заперечувалася, але вважалася неминуchoю і необхідною для суспільства. Що стосується форми політичного управління, то тут дуже показова еволюція поглядів Вольтера.

Тривалий час він найкращою для здійснення реформ (проти революції він категорично заперечував) вважав "освічену монархію" (можна пригадати його листування з Катериною II). Дуже високо оцінював політичний устрій в Англії. Розвиток же подій у Франції розвіяв надії на освіченого монарха, він виразно побачив назрівання революційної кризи.

При всьому багатстві і різноманітності політичних тем, які піднімалися у творах Вольтера, вони все-таки не містять стрункої, цілісної політичної теорії. Родоначалником конституційної думки у Франції вважається Монтеск'є, він був найбільш авторитетним політичним мислителем для опозиційних кіл XVIII ст.

Шарль Луї де Монтеск'є (1689-1755) належав до багатой і впливової сім'ї півдня Франції, в двадцять сім років він вже зайняв пост президента парламенту в Бордо. Після десяти років служби пішов з поста і три роки

провів у подорожах по Європі, збираючи матеріал про політичне і громадське життя різних країн.

Повернувшись, займався господарством, вів світське життя, але - головне - не переривав наукових досліджень. Основна праця Монтеск'є - "Дух законів", яка вийшла друком в 1748 р. анонімно в Женеві, підводила підсумок його багаторічним роздумам. Книга являє собою збірник афоризмів. У передмові Монтеск'є пише, що його завдання - в поясненні існуючих у різних народів порядків. У цих різноманітних порядках виявляються загальні закони, які і повинен досягнути дослідник. Таким чином, Монтеск'є дуже чітко сформулював ідею загальної закономірності, значно випереджаючи свій час.

Головне у вченні Монтеск'є - розрізнення трьох форм державного управління: деспотії, основою якої є страх, монархії, основаної на певних законах, і республіки, що стоїть на доброчесності. Визнаючи теоретично переваги республіки, зводячи в ідеал англійський парламентський лад, Монтеск'є вважав, що на практиці республіка здійсненна тільки в малих країнах. Деспотія характерна для величезних держав на Сході. Для Франції більш придатною оголошувалася монархія, правда, з конституційними обмеженнями. У кожній державі є три види влади: влада законодавча, виконавча і судова. Якщо вони сполучені в одній особі, це - характерна риса деспотії. У вільній державі влади повинні бути розділені. Монтеск'є визначає основи нового, буржуазного правопорядку: релігійна терпимість, свобода слова, друку, обмежене народне представництво.

В історії розвитку й особливо пропаганди нової ідеології одне з найвизначніших місць належить авторам "Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел". Провідну роль в її виданні зіграв видатний французький філософ-матеріаліст XVIII ст. Дені Дідро (1713-1780). Він зумів згуртувати групу однодумців, в умовах переслідування уряду (двічі накладалася заборона) здійснити грандіозне видання - 28 томів за 21 рік.

Дідро походив з сім'ї власника ремісничої майстерні в невеликому містечку. Він закінчив єзуїтський коледж, заробляв уроками, переказами, займався самоосвітою. Перші ж опубліковані ним роботи виявили оригінальний, самобутній філософський підхід. Авторитет і вплив Дідро зростали в міру виходу в світ томів "Енциклопедії".

"Енциклопедія" була одночасно довідковим, науковим і полемічним виданням. Новим була підкреслена вже в назві увага до праці, до техніки. Дідро сам вивчав питання технології, а деякі статті написані майстрами, кваліфікованими робітниками.

Але головний відгук мали, безумовно, ті статті "Енциклопедії", які були присвячені суспільно-політичним питанням. Автори стояли на раціоналістичних позиціях, загалом дотримувалися теорії "природного права". Власне, сам задум "Енциклопедії" - наочне втілення ідеї поширення знань як головного засобу перевлаштування суспільства. Симпатії авторів - на стороні республіканського ладу і, особливо, обмеженої монархії, рішуче засуджується абсолютизм. Вся гамма ідей "Енциклопедії", весь конкретний

матеріал підводив читачів до думки про необхідність політичної перебудови в країні, але самі автори такий висновок відкрито не формулювали.

Буржуазний лад в економіці Франції XVIII ст. відвоював значні позиції, і вже тоді поступово ставало ясно, що нові відносини несуть не тільки звільнення від феодальних пут. Для дрібних власників в місті, для селян він був пов'язаний з розоренням, перетворенням в найманих робітників. Настрій цих соціальних верств відобразила течія, яку прийнято називати зрівняльною. Її прихильники поєднували дуже різку критику феодалізму з критикою буржуазних порядків, хоч сам буржуазний вибір не відкидали. Вони закликали зробити новий лад більш справедливим, за допомогою спеціальних заходів запобігти зростаючій нерівності.

Найбільш впливовим ідеологом зрівняльного напрямку був Жан Жак Руссо (1712-1778). Він народився в Женеві в протестантській небагатій сім'ї. Ще хлопчиком був відданий в учні до майстра, втік від нього, потім роки пройшли в пошуках роботи, зміні професій, занять, місця проживання, релігії. У літературу він прийшов зі складним життєвим досвідом. Коли Руссо вперше привернув до себе увагу твором на конкурсну тему, він працював технічним співробітником у видавництві "Енциклопедії". Ключовою працею для розуміння переконань Руссо є його "Міркування про походження й основи нерівності між людьми".

Відштовхуючись від загальної для просвітників теорії "природного права", Руссо висловлює ряд абсолютно нових думок. Його попередники вважали, що нерівність людей виникає вже при "природному порядку", як наслідок природних відмінностей між окремими людьми. Руссо ж підкреслює, що природна нерівність була незначною, а головна, соціальна нерівність виникла пізніше. Пов'язана вона з появою земельної приватної власності, яка зовсім не була одвічною.

Суперечність між природними правами рівності і правом приватної власності приводить до майнового розшарування, війни багатих і бідних. У таких умовах потребою, насамперед багатих, стає держава як орган охорони приватної власності. Багаті за допомогою обману умовили бідних укласти відповідний договір. Руссо пише: "Істинним фундатором громадського суспільства був той, хто перший обгородив ділянку землі, вирішив сказати: "це моє" і знайшов досить простих людей, щоб йому повірили. Від скількох злочинів, воєн і вбивств, від скількох бід і жахів позбавив би рід людський той, хто, знищивши огорожу і засипавши рів, крикнув би своїм ближнім: "Не слухайте краще цього облудника, ви загинули, якщо здатні забути, що плоди землі належать всім, а земля - нікому!"

Крім теорій, які відображали весь спектр буржуазних підходів, значного розвитку набирає комуністична течія. Найбільш ранній і своєрідний комуністичний твір XVIII ст. - "Заповіт" Жана Мельє (1664-1729). Він виступає проти приватної власності: "зло, прийняте й узаконене майже у всьому світі, полягає в тому, що люди присвоюють собі в приватну власність блага і багатства землі, тоді як всі повинні були б володіти ними спільно на рівних правах і користуватися ними так само на однаковому

становищі і спільно”. Сам будучи сільським священиком, Мельє міркує як атеїст. Він відкритим текстом закликає до насильницького повалення влади: “...скиньте всюди ці трони несправедливості і нещастя...”. Хоч “Заповіт” не був опублікований, він розійшовся по країні в списках і зіграв свою роль у передреволюційному бродінні розумів.

У руслі ідей Просвітництва розвивалася нова наука – політична економія. У Франції її першими представниками були прихильники школи фізіократів. Вони послідовно висували буржуазний ідеал суспільства, оснований на приватній власності і найманій праці, були прихильниками вільного підприємництва, невтручання уряду в економіку.

Більше уваги питанням економіки приділяли англійські вчені, саме тут складається класична політична економія. Адам Сміт розглядав капіталістичне господарство як “природний” економічний устрій і, подібно фізіократам, вимагав скасування будь-яких обмежень приватної ініціативи.

Головним науковим досягненням Сміта є трудова теорія вартості, яку він розвинув у боротьбі проти довільного регулювання цін урядом. Він публікує своє “Дослідження про природу і причини багатства народів”, в якому проголошує працю джерелом вартості. Він ідеалізовано вирішував проблему співвідношення приватного і суспільного інтересу: “Домагаючись особистого збагачення, люди часто набагато більше працюють на благо суспільства, ніж якби вони прямо шукали цього блага”. У реальному житті такої гармонії не було і немає.

Формування нової ідеології, значне поширення ідей про “природні права”, “громадський договір”, рівність були однією з передумов революції, яка насувалася. Її неминучість відчувалася передовими людьми. “Ми наближаємося до стану кризи і до віку революції”, - писав Руссо в своєму романі “Еміль”.

17 червня 1789 р. депутати від третього стану проголосили Національними зборами Генеральні штати, які Людовік XVI зізвав, сподіваючись знайти компроміс.. 14 липня розгорається народне повстання в Парижі, 26 серпня була прийнята Декларація прав людини і громадянина, яка увібрала в себе основні ідеї Просвітництва: “Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах”, “природними і невід’ємними правами людини” є “свобода, власність, безпека й опір пригнобленню”, джерелом всякої влади може бути тільки нація.

Література

1. Воропай О. Звичаї українського народу. – К. : Оберіг, 1993.- 590 с.
2. Історія світової культури. - Либідь, 1994.-320 с.
3. Історія української літератури ХХ ст. - У двох книгах. /за ред. В.Г. Дончика - К.

Практична робота 11.

Практична робота № 11. Доба індустріальної цивілізації (XIX – початок ХХ ст.)

Перехід від аграрної до індустріальної економіки. Вільна праця і підприємництво.

Науково-технічний прогрес. Урбанізація.

Англійська колоніальна імперія.

Німецький шлях до модернізації.

Громадянська війна в США.

Духовна культура в епоху індустріалізації.

В першу чергу, що в процесі становлення індустріальної цивілізації відбувається закріплення зв'язків між національними економіками. Особливість такого закріплення, на думку фахівців, полягає в тому, що зв'язки між державами, між національними економіками, перш за все найбільш розвиненими, набуває більш усталеного характеру. В цей же час в структурі світового ринку формується цілий ряд ринків, як складових частин, які не були притаманні попередній цивілізації.

Зокрема, визначаються і утверджуються товарні ринки (ринок зерна, ринок металів [як чорних, так і кольорових] ринок тканин, тощо). Формується і утверджується ринок позичкових капіталів, і в першу чергу кредитний ринок. Виникає валютний ринок. Завершується формування міжнародного ринку праці.

Отже, світовий ринок поступово формується як певна міжнародна, а тепер навіть можна сказати і світова система, що має власну структуру.

Основною передумовою формування світового ринку був міжнародний поділ праці. Він визначається як спеціалізація (відносно стійка) країн світу на виробництві певних видів продукції для задоволення потреб світового ринку.

Наприкінці 19-го століття і певним чином на початку 20-го століття переважає міжгалузева предметна спеціалізація як основа міжнародного поділу праці.

Великобританія: Вона свого часу отримала титул "майстерні світу". В 19 столітті і на початку 20-го століття спеціалізується на виробництві машин, устаткування, взуття, шкіряної галантереї, чорних металів і виробів з них, вироби харчової промисловості.

Німеччина: Спеціалізується на сільськогосподарській техніці, залізничному устаткуванні, парових котлах, виробх хімічної промисловості, виробництво спирту на експорт, а також таких похідних технічних культур як цукор тощо.

Франція: Текстильні машини, шовкові і шерстяні тканини, парфуми (певною мірою).

Отже, вже в 19 столітті в межах національних економік розвинених країн формується досить диверсифіковане експортне виробництво. Тобто, коли ми говоримо про новий характер МПП, то ми підкреслюємо, що розвинені країни спеціалізуються не на одній, а на кількох експортних галузях виробництва.

Скромніше місце в МПП посідали:

- Бельгія: Зброя, чорні метали та вироби з них, інструменти для машинобудування;

- Австро-Угорщина: Метали, цукор, хміль.

За колоніальними і залежними державами закріплюється статус експортерів сировинних матеріалів (цей статус зберігається і сьогодні для значної частини країн, що розвиваються): бавовна, натуральний каучук, прянощі, кава, цукор (переважно тростиновий). З другої половини 19 століття спершу з'являються ознаки, які потім набирають поширення, внутрішньогалузевої спеціалізації країн, коли на виготовленні однієї і тієї ж експортної продукції спеціалізується декілька держав.

Так, наприклад, експортерами чорних металів одночасно виступали: Великобританія, Бельгія; кольорових: Франція, Австро-Угорщина). Внутрігалузева спеціалізація розглядається як основа подальшого кооперування в міжнародному виробництві.

З утвердженням індустріалізації, поширення набирає таке явище, як інтернаціоналізація господарського життя: виникнення ринку позичкових капіталів, світових товарних ринків тощо.

Міжнародна торгівля

В період становлення індустріальної цивілізації нового змісту набирає міжнародна торгівля. Як і в попередні епохи їй належить провідне місце в системі світогосподарських зв'язків (як традиційної форми МЄВ). Зміст міжнародної торгівлі міняється, по-перше, у зв'язку з тим, що вона набирає світового рівня і спирається на світовий ринок, по-друге, докорінно міняється товарна структура експорту-імпорту у світовій економіці.

Значною мірою зростають масштаби міжнародної торгівлі. Наприклад, за період 1720-1780 роки обсяг міжнародної торгівлі зростає в 2,1 рази, за період 1800–1880 рр. обсяги міжнародної торгівлі зростають більше ніж в 10 разів, за період 1896–1913 рр. міжнародна торгівля зростає ще в 2,5 рази.

Зростання обсягів торгівлі відмічається переважно між розвиненими країнами того часу – індекси зовнішньоторговельного обороту у вартісному виразі в період 1800-1900 рр. мали такі значення:

- Великобританія - 1324%.
- Німеччина - 975%.
- США - (1800-1913) 5461%.

Протягом 19-го століття провідне місце у світовій торгівлі належало Великобританії (вона зберігала лідерство до I світової війни), причому ці позиції були обумовлені такими показниками:

- швидке зростання виробництва товарів на експорт – ґрунтувалося на низькій вартості продукції, на високій якості;
- розвинений торговельний флот;
- наявність великої кількості колоній, за рахунок низької вартості сировини з яких забезпечувалися низькі експортні ціни;

- швидкі темпи індустріалізації економік провідних країн світу, які потребували сучасного рівня виробництва, різних видів продукції, що створювало попит на світових ринках.

Досить різноманітною була зовнішньоторговельна політика країн тодішнього світу, причому слід зауважити, що вже в 19 столітті розвиненими країнами формувалася гнучкий підхід щодо формування зовнішньоекономічної, зовнішньоторговельної політики і стратегії. Так, Великобританія проводила політику вільної торгівлі в поєднанні з поміркованим протекціонізмом. І саме через таке поєднання одного принципу з іншим їй вдавалося утверджувати свої позиції лідера у світовій економіці.

Пруссія, а пізніше об'єднана Німеччина, проводить політику переважно вільної торгівлі. Тут є прямий інтерес Німеччини, яка потребувала імпорту великих обсягів зерна.

В той же час Франція постійно надавала перевагу протекціоністській політиці і активному використанню механізмів митного регулювання експортно-імпортних відносин.

США досить цікаво формували власну зовнішньоторговельну політику, орієнтуючись на власні потреби і кон'юнктуру світових ринків. Вони періодично переходили від принципів вільної торгівлі до принципів протекціонізму, виховуючи повагу до власних національних інтересів у відносинах із закордонними партнерами.

Країни-виробники зерна на експорт, в тому числі Великобританія, часто використовували принцип протекціонізму щодо експорту цього продукту.

Географічна структура світової торгівлі в 19 – на початку 20 століття.

Питома вага Західної Європи в світовій торгівлі того часу перевищувала 60%, США + Південна Америка – 20%, Азійський регіон – понад 11%, країни Африки і Австралія – близько 6%.

Відбуваються значні зміни в структурі товарообміну в межах епохи становлення індустріальної цивілізації. Протягом 19 століття переважав обмін промислових виробів на сировину і продукти харчування. На початку 20-го століття в товарній структурі експорту-імпорту зростає питома вага фабрикатів (кінцевої продукції промислового виробництва).

В товарообміні між розвиненими країнами провідне місце належить завершеним промисловим продуктам. В експорті Великобританії доля фабрикатів становила близько 78%, Франції – понад 60%, Німеччини – близько 60%.

Рух капіталів

В процесі становлення індустріальної цивілізації утверджується експорт капіталів як відносно нова форма розвитку МЕН, в першу чергу позичкового капіталу. При цьому зростають обсяги вивезення позичкового капіталу. Нетто-експортерами виступають Великобританія, Франція, Німеччина, Бельгія, Швейцарія, Голландія. Серед найбільших нетто-імпортерів були США, а також Росія. Значною мірою статус нетто-

імпортерів позичкового капіталу закріпився за залежними і колоніальними державами.

Так, Великобританія надавала позики цілому ряду Латиноамериканських країн. Характерно, що в другій половині 19 – на початку 20 століть до колоній та залежних країн спрямовується від 2/3 до 3/4 експорту позичкового капіталу. Галузева структура експорту капіталів була такою: на першому місці розташувалося фінансування залізниць; потім ішло будівництво автомобільних доріг; торгівля, банки, страхова справа, сировинні галузі, розвиток плантаційного господарства.

Міжнародна валютна система

В процесі розвитку індустріальної цивілізації формується перша міжнародна валютна система, і таким чином цим було започатковано перший етап формування світової валютної системи. Міжнародна валютна система в 19 столітті формується під впливом Великобританії.

В кінці 18 століття у Великобританії була створена національна валютна система золотого стандарту. За цією системою в межах національної економіки Великобританії функціонували монети, що мали золотий вміст.

Поступово під впливом Великобританії в міжнародному співтоваристві формується думка, а потім і вживається ряд заходів для формування подібної системи на міжнародному рівні з метою спрощення міжнародних розрахунків.

Перша міжнародна валютна система юридично була оформлена Паризькою міжнародною конференцією 1867 року. Це була валютна система золотого стандарту. В літературі її називають "Паризькою валютною системою". Це означає, що основним принципом функціонування міжнародної валютної системи був золотий паритет як основа валютних курсів в міжнародних розрахунках. Курс валют держав, які приєдналися до цієї системи, визначався вмістом в них золота. В міжнародних розрахунках золото використовувалося в чистому вигляді.

Різні країни поступово приєднувалися до Паризької валютної системи. Росія приєдналася до цього стандарту в 1898 році.

Коливання курсів валют в межах золотого стандарту відбувалося в межах так званих "золотих точок". Вони визначалися різницею в ціні на золото, яка виникала в процесі транспортування із однієї країни в іншу.

Ще один принцип функціонування золотого стандарту: національні валюти були ідентичними до міжнародної, тобто і там і там золото відігравало всі функції грошей (в межах національної економіки це були монети із золотим змістом, в міжнародній торгівлі – в чистому вигляді).

Світоглядні уявлення європейської людини формувалися під впливом принципу історизму, інтерес до історичних наук надзвичайно зріс. Справді, коли протягом життя одного покоління людей руйнуються монархії, виникають нові держави, повністю переколюється політична карта Європи. Докорінно змінюється життя цілих народів, люди на власному досвіді переконуються в тому, що суспільство безперервно розвивається.

Чому виникають соціальні катаклізми, чи очікують людство нові потрясіння, коли їх чекати? На всі ці питання шукали відповідь у книгах істориків.

Загальне захоплення історією було таким же характерним для ХУІІ ст., як захоплення філософією для ХУІІІ або природничими науками для ХУІІІ ст. Майже в усіх європейських країнах утворюються історичні товариства, заснуються музеї, починають видаватися історичні журнали, формуються національні школи істориків. Найбільш авторитетною серед них була школа, яка склалася у Франції в добу Реставрації (О.Тьєррі, О.Міньє, Ф.Гізо).

У ХІХ-ХХ ст. завершується процес формування наукового світогляду європейської людини, розпочатий у попередні століття. На ґрунті наукового світогляду створюється нова культура, в якій експериментальна наука поступово захоплює домінуючі позиції. Це виявилось вже на початку століття, коли наука стала незалежною від релігії та філософії. Вчений цілком віддається практичному застосуванню своїх знань. Для вирішення техніко-економічних завдань, що ставилися перед наукою, вимагався новий, дослідний підхід до явищ природи. Треба було дослідним шляхом перевірити взаємозв'язки між формами руху, різноманітними хімічними речовинами, окремими видами рослин і тварин. Картина природи ставала більш повною, вчені відкривали “недостаючі ланки” в системі просторових та часових взаємозв'язків природи.

У природознавстві назрівала заміна метафізичного погляду на природу діалектичним. Особливо цьому сприяли три великих відкриття: створення клітинної теорії, відкриття закону збереження та перетворення енергії та створення Ч. Дарвіном еволюційної теорії.

Духовні процеси у ХІХ-ХХ. ст. розвивались на тлі істотних соціально-економічних перетворень. До середини століття у розвинутих країнах відбувся промисловий переворот, індустріалізація та урбанізація. Понад 60 млн. селян переселилося до міст, які швидко зростали, й до початку ХХ ст. населення 13 найбільших із них перевищило 1 млн. чоловік. Посилення капіталізації суспільства не тільки прискорювало темпи економічного і соціально-політичного розвитку народів, але й формувало пролетаріат як нову соціальну і політичну силу яка пізніше багато в чому змінить не тільки європейську, а й світову дійсність.

Психологічний стан усіх соціальних верств визначався безперервним оновленням, постійними змінами, відчуттям швидкоплинності, мінливості світу бурхливим розвитком техніки.

Промисловий переворот забезпечив новий стрибок у розвитку науки і техніки. Від механічної прядки “Дженні” до парової машини Дж.Уатта (1784) і пароплава Фултона (1807), від паровозу Стеффенсона (1814) - до першої підземної залізниці йшло вперед удосконалення інженерної думки. Як свідчать підрахунки П.Сорокіна в ХІХ-ХХ ст. зроблено відкриттів і винаходів більше, ніж у всі попередні століття разом узяті, а саме 8527,

внаслідок чого технічне панування над простором, часом і матерією зросло безмежно.

У культурному житті XIX-XX ст. відбувались два взаємопов'язаних процеси - розвиток національних культур та виникнення культурних феноменів, які мали інтегруюче регіональне, а іноді - світове значення, як, скажімо, філософія Гегеля. Розвиток національних культур був зумовлений зміцненням національних держав. У свою чергу утворення регіональних літератур та мистецтв було покликане до життя схожістю соціально-економічних умов, світогляду, ідеології, поглибленням зв'язків між народами. Зростання міжнародного культурного обміну відбувалось завдяки стрімкому розвитку світових економічних контактів, удосконаленню засобів комунікації.

У філософському відношенні розвиток європейської культури XIX-XX ст. відбувається під впливом гегелівської філософії. Видатний німецький філософ Гегель зробив спробу систематизації всього змісту виробленої людством культури. Всю історію людства філософ розглянув як єдиний процес, в якому кожна доба займає своє особливе місце і спричиняє вплив на наступні епохи. Вплив гегелівської філософії на громадську думку XIX-XX століття важко переоцінити. Розвинутий ним діалектичний метод став своєрідним резюме всієї попередньої історії людського пізнання, наукового та художньо-естетичного освоєння світу.

Розвиток художньої культури в Європі в першій половині XIX-XX століття був пов'язаний із протиборством та послідовною зміною трьох художніх напрямків: класицизму, романтизму, реалізму. Вже зверталась увага на те, що на рубежі XVIII та XIX-XX ст.ст. складається новий тип класицизму, який відрізнявся за своїм змістом та ідейною спрямованістю від класицизму Буало, Корнеля, Расіна, Пуссена. Мистецтво класицизму доби буржуазних революцій було вже виразно раціоналістичним. В творчості класицистів починають переважати сюжети, в яких втілювалась ідея про необхідність підкорення приватних індивідуальних інтересів окремих осіб інтересам держави, суспільства, політичного або релігійного руху. Проте піднесення класицизму було короточасним. Поступово він перетворився в офіційне академічне мистецтво, яке втрачало зв'язки з реальним життям.

Романтизм як система ідейно-художніх принципів, що протистояли класицизму, домінував у культурному житті Європи в першій третині XIX-XX ст. Різні суспільні верстви відчували в цей період повне розчарування в наслідках антифеодальних революцій. Стан, в якому опинилося суспільство в добу вільної конкуренції, мало нагадував "царство розуму" з його ідеалами свободи, справедливості, рівності, про яке мріяли філософи-просвітителі XVIII ст. Реальність історії виявилася невідповідною "розуму", повною таємниць і непередбаченостей.

Важливо усвідомити, що специфічною для романтичного мистецтва є проблема двох світів, тобто протиставлення реального і уявного світів. Реальна дійсність "проза життя" з її утилітарністю і бездуховністю

протиставляється справжньому, ціннісному світу. Ствердження і розгортання прекрасного ідеалу як реальності, яка здійснюється хоч би в мріях - сутнісна сторона романтизму.

Відкидаючи сучасну йому дійсність як зібрання всіх вад, романтизм біжить від неї, здійснюючи подорожі в часі і просторі. Втеча за реальні просторові межі буржуазного суспільства здійснювалась в трьох основних формах, а саме:

- Втеча в природу, яка була або камертоном бурхливих душевних переживань, або інобуттям ідеалу свободи і чистоти (звідси критика міста, ідеалізація простих трудівників, особливо сільських, інтерес до їх духовності виражений у фольклорі), романтизм заглядає в інші регіони, екзотичні країни (східна тема поезії Байрона, в полотнах Делакруа). Іноді втеча здійснювалась в уявну дійсність (фантастичні світи Гофмана, Гейне, Вагнера).

- Перехід в інший час. Не знаходячи опори в теперішньому часі, романтизм розвиває природний зв'язок часів: ідеалізує минуле, особливо середньовіччя, його звичаї, спосіб життя (рицарські романи В.Скотта, опери Вагнера).

- Втеча в потаємні куточки свого "Я", в свій власний внутрішній світ. Життя серця - ось в чому бачать романтики протилежність безсердечності зовнішнього світу (казки Гофмана, Гауфа, портретний жанр у Т.Жеріко, Е.Делакруа та ін.).

З'явившись у Німеччині, романтизм стрімко поширився в Європі. У німецькій літературі його представниками були Л.Тік, Е.Гофман, в англійській - П.Шеллі, Д.Байрон, у французькій - Ф.Шатобріан, В.Гюго, Ж.Санд, у польській - А.Міцкевич, в угорській - Ш.Петефі. Романтичну музику писали в Німеччині - Ф. Шуберт, К.Вебер, Р.Шуман, Р.Вагнер, у Франції - Г.Берліоз, у Польщі - Ф.Шопен, в Угорщині - Ф.Ліст. Романтизм у живопису представлено іменами Т.Жеріко, Е.Делакруа (Франція), О.Руже (Німеччина).

Важливо усвідомити що реалізм зароджувався в надрах романтизму. Світоглядно-естетичні основи романтичного мистецтва мали певні внутрішні суперечності. Прагнення удосконалити світ, зробити його більш людським передбачає не стільки поглибленість в фантастичний світ мрії, скільки реалістичне осмислення дійсності з метою пошуку практичних шляхів її зміни. Тому поступово в творах багатьох романтиків виникли елементи нового реалістичного світовідчуття, деякі видатні маїстри - романтики переходили на позиції реалістичного методу зображення дійсності.

Суттю критичного реалізму як творчого методу мистецтва є дослідження дійсності її головних конфліктів і закономірностей. Головним відкриттям критичного реалізму XIX-XX століття став принцип історизму художнього мислення, що виразився в конкретно-історичній правдивості відтворення людських характерів. Цей принцип сформувався у творчості Бальзака, Стендаля, Меріме, Діккенса та інших художників. Критичний

реалізм вимагає, окрім правдивого відтворення деталей, історичного середовища правдиве зображення типових характерів і типових обставин. Естетичний ідеал в критичному реалізмі стверджується через заперечення. Це суд над суспільством. Завдання мистецтва стає відтворення дійсності і винесення їй вироку.

Характеризуючи художню культуру другої половини століття, необхідно проаналізувати такі напрямки як натуралізм, імпресіонізм та символізм.

Натуралізм склався в останній третині XIX-XX століття. Він прагнув до об'єктивного, точного і безпосереднього зображення реальності. Натуралізм зародився і програмно оформився передусім у Франції. Велику роль у формуванні натуралізму відіграли досягнення природничих наук, зокрема фізіології. У філософсько-естетичному відношенні натуралізм ґрунтується на позитивізмі О.Конта та естетиці французького філософа мистецтвознавця І.Тена, який ввів в естетику принцип “природного детермінізму”. Сама ж теорія натуралізму була розроблена французьким письменником Е.Золя в працях “Експериментальний роман”, “Романісти-натуралісти” та інші. В середині 70-х років навколо нього склалася ціла натуралістична школа (Гі де Мопасан, Е.Гонкур, А.Доде), яка проіснувала до кінця 80-х років.

На відміну від реалізму, проникнутого духом соціальності, натуралізм зводив людську сутність і сенс існування лише до біологічних мотивів, пояснював формування характеру і долі безпосередньо впливом побутового оточення людини. Натуралістична естетика не піднімалася вище “правди факту”, зосереджуючись на одиничному, частковому, індивідуальному, відмовляючись від типізації чи якоїсь іншої форми художнього узагальнення, задовольняючись зображенням явища як такого.

Імпресіонізм виник у Франції наприкінці 60-х років під впливом представників живопису критичного реалізму (Курбе, Дом'є). Цей напрямок пов'язаний із творчістю таких видатних магістрів як Е.Мане, К.Моне, О.Ренуар, Е.Дега, К.Піссаро, А.Сіслей та ін. Імпресіоністи застосовували новий метод бачення світу, заснований на безпосередньому враженні глядачів. В їх творах світ являється у своєму вічному русі, природа - у різноманітності своїх безмежних і чудових форм. Головну увагу вони зосередили на кольорі і світлі. Цим пояснюється їх інтерес до явищ світло-повітряного середовища, різних станів атмосфери, до вивчення проблем кольору тощо. Звідси походить відмова від сюжету в традиційному розумінні на користь мотиву. Нові завдання викликали до життя цілу систему нових живописних прийомів: робота на відкритому повітрі, серії творів на один сюжет, підкреслена “випадковість” композиційного вирішення, відсутність чіткого контуру, роздільний мазок тощо.

Імпресіоністи відкрили такий бік світу, якого до них майже не помічали художники, і це природно переповнювало їх ентузіазмом відкривачів. Їх попередники відтворювали, предмети, тіла, об'єми як щось постійне і стійке. Навпаки, імпресіоністи звернули увагу на змінність

сонячного світла, ледве помітні барви, яким мова не знаходить позначення, але які пензель може зафіксувати на полотні. Це був новий бік дійсності і через нього вони шукали шлях до розуміння реального світу, до його поетичного відтворення.

Значною подією в розвитку культури було виникнення в другій половині XIX-XX ст. естетики символізму. Як літературна течія символізм зароджується у Франції 60-70-х років у творчості таких відомих поетів як Ш.Бодлер, П.Верлен, А.Рембо, С.Малларме. Пізніше символізм проникає в театральне мистецтво, живопис, музику. Символізмом захоплювались бельгійський драматург і поет М.Метерлінк, німецький письменник Г.Гауптман, англійський О.Уайльд, норвезький живописець і графік Е.Мунк, литовський композитор і маляр М.Чюрльоніс, російський композитор і піаніст О.Скрябін.

Реалізму і натуралізму в мистецтві, позитивізму і матеріалізму в філософії вони протиставили свою поетику та естетику, в яких акцентувалась ідея таємничості світу, конфлікту між реальним та ідеальним. Символісти звертались до духовного, релігійного світу людини, вважали головним у художній творчості інтуїтивне, безсвідоме. Найчастіше вони звертались до ідей романтиків і містиків, до філософських вчень Платона, Канта, Шопенгауера, Ніцше, К'єркегора. Виходячи з ідеї, що будь яке мистецтво символічне, основною проблемою художньої творчості вони вважали проблему символу, який, за їх думкою, поєднує земне, емпіричне, тимчасове, з глибинами духу і душі, з вічним та абсолютним.

Поява наприкінці XIX-XX ст. якісно нових культурних течій, які відрізнялись як від романтично-гуманістичної традиції, започаткованої ще в добу Ренесансу, так і від раціоналістичного та реалістичного підходу до проблем людського буття, поширення в філософії ірраціоналістичних, а в мистецтві декадентських настроїв було предвістям глибокої кризи, яка переслідує культуру протягом усього XX століття.

XIX-XX ст. в історії Заходу має фундаментальне значення. Саме в цей час складається зовсім новий тип цивілізації – індустріальний. Її основою був науково-технічний прогрес. Внаслідок стрімкого розвитку науки і техніки виникла своєрідна неповторна ситуація у культурному процесі. Впродовж життя одного покоління сформувалися не тільки нові галузі науки та виробництва, а й нові соціальні верстви населення, значно збільшився інтелектуальний потенціал суспільства. Але наука виявилася безсилою в пізнанні екзистенціальної сутності людини. З часом стало очевидним, що людина та людська культура не вичерпуються глуздом і розумом.

Одним із найголовніших аналітичних завдань творчості визначних літераторів і діячів мистецтв стало пізнання людини та пошуки виходу з трагічної суперечності між особистістю і соціальним середовищем. Людину зображали у всій її складності, проблема гідного життя кожної людської істоти стала однією з головних колізій мистецтва. Новий соціальний і духовний досвід, поєднавшись, дали нову індивідуалістичну культуру.

Використана література

1. Історія світової та української культури. – К., 2000.
2. Історія світової культури. Культурні регіони. – К., 1997.
3. Історія української та зарубіжної культури. – К., 1999.
4. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури. – Х., 1990, 1999.
5. Теорія та історія світової та вітчизняної культури: Курс лекцій. – К., 1992.

Практична робота 12.

Практична робота № 12. Постіндустріальна цивілізація

Науково-технічна революція та її наслідки.

Зміна соціальної структури суспільства і способу життя населення.

Суспільство споживання.

Розширення сфери інформації. Культура в умовах інформатизації суспільства.

Глобальні проблеми сучасності: екологія, демографія, політика.

Останні десятиліття ХХ століття - це період найбільшого загострення біполярного світу, гонки озброєння, винаходу нових видів зброї, новітніх технологій - постійно змушували збільшувати витрати на військові бюджети. Це, у свою чергу, ще більше загострювало соціально-економічні проблеми. Все більше людей починало розуміти, що так далі продовжуватися не може.

США і СРСР активно використовували свій вплив, втручаючись у справи незалежних держав під гаслами "демократії" (Польща 1981 р., Гренада 1983 р., Панама 1989 р.).

У 1990-1991 рр. на теренах СРСР відбулися серйозні зміни. Усі союзні республіки прийняли Декларації про суверенітет. СРСР як країна перестає існувати. Починається нова епоха і у міжнародних відносинах. Так, країни Балтії орієнтуються на захід, Білорусія - на Росію, країни Середньої Азії - на ісламський світ. Зникли міжнародні організації (ОВД, РЕВ).

Країни Східної Європи вперше за післявоєнний період змогли самостійно вирішувати свої проблеми. Найбільш активними і одними із перших визначилися події у Польщі. Тут провідну роль відіграли незалежні профспілки "Солідарність" на чолі з Л. Валенсою. У 1989 р. було сформовано новий уряд, який прийняв нову редакцію Конституції, провів перебудову економіки. Проте швидкі зміни призвели до нестабільності економіки, закриття ряду підприємств, безробіття ("шокова економіка"), що викликало невдоволення населення.

Подібні зміни відбулися і в інших країнах колишнього соцтабору (Угорщина, Румунія, Чехословаччина, НДР, Болгарія, Албанія та ін.). Змінилася політична карта Східної Європи. У 1993 р. виникли дві держави - Словаччина і Чехія; з 1990 р. перестала існувати НДР. З кінця 80-х років почалася зміна політичної карти Югославії. у 1991 р. Сербія відокремилася від Хорватії, що призвело до військового протистояння. Боснія і Герцеговина також почали проголошувати суверенітет, однак знову виникло питання етнічних сербів, які хотіли залишитися у складі СФРЮ.

Особливо жорстоке протистояння мало місце в албанському окрузі Косово. Для придушення конфлікту було застосовано бомбардування авіацією НАТО найбільш конфліктних територій. Складана ситуація залишилася до кінця 90-х років. Проте і сьогодні питання етнічних сербів остаточно не вирішене. У 1992 р. (до 2006 р.) утворюється Союзна Республіка Югославія (Сербія та Чорногорія), інші республіки Югославії стали незалежними.

Із середини 80-х років найбільш активно розвивається Китай. Він має найвищий у світі показник ВВП. у Китаї відбулася приватизація державного майна, активно розвиваються різні форми власності.

Як протипоказ Китаю - особливий диктаторський режим у Північній Кореї з численною армією, ядерною зброєю, своєрідним баченням побудови соціалізму.

Отже, після розпаду соціалістичної системи можна вважати, що світ став *багатополюсним*. Частина населення планети живе у демократичному світі (США, Західна Європа, Японія, Канада, Нова Зеландія, Австрія) і більша частина - у світі формування нових моделей розвитку і нестабільності.

У ХХІ столітті з'явився і новий термін міждержавних відносин - глобалізація. Сьогодні цей термін означає процес зближення країн, народів, нівелювання національних особливостей. Зрозуміло, що питання глобалізації має своїх прихильників і противників.

Необхідно також враховувати, що процес глобалізації включає політичні, економічні, культурні, ідеологічні складові, він не позбавлений ряду протиріч (наприклад, з одного боку, поява наднаціональних капіталів із багатомільярдними прибутками і, злиденне становище багатьох країн), звідси загострення соціальних, екологічних, політичних проблем людства.

Студентам треба розуміти, що існують різні моделі розвитку глобалізації. Наприклад, Євроамериканська модель, в основі якої лежить демократизація людського суспільства, є не прийнятною для багатьох країн Азії і Африки. Іншою являється позиція ряду дослідників, які моделюють зміну біополярного світу на поліполярний, який може загрожувати людству численними конфліктами (теорія "зіткнення цивілізацій").

Тому з другої половини 90-х років стає активнішим антиглобалістський рух, який також має різні форми і напрямки. Це проявляється як у антиамериканських настроях (США як лідер глобалізації) серед багатьох народів "третього світу", так і у спалахах націоналізму, релігійного фанатизму у ряді країн.

Отже, кінець ХХ - початок ХХІ ст. визначив ряд найбільше важливих проблем:

- 1. Найголовніші - це: а) проблема державних кордонів нових держав; б) визнання цих держав міжнародною спільнотою; в) регіональні конфлікти, число яких не зменшується з роками (наприклад, війна за Нагорний Карабах між Вірменією і Азербайджаном у кінці 80 - початку 90-х рр., громадянська війна в Алжирі (1992-2000), у Росії в 90-х роках, Чечні, Дагестані);

- г) релігійні конфлікти в Індії, Афганістані, Чаді та інших країнах;
- д) також дуже актуальною залишається проблема тероризму, проявом якого стали події у багатьох країнах світу.

• 2. Проблема діяльності і статусу НАТО. У 90-х рр. - на початку ХХІ ст. НАТО значно збільшило кількість членів. Туди вступили ряд країн пострадянського простору: Польща, Угорщина, Чехія, Болгарія, Румунія, Словаччина, Естонія, Латвія, Литва, Словенія та ін.

Аргументуючи свої дії боротьбою за світову безпеку, НАТО у 1999 р. провело військові дії проти Союзної Республіки Югославії, в результаті чого тисячі мирних людей постраждали.

• 3. У зв'язку із втратою позицій світового лідерства існує проблема боротьби США за світову монополію у міжнародній політиці. Так, розширюючи військові бази на Близькому і Середньому Сході, США мотивують такі дії загрозою з боку міжнародного тероризму. (Під цим гаслом США розпочали воєнні дії в Іраку у 2003 р.). Така позиція викликає серйозні соціальні протести в різних країнах світу. Проте не враховувати загрозу міжнародного тероризму також не можна.

• 4. Важливими проблемами сучасного світу є посилення політичного екстремізму, ксенофобії, міжрелігійних конфліктів (наприклад - у Югославії, Азії, Північній Африці).

Постіндустріальна цивілізація

Постіндустріальне суспільство – це суспільство, в економічній сфері якого домінує інноваційний сектор з індустрією знань, високопродуктивною промисловістю, високою часткою високоякісних та інноваційних послуг у ВВП, з конкуренцією у всіх видах діяльності, а також з часткою населення, зайнятого у сфері послуг, вищою, ніж у промисловому виробництві.

Постіндустріальний спосіб ґрунтується на:

- знань та інформації як ключовому виробничому ресурсі;
- наукомістких технологіях;
- творчої діяльності людини, самовдосконаленні та підвищенні кваліфікації протягом життя.

Причини формування постіндустріальної економіки

Дослідники не мають єдиної точки зору на можливі причини виникнення постіндустріального суспільства.

Розробники теорії вказують такі причини:

- Удосконалення технологій, автоматизація і механізація виробництва дозволили зменшити частку людей, зайнятих в матеріальному виробництві;
- Економіка досягла якості, коли працівники повинні мати високий рівень освіти;
- Добробут більшої частини населення піднявся так, що вдосконалення творчих здібностей та інтелектуальне зростання зайняли в ціннісній шкалі суспільства важливе місце;

- Зайняті інтелектуальною працею люди, матеріальні потреби яких задоволені, пред'являють на послуги підвищений попит;
- Підвищення питомої ваги кваліфікованої праці привела до того, що кваліфікація працівників стала ключовим «засобом виробництва». Це змінило структуру суспільства, а власність на «засоби виробництва» втратила колишнє значення.

Водночас прихильники марксизму бачать інші причини.

Поділ праці призвело до виділення з виробничої сфери деяких окремих операцій в самостійну послугу. Якщо раніше фабриканти самі придумували і реалізовували рекламну кампанію, і це становило частину фабричного бізнесу, то зараз рекламний бізнес становить самостійний сектор економіки. Свого часу аналогічні процеси привели до поділу розумової і фізичної праці.

В результаті міжнародної спеціалізації праці відбувається концентрація виробництва в регіонах, більш привабливих для конкретного виду діяльності. Одним з каталізаторів є розширення прав власності за національні рамки.

Боротьба за підвищення ефективності змусила транснаціональні компанії розташовувати виробництво в більш вигідних регіонах. Цьому сприяє зменшення транспортних витрат. Зараз виробництво вже не настільки прив'язане територіально до джерела сировини або споживачеві.

При цьому результати виробництва належать центральній компанії і є джерелом споживання і розвитку сфери послуг на території розміщення її штаб-квартири, в той час, як виробничі підрозділи знаходяться в інших країнах.

З розвитком продуктивності праці змінилася структура споживання. Слідом за стабільним забезпеченням товарами першої необхідності, почалося зростання споживання послуг у порівнянні зі зростанням споживання товарів. Це призвело до відповідних змін пропорції виробництва та зайнятості.

Виробництво послуг прив'язане до місця, де послуга споживається. Однак розвиток засобів зв'язку і трансформація інформації в товар дозволило розвинути дистанційну торгівлю деякими послугами.

Частина послуг важко піддаються збільшенню продуктивності. Один таксист не зможе керувати одночасно двома автомобілями. При зростанні попиту або збільшиться кількість таксистів, або таксі стане автобусом.

Водночас для промислового виробництва характерне збільшення обсягів продукції, що випускається одним працівником. Це призводить до перекосу серед зайнятих у сфері послуг.

Сутність і концепція розвитку постіндустріального суспільства
Головні риси постіндустріального суспільства:

- високий рівень життя;
- висока продуктивність праці;
- переважаючий Сектор інноваційної економіки з високими технологіями та венчурним бізнесом.

Висока продуктивність і вартість високоякісного людського капіталу дозволяє генерувати надлишок інновацій і призводить до конкуренції інновацій між собою.

Мета постіндустріального суспільства полягає в зростанні якості життя і розвитку інноваційної економіки, в тому числі індустрії знань.

Концепція постіндустріального суспільства зводиться до пріоритету інвестицій в людський капітал, підвищення якості, в тому числі якості життя, до підвищення конкурентоспроможності та якості інноваційної економіки.

Ефективність інноваційної системи, висока продуктивність праці, значення людського капіталу та економіки, систем управління, конкуренція насичують ринки промисловою продукцією, задовольняють попит споживачів.

Насичення ринків промисловими товарами призводить до зниження темпу приросту обсягів промислового виробництва і до зниження частки промисловості в порівнянні з часткою сфери послуг. Зниження частки промисловості у ВВП саме по собі не є ознакою постіндустріальної економіки.

Тому багато вчених вважають, що вирішальним критерієм існування постіндустріальної цивілізації є зміна в структурі зайнятості, а саме досягнення питомої ваги зайнятих у невиробничій сфері 50% від працездатного населення. Багато видів сектора послуг, наприклад, роздрібна торгівля або побутове обслуговування, не вважаються невиробничою діяльністю.

Переважаання частки послуг не означає зниження обсягу виробництва. Просто в постіндустріальному суспільстві ці обсяги збільшуються повільніше, ніж зростає обсяг наданих послуг. Зростання обсягів послуг безпосередньо пов'язане зі зростанням якості життя

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна література

1. Антонович М. І. Історія культури України : підручник. Київ : Либідь, 2018. 432 с.
2. Бокань В. А., Польовий Л. П. Історія культури України : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2020. 256 с.
3. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 584 с.
4. Культурологія : підручник / за ред. В. М. Пічі. Львів : Новий Світ – 2000, 2021. 320 с.
5. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 2001. 728 с.
6. Семчинський С. В. Основи культурології : навч. посіб. Київ : Академія, 2017. 392 с.

7. Теорія та історія світової і вітчизняної культури : підручник / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. Київ : Знання, 2018. 359 с.
8. Шейко В. М., Богуцький Ю. П. Історія української культури : навч. посіб. Київ : Кондор, 2019. 264 с.

Додаткова література

9. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій та переоблаштування світового порядку / пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2020. 472 с.
10. Данилевський М. Я. Росія і Європа. Київ : Основи, 2017. 608 с.
11. Тойнбі А. Дослідження історії : скорочена версія / пер. з англ. Київ : Основи, 1995. 614 с.
12. Шпенглер О. Присмерк Заходу : нариси морфології світової історії. Київ : Наш Формат, 2021. 896 с.
13. Ясперс К. Смысл і призначення історії. Київ : Юніверс, 2011. 368 с.
14. Гуревич П. С. Культурологія : навч. посіб. Київ : Кондор, 2018. 520 с.
15. Історія світової культури : навч. посіб. / за ред. Т. Ф. Кузнецової. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 640 с.

Інтернет-ресурси

16. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : вебсайт. URL: <https://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.06.2025).
17. Інститут культурології Національної академії мистецтв України : вебсайт. URL: <https://icr.org.ua> (дата звернення: 15.06.2025).
18. Електронна бібліотека Інституту історії України НАН України : вебсайт. URL: <http://resource.history.org.ua> (дата звернення: 15.06.2025).
19. UNESCO. Official website. URL: <https://www.unesco.org> (date of access: 15.06.2025).
20. Europeana. Official website. URL: <https://www.europeana.eu> (date of access: 15.06.2025).

7. Індивідуальні завдання

Індивідуальна робота студентів є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність.

Індивідуальні завдання виконуються студентом самостійно і не входять у його тижневе аудиторне навантаження. Викладач контролює виконання індивідуального завдання на консультаціях, графік яких складається на кафедрі і затверджується завідувачем кафедри.

До індивідуальних завдань можна віднести наступні види навчальної діяльності: написання рефератів, виконання проблемно-пошукових завдань,

оформлення звітів, підготовка до виступів на конференціях, участь в олімпіадах.

7.1 Тематика рефератів з курсу "Культура і цивілізація"

1. Людина і культура.
2. Захід і Схід як категорії культури.
3. Культура як єдність матеріальної і духовної сторін життя суспільства
4. Культура як спосіб соціалізації особистості.
5. Єдність і різноманітність культур.
6. Культура і цивілізація.
7. Взаємозв'язок техніки та культури.
8. Становлення культури і виникнення цивілізації.
9. Давньоєгипетська цивілізація: особливості формування.
10. Культура Давньої Месопотамії.
11. Етапи культурного розвитку Давньої Індії.
12. Давньокитайська цивілізація.
13. Стародавня Греція – колыска європейської цивілізації.
14. Традиції і спадкоємність культури Стародавнього Риму.
15. Духовно-культурна спадщина Візантійської імперії.
16. Західноєвропейська цивілізація в епоху Середньовіччя.
17. Арабська ісламська цивілізація.
18. Культура Відродження: особливості і значення.
19. Роль наукових революцій XVII ст. у формуванні нової картини світу.
20. Доба Просвітництва в історії світової цивілізації.
21. Вільна праця і підприємництво в епоху індустріальної цивілізації.
22. Філософська самосвідомість епохи і культурного життя XIX ст.
23. "Переоцінка цінностей" в європейському соціумі XIX ст.
24. Масова культура та її цінності.
25. Проблеми співвідношення техногенної цивілізації і духовної культури в житті людини.
26. Інтернет і культурна комунікація.
27. Ідеали та цінності молодіжної субкультури XX ст.
28. Постмодерністська модель світу.
29. Культура в системі глобальних проблем сучасності.
30. Людство в культурологічній перспективі

7.2 Варіанти проблемно-пошукових завдань для самостійної роботи

1. Як ви розумієте вислів про те, що без світу культури важко собі уявити світ особистості?
2. Як співвідносяться між собою культурне і природне?
3. У чому полягає значення первісної культури для подальшого розвитку культури?

4. Які фактори сприяли переходу людства від первісності до цивілізації?
5. Охарактеризуйте основні підходи до визначення поняття «цивілізація».
6. У чому полягає культурний вимір цивілізації?
7. Визначте соціально-економічну основу і специфіку духовної культури Стародавньої Індії.
8. У чому полягають особливості формування давньокитайської культури?
9. Чим різняться між собою грецька і римська античність?
10. Охарактеризуйте видатні досягнення культури Візантії та поясніть їх цивілізаційне значення для розвитку людства.
11. Яку роль відіграло християнство у розвитку культури Європи?
12. У чому відмінність середньовічного та ренесансного світоглядів?
13. Яка суперечність притаманна гуманістичній програмі європейського Відродження?
14. Які найголовніші ідеї Просвітництва визначили зміст Нового часу?
15. Якою є людина і світ в культурі Новітнього часу?
16. Охарактеризуйте індустріальну цивілізацію XIX ст..
17. На яких духовних засадах західноєвропейської культури базується науковий і технічний прогрес XIX ст.?
18. Як співвідносяться між собою поняття "техніка", "знання", "наука", "культура"?
19. Проаналізуйте основні аспекти взаємодії культури і суспільства.
20. Який вплив здійснює технізація життя суспільства на розвиток культури?
21. Спробуйте визначити основні культурні орієнтації в умовах сьогодення.
22. У чому полягають основні суперечності сучасної культури і цивілізації?
23. Як Ви розумієте ідею рівноправності культур?
24. Поясніть вислів: «Сила нації – в силі її культури».
25. Якими ви уявляєте собі ідеали нової постіндустріальної цивілізації?

8. Методи навчання

При вивченні навчальної дисципліни використовуються, перш за все, традиційні методи навчання. Це:

- словесні (розповідь, пояснення, лекція, бесіда, дискусія);
- наочні (ілюстрування, демонстрування);
- практичні (вправи, практичні роботи);
- методи контролю і самоконтролю.

9. Контроль знань

Види контролю: поточний, підсумковий.

Методи контролю: спостереження за навчальною діяльністю здобувачів, усне опитування, письмовий контроль, тестовий контроль.

Форма підсумкового контролю: іспит

Контроль знань та умінь здобувачів (поточний та підсумковий) здійснюється за кредитною трансферно-накопичувальною системою організації освітнього процесу в ЦНТУ. Рейтинг студента із засвоєння навчальної дисципліни визначається за стобальною та дворівневою («зараховано, «не зараховано») шкалами оцінювання результатів навчання. Він складається з рейтингу поточної навчальної роботи впродовж семестру, для оцінювання якої призначається 100 балів.

За навчальним планом передбачається при вивченні навчальної дисципліни виконання певних видів робіт на лекційних, практичних, семінарських заняттях, виконання індивідуальних завдань, інших видів навчальної діяльності, тому оцінка здобувачам вищої освіти вище 60 балів може виставлятися без виконання ними підсумкової залікової роботи.

Семестровий залік проводиться на останньому занятті, до початку екзаменаційної сесії.

Критерії оцінювання. Еквівалент оцінки в балах для кожної окремої теми може бути різний, загальну суму балів за тему визначено в навчально-методичній карті. Розподіл балів між видами занять (лекції, практичні заняття, самостійна робота) можливий шляхом спільного прийняття рішення викладача і студентів на першому занятті.

Рівень знань оцінюється:

«Відмінно» / «Зараховано» – здобувач вищої освіти досконало засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення наукових першоджерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання у процесі аналізу практичного матеріалу, висловлює власні міркування стосовно тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок.

«Добре» / «Зараховано» – здобувач вищої освіти добре засвоїв теоретичний матеріал, викладає його аргументовано, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, має практичні навички, висловлює власні міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається певних неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або у процесі аналізу практичного матеріалу.

«Задовільно» / «Зараховано» – здобувач вищої освіти, в основному, володіє теоретичними знаннями з навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх з майбутньою діяльністю.

«Незадовільно» / «Не зараховано» – здобувач вищої освіти не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі; відсутні наукове мислення, практичні навички не сформовані. Студенти, які не з'явилися на іспит без поважних причин, вважаються такими, що одержали незадовільну оцінку.

Переведення підсумкової оцінки за вивчення навчальної дисципліни, вираженої у балах, в екзаменаційну (залікову) за національною шкалою та шкалою ЄКТС здійснюється за відповідною шкалою.

Шкала оцінювання

Оцінка за шкалою ЄКТС	Визначення	Оцінка		
		За національною системою (іспит, диференційований залік: курсова робота, практика)	За національною системою (залік)	За системою ЦНТУ
A	ВІДМІННО – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	5 (відмінно)	Зараховано	90 – 100
B	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками	4 (добре)	Зараховано	82 – 89
C	ДОБРЕ – в цілому правильна робота з певною кількістю грубих помилок			74 – 81
D	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків	3 (задовільно)	Зараховано	64 – 73
E	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії			60 – 63
FX	НЕЗАДОВІЛЬНО			

	– потрібно попрацювати перед тим, як перескласти	2 (незадовільно)	Незараховано	35 – 59
F	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібна серйозна подальша робота			1 – 34

Критерії оцінювання знань і вмінь здобувачів визначені [Положенням про організацію освітнього процесу в ЦНТУ](#) (С. 28-31).

10. Методичне забезпечення

1. Культурологія: навчально-методичний довідник / Укладач Коломієць О. Б – Кіровоград, 2023. – 106 с.

2. Культурологія та етнографія. Методичні вказівки до вивчення дисципліни ОКР бакалаврів напрямку підготовки 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" / укладачі Коломієць О. Б., Головата О. О. – Кропивницький, 2023.

11. Рекомендовані джерела інформації

Основна література

9. Антонович М. І. Історія культури України : підручник. Київ : Либідь, 2018. 432 с.
10. Бокань В. А., Польовий Л. П. Історія культури України : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2020. 256 с.
11. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 584 с.
12. Культурологія : підручник / за ред. В. М. Пічі. Львів : Новий Світ – 2000, 2021. 320 с.
13. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 2001. 728 с.
14. Семчинський С. В. Основи культурології : навч. посіб. Київ : Академія, 2017. 392 с.
15. Теорія та історія світової і вітчизняної культури : підручник / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. Київ : Знання, 2018. 359 с.
16. Шейко В. М., Богуцький Ю. П. Історія української культури : навч. посіб. Київ : Кондор, 2019. 264 с.

Додаткова література

16. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій та переоблаштування світового порядку / пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2020. 472 с.
17. Данилевський М. Я. Росія і Європа. Київ : Основи, 2017. 608 с.
18. Тойнбі А. Дослідження історії : скорочена версія / пер. з англ. Київ : Основи, 1995. 614 с.
19. Шпенглер О. Присмерк Заходу : нариси морфології світової історії. Київ : Наш Формат, 2021. 896 с.
20. Ясперс К. Смысл і призначення історії. Київ : Юніверс, 2011. 368 с.
21. Гуревич П. С. Культурологія : навч. посіб. Київ : Кондор, 2018. 520 с.
22. Історія світової культури : навч. посіб. / за ред. Т. Ф. Кузнецової. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 640 с.

Інтернет-ресурси

21. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : вебсайт. URL: <https://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.06.2025).
22. Інститут культурології Національної академії мистецтв України : вебсайт. URL: <https://icr.org.ua> (дата звернення: 15.06.2025).
23. Електронна бібліотека Інституту історії України НАН України : вебсайт. URL: <http://resource.history.org.ua> (дата звернення: 15.06.2025).
24. UNESCO. Official website. URL: <https://www.unesco.org> (date of access: 15.06.2025).
25. Europeana. Official website. URL: <https://www.europeana.eu> (date of access: 15.06.2025).

ВАРІАНТИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ З КУРСУ

1. Ознакою культури є:
 - а) способи збереження , розподілу та використання культурних цінностей
 - б) те, що пройшло через людську перетворюючу діяльність («друга природа», створена людиною)
 - в) сукупність найперших та найвищих духовних і матеріальних цінностей
 - г) способи, технології, методи творення культурних явищ(культуротворча людська діяльність), які вводять людину у так званий технологічний аспект культури
 - д) все перераховане
2. Яка з ознак не належить до сутнісних ознак цивілізації за Л.Морганом?
 - а) виникнення міст
 - б) виникнення сім'ї
 - в) виникнення релігії
 - г) виникнення держави та органів влади

е) все перераховане

3. Терміном «цивілізація» називають -

- а) сферу найпершого та найяскравішого виявлення людини
- б) високу концентрацію людей у гігантських містах
- в) рівень продукування соціальних ідей, теорій та концепцій
- г) досягнутий рівень розвитку суспільства, якому притаманне ефективне функціонування культури
- е) все перераховане

4. До головних ознак цивілізації за О.Шпенглером належить:

- а) моральний занепад суспільства
- б) високий рівень розвитку науки та техніки
- в) деградація мистецтва і культури
- г) падіння зацікавленості духовними цінностями
- е) Все перераховане

5. Першим запровадив у науковий обіг термін «культура» як самостійну лексичну одиницю:

- а) Рене Декарт
- б) Самуель Пуфендорф
- в) Іммануїл Кант
- г) Артур Шопенгауер
- е) Карлос Кастанеда

6. Форма культури, елементи якої створювались професіоналами високого рівня для задоволення потреб небагатих , - це:

- а) елітарна культура
- б) масова культура
- в) народна культура
- г) особистісна культура
- е) все перераховане

7. Культура певної групи, яка протистоїть або знаходиться в конфронтації до панівної суперкультури суспільства, - це:

- а) субкультура
- б) масова культура
- в) особистісна культура
- г) контркультура
- е) все перераховане

8. Як змістовний елемент кожної національної культури , можна виділяти:

- а) загальнолюдський елемент – те, що може бути цікавим і зрозумілим кожній розумній людині

- b) національний елемент – те, що може являти інтерес та бути зрозумілим лише тим, хто заглиблений у таку культуру
- c) Елемент, що слугує ґрунтом для діалогу та культурної дискусії; те, що синтезує інші елементи
- d) Все перераховане

9. Для масової культури характерне наступне -

- a) поширюючись через засоби масової інформації (телебачення, преса, інтернет, соціальні мережі тощо), вона охоплює широку аудиторію споживача у багатьох країнах світу
- b) свідомо орієнтує поширювані нею духовні цінності на середній рівень масового споживача
- c) сприяє поширенню в суспільстві технологій маніпулювання масовою свідомістю
- d) спричиняє суттєве зниження загальної якості культури, яка, стаючи більш дешевою і доступною, втрачає водночас свою стилістичну своєрідність
- e) все перераховане

10. До глобальних проблем сучасності можна віднести :

- a) соціально-екологічні
- b) соціально-політичні
- c) соціально-економічні
- d) проблеми людини
- e) все перераховане

11. До глобальних соціально-політичних проблем можна віднести:

- a) забруднення довкілля, повітряного і водного басейнів планети
- b) проблема бідності та нестачі продовольства
- c) нагромадження зброї масового знищення людини
- d) проблема знищення лісів, реальна можливість кліматичної катастрофи
- e) все перераховане

12. До глобальних проблем людини можна віднести:

- a) масову пандемію, пов'язану з Ковід-19
- b) погіршення родючості ґрунтів
- c) танення полярних льодів та підвищення рівня води у Світовому океані
- d) промислова відсталість значної кількості країн світу
- e) все перераховане

13. «Народи розвиваються паралельно, проходячи послідовно три стадії розвитку – божественну, героїчну й людську». Це судження висловив:

- a) Й. Гердер;
- b) Дж. Віко;
- c) Ф. Бекон;
- d) Д. Дідро.

14. Визначте послідовність створення концепцій культури в українській культурології:

а) символічна Г. Сковороди, революційно-демократична Т. Шевченка, «філософія мови» О. Потебні, «філософія серця» П. Юркевича, «азіатського ренесансу культури» М. Хвильового;

б) революційно-демократична Т. Шевченка, символічна Г. Сковороди, «філософія серця» П. Юркевича, «філософія мови» О. Потебні, «азіатського ренесансу культури» М. Хвильового;

с) революційно-демократична Т. Шевченка, символічна Г. Сковороди, «філософія мови» О. Потебні, «азіатського ренесансу культури» М. Хвильового, «філософія серця» П. Юркевича

д) революційно-демократична Т. Шевченка, «філософія мови» О. Потебні, «філософія серця» П. Юркевича символічна Г. Сковороди, «азіатського ренесансу культури» М. Хвильового

15. Сучасна культура класифікується за великим групами її споживачів на:

а) рабовласницьку, феодальну, капіталістичну;

б) матріархальну, патріархальну;

с) масову, елітарну, народну

д) традиційну, нетрадиційну

16. Поняття «світова культура» означає:

а) культура праці та матеріального виробництва;

б) багатопланове утворення, що включає пізнавальну, інтелектуальну, моральну, художню та релігійну культури;

в) синтез кращих досягнень усіх національних культур;

г) синтез культур різних класів і соціальних груп суспільства

17. Культура — це:

а) система життєвих орієнтацій суб'єкта, що реалізується у засобах та результатах його діяльності; б) синонім поняття «цивілізація»;

б) рівень матеріально-технічного розвитку суспільства;

с) історичний етап розвитку суспільства;

д) уміння людини правильно поводити себе у товаристві.

18. Де вперше зустрічається термін «культура»?

а) у творах римського оратора Цицерона;

б) у творах Конфуція;

с) у творах французьких просвітників;

д) у творах К. Маркса й Ф. Енгельса;

е) у творах Т. Шевченка.

19. 1. Визначте, кому належить висловлювання «cultura animae» («культура душі»):

- a) Піфагор
- b) Сократ
- c) Платон
- d) Цицерон
- e) Сенека Аврелій

20. Визначте, в якій епосі зароджується уявлення про культуру:

- a) Єгипетська цивілізація
 - b) Індійська цивілізація
 - c) Давньо Грецька
 - d) Відродження
-